

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามลำดับหัวข้อ ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของบ้านห้วยหลึม หมู่ 9 ตำบลมะบัว กิ่งอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด
2. การศึกษาชุมชน
3. กระบวนการเรียนรู้
4. การพัฒนากลุ่มอาชีพ
5. วิสาหกิจชุมชน
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สภาพทั่วไปของบ้านห้วยหลึม หมู่ 9 ตำบลมะบัว กิ่งอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

1. สถานที่ตั้ง อาณาเขต แผนที่ชุมชน

แผนที่ตั้งของชุมชน บ้านห้วยหลึม ห่างจากอำเภอทุ่งเขาหลวง ประมาณ 5 กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัด 28 กิโลเมตร ระยะทางจากถนนใหญ่เข้าไปถึงตัวชุมชน ประมาณ 50 เมตร ชุมชนมีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ ตำบลบึงนาราง อำเภอทุ่งเขาหลวง
ทิศใต้	ติดต่อกับ ตำบลบึงงาม อำเภอทุ่งเขาหลวง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ ตำบลขวัญเมือง อำเภอเสลภูมิ
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ ตำบลทุ่งเขาหลวง อำเภอทุ่งเขาหลวง

ชุมชนบ้านห้วยหลึม เป็นชุมชนที่มีบ้านเรือนอยู่อย่างหนาแน่น มีโรงเรียนและวัด อยู่ในหมู่บ้าน อย่างละ 1 แห่ง ลักษณะของถนนในหมู่บ้านจะวางอยู่ในลักษณะของตาราง สี่เหลี่ยม และจัดสรรบ้านอยู่ริมถนนเป็นแนวต่อ ๆ กันไป ในส่วนของบริเวณสร้างบ้านจะอยู่ในที่สูงกว่าบริเวณทุ่งนา ซึ่งจะค่อย ๆ ต่ำลงไปรอบ ๆ หมู่บ้าน ลักษณะของบ้านพักอาศัยจะมีความหลากหลายมาก มีทั้งเรือนเดี่ยวได้ดูสูง สร้างด้วยไม้ ครึ่งตึกครึ่งไม้ และบางส่วนก็เป็นบ้านชั้นเดียวหรือ 2 ชั้น ก่อด้วยอิฐเป็นบ้านคอนกรีตสมัยใหม่ ซึ่งบ้านที่เห็นส่วนมากมีขนาดใหญ่

อันแสดงสถานะเศรษฐกิจของชุมชนที่ค่อนข้างดี อันเนื่องมาจากการมีอาชีพเสริม เช่น การทอผ้าไหม การจำหน่ายสินค้าหาบเร่ เป็นต้น

2. ประวัติภูมิหลังของชุมชน

บ้านห้วยหลิม เป็นหมู่บ้านที่มีประวัติอันยาวนานเป็นดินแดนแห่งอารยธรรมอีสานที่สั่งสมภูมิปัญญาท้องถิ่นมานานนับศตวรรษ ซึ่งถ่ายทอดออกมาเป็นงานฝีมือประณีตในรูปแบบของผ้าไหม เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ผู้สูงอายุ เล่าว่า เมื่อหลายร้อยปีที่ผ่านมา บ้านห้วยหลิมมีสภาพเป็นป่าที่หนาทึบ มีช้างมากมาย และมีป่าห้วยจันทนาแน่นเกี่ยวพันกันเป็นลิ้ม ๆ (ต่อมาแปลงเป็นหลิม) จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านห้วยหลิม” และเรียกสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน ภายในหมู่บ้านมีนางอำพร ทองธิดา เป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการพัฒนาด้านการทอผ้า มีความเป็นมาที่ลำบากมาก ประสบทั้งภัยธรรมชาติและกลโกงของลูกค้า แต่ด้วยในรักและเอื้ออาทรของสมาชิกและคนในบ้านห้วยหลิม รวมถึงผู้นำชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาส่งเสริม ทำให้กลุ่มสามารถพัฒนาและมีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน

3. โครงสร้างพื้นฐานของชุมชน

3.1 เส้นทางคมนาคม บ้านห้วยหลิมเป็นชุมชนที่มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ได้ ดังนี้

3.1.1) ทางรถยนต์ เนื่องจากหมู่บ้านห้วยหลิมตั้งอยู่ติดกับถนนใหญ่ ชื่อถนนแจ้งสนิท เป็นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 23 สามารถเดินทางเข้าสู่ชุมชนได้ทั้งจากตัวอำเภอเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด ผ่านอำเภอธวัชบุรี เลยจากทางเข้าอำเภอทุ่งเขาหลวง ไปประมาณ 5 กิโลเมตร ก็จะสามารถเลี้ยวขวาเข้าสู่เขตชุมชนได้โดยสะดวก หากเดินทางมาจากจังหวัดยโสธร ด้วยเส้นทางเดิม เมื่อถึงอำเภอเสถภูมิ ระยะทางไม่ไกลนักก็สามารถเลี้ยวซ้ายเข้าสู่ชุมชนได้เช่นกัน

3.1.2) ทางเครื่องบิน จังหวัดร้อยเอ็ด มีสนามบินพาณิชย์ตั้งอยู่ริมทางหลวง 2044 (ร้อยเอ็ด - โพนทอง) ในเขตอำเภอธวัชบุรี โดยบริษัท พี บี แอร์ ได้เปิดให้บริการเที่ยวบินแรกในเส้นทาง กรุงเทพฯ - ร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2542 สัปดาห์หนึ่งมีเที่ยวบินระหว่างกรุงเทพฯ - ร้อยเอ็ด 4 วัน คือ วันจันทร์ วันอังคาร วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ เมื่อเดินทางมายังสนามบินแล้ว สามารถต่อรถยนต์เข้าสู่ชุมชนได้โดยสะดวก เพราะอยู่เขตอำเภอติดกัน โดยใช้ระยะทางการเดินทางไม่ไกลและใช้เวลาไม่นานนัก

3.2 ระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ในชุมชนมีจำนวนครัวเรือนที่มีน้ำประปาใช้ จำนวน 106 ครัวเรือน และมีไฟฟ้าใช้ จำนวน 106 ครัวเรือน

4. สภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4.1 สภาพทางภูมิศาสตร์ บ้านห้วยหลึมอยู่ในตำบลมะบัว อำเภอทุ่งเขาหลวง โดยตั้งอยู่ทางด้านบนของ อำเภอทุ่งเขาหลวง และอยู่ในตอนกลางจังหวัดร้อยเอ็ด มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 120 ถึง 160 เมตร พื้นที่มีลักษณะเป็นที่ราบลูกคลื่น มีพื้นที่ค่อนข้างกว้างและอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำชี สลับกับที่ดอนทำให้ในฤดูฝนมีฝนตกหนัก และเกิดอุทกภัยอยู่เป็นประจำ ในปี พ.ศ. 2543 – 2545 ที่ผ่านมา พืช ไร่ และนาข้าวเสียหายเป็นจำนวนมาก บางปีน้ำท่วมขังนานถึง 4 เดือน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนต้องหาอาชีพเสริมเพื่อเสริมรายได้ให้กับครอบครัว

4.2 ทรัพยากรน้ำ สภาพของแหล่งน้ำของบ้านห้วยหลึม ตำบลมะบัว มีแม่น้ำชีไหลผ่านแบ่งเขตตำบลมะบัว กับอำเภอเสลภูมิ เป็นแหล่งน้ำสำคัญ แต่จะประสบปัญหาน้ำท่วมไร่นาในช่วงฤดูฝนที่มีระดับน้ำสูง และในส่วนอื่น ๆ ก็จะมีแหล่งน้ำสำคัญและใช้ในการเกษตร คือหนองซ่าง ห้วยน้ำเค็ม และ กุดกระชา ในเขตหมู่บ้านส่วนใหญ่จะนิยมใช้น้ำประปา เนื่องจากมีความสะดวกสบาย และมีผลต่อการทอดผ้า คือ น้ำที่ใช้ในการฟอกย้อมมีคุณภาพดีเพราะผ่านการกรองมาแล้ว อาจมีคลอรีนผสมอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่พบผลกระทบดังกล่าว และปัญหาอันเกิดจากน้ำมากเกินไปทำให้อาชีพเกษตรกรได้รับความเสียหายมากจากน้ำท่วมขัง ส่งผลให้ชาวบ้านหันมาสนใจการทอดผ้าเป็นจำนวนมากและแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นอีก

4.3 ทรัพยากรป่าไม้ สภาพส่วนใหญ่เป็นป่าเสื่อมโทรม มีต้นไม้ประปรายไม่หนาแน่น ชนิดของไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้ยาง ไม้เหียง ไม้ตะแบก และไม้ประดู่ อยู่ตามริมชายไร่ชาวนา ชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง ไม่ได้ใช้การย้อมสีธรรมชาติจากเปลือกไม้ใบไม้ จึงไม่มีผลต่อการทอดผ้าแต่อย่างใด เพราะส่วนใหญ่จะใช้สีย้อมสำเร็จรูป

4.4 ทรัพยากรดิน สภาพดินส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นดินทรายและดินที่เค็ม มีศักยภาพสามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรมในระดับปานกลาง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดินยังไม่เหมาะสม เนื่องจากขาดการบำรุงรักษา ประกอบกับในฤดูฝน ช่วงที่ฝนตกหนักจะเกิดน้ำท่วมขังเป็นเวลานานใน 3 – 4 ปีที่ผ่านมา หากยังแก้ไขไม่ได้จะส่งผลกระทบต่อดำรงชีวิตของประชาชน ทั้งด้านกิจกรรมและเกษตรกรรม จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านหันมาหาอาชีพเสริมด้วยการทอดผ้าไหมเพิ่มมากขึ้น

5. ลักษณะภูมิอากาศ

จังหวัดร้อยเอ็ดได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ สภาพภูมิอากาศอยู่ในประเภทฝนเมืองร้อน (Tropical Savanna) อุณหภูมิต่ำสุด 12.7 องศาเซลเซียส ในเดือนมกราคม สูงสุด 38.4 องศาเซลเซียส ในเดือนพฤษภาคม มีฝนตก

160 วัน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,196.8 ลูกบาศก์มิลลิเมตร ฝนตกชุกในเดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน อากาศร้อนแห้งแล้ง ในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน

1. ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม โดยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้
2. ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือที่พัดพาเอาความหนาวเย็นและแห้งแล้งมาจากประเทศจีนตอนกลาง ทำให้อากาศเย็นถึงหนาวและแห้ง
3. ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน เป็นช่วงเปลี่ยนฤดูลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ อุณหภูมิสูงขึ้น อากาศร้อนจัดและแห้งแล้ว ในช่วงเดือนเมษายน

6. สภาพทางสังคมวัฒนธรรม

6.1 ประชากร คนในชุมชนบ้านห้วยหลึมเกือบทั้งหมดเป็นชาวไทยอีสาน ใช้ภาษาอีสาน (ลาว) เป็นหลัก นับถือศาสนาพุทธ บ้านห้วยหลึมเป็นหมู่บ้านที่มีระดับการพัฒนาในระดับดี ในส่วนของบ้านห้วยหลึม ตำบลมะบ้า แบ่งการปกครองออกเป็น 3 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 3, 6, 9 มีประชากรจำนวน 2,670 คน เป็นเพศชาย จำนวน 1,165 คน และเพศหญิง จำนวน 1,505 คน มีครัวเรือนจำนวน 505 หลังคาเรือน มีเนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่

6.2 ขนบธรรมเนียมประเพณี ท้องถิ่น โดยมากคล้ายคลึงกับจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสาน ซึ่งสามารถแบ่งการอธิบายออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

6.2.1 ความเชื่อและศาสนา ประชากรส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนา เช่นเดียวกับคนไทยส่วนมากในภาคอีสาน แต่ทั้งนี้ชาวบ้านยังแสดงความเชื่อถือในทางไสยศาสตร์ควบคู่ไปกับการนับถือพุทธศาสนา เพราะชาวบ้านยังเชื่อว่าสรรพสิ่งยังอยู่ภายใต้การควบคุมของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนผีบางเทวดาต่าง ๆ ซึ่งสามารถคุ้มครองและคลบนัดลให้ทุกสิ่งแปรปรวนหรือเป็นปกติได้ ฉะนั้น จึงต้องทำการเซ่นบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ เพื่อที่จะได้รับความเมตตาคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อในเรื่องผีที่ใช้ในประเพณีเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน จากภาพรวมของวิถีชีวิตในอดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า ผีมีส่วนสำคัญในวิถีชีวิต และพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตบุคคลตั้งแต่เกิดจนตาย อาจแบ่งได้ตามช่วงเวลาแห่งชีวิต ได้แก่

- 1) แรกเกิด การเกิดเป็นประเพณีที่สำคัญในชีวิตคนทุกคน การดูแลให้ทารกแรกเกิดมีชีวิตรอดและเจริญเติบโตขึ้นมา นั้น ต้องมีวิธีและขั้นตอนที่พิถีพิถันที่ชาวบ้านยึดถือ

ปฏิบัติมา คือ เมื่อเด็กร้องให้ชาวบ้านจะเอาผ้าขาวม้าที่ทอเองห่อตัวเด็กไว้ก่อน เพราะถ้าไม่รับเอามาห่อตัวไว้ เด็กจะตัวสั้น เพราะโดนอากาศภายนอกที่เย็นเกินไป

2) การบวช ในสังคมชาวพุทธการบวชนับว่าเป็นขั้นตอนสำคัญในชีวิต ผู้บวชเรียนมาแล้วมักจะใช้คำว่า ทิด นำหน้า ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีสถานภาพที่แตกต่างจากคนที่ยังไม่ได้บวชเรียน เป็นผู้ที่มีรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ดังนั้น การบวชจึงเป็นประเพณีสำคัญของคนไทย โดยมากมักจะบวชในช่วงต่อระหว่างวัยรุ่นกับผู้ใหญ่ ซึ่งชีวิตในช่วงนี้มีความแปรปรวนมาก สำหรับผู้เป็นแม่ ประเพณีนี้จึงมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเชื่อกันว่า ผู้เป็นแม่จะได้รับบุญจากการบวชของลูกชายมากที่สุด ดังนั้น จึงต้องมีการเตรียมผ้าที่จะใช้ในพิธีนี้อย่างพิถีพิถัน เริ่มจากการบวชนาค ชาวบ้านนิยมตัดผ้าหางกระรอกที่เรียกว่า ผ้ายาว หรือผ้าควบ ซึ่งมีขนาดกว้าง 1 เมตร ยาว 4 เมตร ให้ลูกหลานนุ่งในการบวชนาค ผ้ายาวหรือผ้าที่ควบนี้นิยมทอสีตัดกัน หรือสีที่แตกต่างกันเป็นคู่ เช่น สีแดงกับสีเขียว สีน้ำเงินกับสีเหลือง เป็นต้น สำหรับผ้าจีวร สบง ที่ใช้สำหรับภิกษุแต่นั้น แต่เดิมนิยมทอและย้อมเอง ด้วยวัสดุธรรมชาติ ถือว่าจะได้อนิสงสูง แต่ในปัจจุบันนิยมซื้อสำเร็จรูป เพราะสะดวกกว่าที่จะมาทอเอง

3) การแต่งงาน การแต่งงานเป็นขั้นตอนสำคัญในการสร้างครอบครัวและสังคม ในประเพณีแต่งงานฝ่ายชายจะนุ่งผ้ายาวหรือผ้าควบผืนเดียวที่ใช้แต่งบวชนาค โดยจะนุ่งเป็นแบบโจงกระเบน ส่วนฝ่ายหญิงจะนุ่งผ้าไหมที่ทอเอง หรือแม่ทอให้อย่างสวยงาม สวมเสื้อสวยงาม และใส่เครื่องประดับตามฐานะ ซึ่งถือว่าเป็นโอกาสที่จะโชว์ฝีมือในการทอผ้าผ่านลูกสาว หรือหลานสาวตัวเอง ในช่วงพิธีเจ้าบ่าวขึ้นบ้านฝ่ายหญิง พ่อแม่เจ้าสาวจะใช้ผ้าโสร่งไหมนุ่งให้เจ้าบ่าวพร้อมคาดด้วยผ้าขาวม้า เรียกว่า การห่อลูกเขย ส่วนฝ่ายเจ้าสาวต้องเตรียมผ้าไหม

เช่น ผ้าหมี่ขอ ผ้าไหมพื้นเรียบ ไว้สำหรับเป็นเครื่องสมมาแก่ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าว

4) การตาย การตายเป็นฉากสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ จากหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีการปลงศพมาตั้งแต่อดีต และมีหลักฐานถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปลงศพในลักษณะต่าง ๆ ในกรณีของบ้านห้วยหลิมการทำพิธีศพด้วยชาวอีสานโดยทั่วไป จะมีที่แตกต่างกันก็คือ จะคลุมศพด้วยผ้ายาว หรือผ้าควบผืนเดียวกับที่ใช้บวชนาคและแต่งงาน และเมื่อนำศพตั้งบนเชิงตะกอนแล้ว ก็จะใช้ผ้าควบมัดเป็นก้อน แล้วปาข้ามศพ 3 ครั้ง แล้วจึงเก็บผ้าขึ้นไว้ ซึ่งอาจเก็บไว้เป็นที่ระลึกถึงผู้ตาย หรือบางครั้งก็อาจจะให้ลูกหลานใช้ผ้าผืนต่อไป

คติความเชื่อเกี่ยวกับชุมชน ส่วนใหญ่เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และเป็นความเชื่อที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนมาเข้าร่วมในการประกอบพิธี จากพื้นฐานความเชื่อและ

ความศรัทธาต่อพุทธศาสนา ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันทำบุญเพื่อความป็นสิริมงคลแก่ตัวเองและครอบครัว ตลอดจนการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ในลักษณะของงานบุญประจำปี ได้แก่

1) งานบุญแห่แหวดร้อยเอ็ด เป็นงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัด ซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันเสาร์ – อาทิตย์ แรก ของเดือนมีนาคมของทุกปี โดยในวันแรกจัดให้มีการประกวดขบวนแห่กัณฑ์ต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งหมด 13 กัณฑ์ มีการประกวดตัวแสดงในเรื่องพระเวสสันดร การประกวดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน และการแสดง - สี - เสียง ในวันที่ 2 จัดให้มีการแห่กัณฑ์จบ กัณฑ์ล่อน การเทศน์มหาชาติ และมีการจัดเลี้ยงข้าวปุ้น (ขนมจีน) แก่ผู้มาเที่ยวงาน ฟรีที่เรียกว่า “กินข้าวปุ้น เอาบุญแห่แหวด ฟังเทศน์มหาชาติ”

2) งานบุญข้าวจี เป็นงานประเพณีประจำปีของอำเภอโพธิ์ชัย จัดขึ้นระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนมีนาคมของทุกปี ในงานมีขบวนแห่ที่สวยงาม มีการประกวดข้าวจี และประกวดนางปทุมทาสี

3) งานบุญคุณदान เป็นงานประเพณีของอำเภอปทุมรัตน์ จัดขึ้นระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนมีนาคมของทุกปี ในงานมีการสู่วัฒยข้าว ประกวดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน การแสดงนิทรรศการการออกร้านของส่วนราชการและหน่วยงานต่าง ๆ

4) งานบุญบั้งไฟ เป็นงานประเพณีที่สำคัญของภาคอีสาน ร้อยเอ็ดก็เป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีการจัดประเพณีนี้ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล จนไปถึงระดับอำเภอ เช่น งานประเพณีของอำเภอหนองพอก อำเภอพนมไพร และอำเภอเสลภูมิ โดยมีการจัดงานระหว่างวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ถึง แรม 1 ค่ำ เดือน 7

สำหรับชุมชนบ้านห้วยหลิม งานบุญบั้งไฟ ถือเป็นงานประจำปีที่สำคัญและจัดงานยิ่งใหญ่พอสมควร มีการประกวดบั้งไฟ การแสดงหมอลำ ซึ่งงานบุญประเพณีประจำปีต่าง ๆ ส่งผลถึงกลุ่มทอผ้าไหมอย่างมาก เพราะส่วนใหญ่งานบุญจะมีขบวนแห่การประกวดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ซึ่งต้องใช้ผ้าไหมในการแต่งตัวเข้าร่วมขบวนเพื่อความสวยงามและแสดงฐานะ ทำให้เป็นที่ต้องการของตลาดมากขึ้น ซึ่งสามารถเพิ่มยอดขายและเพิ่มกำลังการผลิตได้อีกทางหนึ่ง

6.3 การแต่งกาย ประชาชนของจังหวัดร้อยเอ็ดในอดีต มีการแต่งกายที่คล้ายคลึงกับชาวอีสาน ในจังหวัดอื่น ๆ กล่าวคือ สตรีนิยมนุ่งซิ่น ซึ่งทอด้วยไหมหรือฝ้าย มีลวดลายแตกต่างกันออกไปตามเชื้อสายเผ่าพันธุ์ดั้งเดิม เช่น สตรีภูไท นิยมนุ่งซิ่นคำ ที่มีลายเส้นสีแดงตามขวาง เรียกว่า “ซิ่นทิว” หรือสตรีชาวไทยเชื้อสายเขมร ในอำเภอสวรรคภูมินิยมนุ่งวัน ที่เรียกว่า “ซิ่นหมี่โฮล” หรือซิ่นที่มีลวดลายกันตามยาว ผ้าซิ่นส่วนมากของสตรีชาวร้อยเอ็ด ทุกเชื้อสาย มักเกิด

จากการทำลายด้านวิธีการมัดหมี่ มีบ้างที่ใช้วิธีเก็บจีดเป็นลวดลายมัดหมี่ มีการปรับลาย พื้นฐานที่ได้จากลายธรรมชาติ เช่น ลายหมากรุก ลายแมงกะปี่ ลายสิงห์ ลายหงส์ ลายนกยูง หรือลายที่เกิดจากความเชื่อ ลายนาค ลายประสาธต์ โดยลวดลายเหล่านี้ บางครั้งมีความคล้ายคลึงกันแต่เรียกชื่อแตกต่างกันไปในแต่ละหมู่บ้าน ทั้งนี้พบว่า มีความนิยมต่อหัวชั้นและตีนชั้นด้วยฝ้าย หรือไหม สำหรับการแต่งกายของบุรุษโดยทั่วไป ปกตินิยมนุ่งกางเกงขาสั้น ใช้เชือกรัดเอวเรียกว่า “ช่วงหัวสูด” หรือนุ่งโสร่งคาดมัดด้วยผ้าอ้อม (ผ้าขาวม้า) ไม่นิยมสวมเสื้อ ที่แตกต่างจากทั่วไป ได้แก่บุรุษชาวภูไทย ซึ่งนุ่งกางเกงขาปิดเขาเรียกว่า “ทรงจากกบ”

ในชุมชนบ้านห้วยหลิมอยู่ในกลุ่มไทยอีสาน เป็นกลุ่มพื้นเมืองที่ตั้งหลักแหล่ง มาแต่เดิม ชีวิตประจำวันของชาวบ้านกลุ่มนี้ เวลาทำงานหรืออยู่บ้าน ผู้ชายจะนุ่งกางเกงขาสั้น ใช้เชือกผูกเอวหรือคาดผ้าขาวม้า (ผ้าอ้อม) เวลานุ่ง ไปงานบุญใหญ่ นุ่งโสร่งไหม สวมเสื้อแขนสั้น พาดผ้าสะเอียบไหม (ผ้าสไบ) ผู้หญิงจะนุ่งชั้นมัดหมี่และมัดหมี่ฝ้าย แต่เดิมเป็นชั้นหมี่คั้น หมี่ตา ซึ่งเป็นลายทางๆ เช่น หมี่เอี้ย หมี่ก้วย และมีการต่อหัวต่อตีนชั้นด้วย

ลายมัดหมี่ที่สำคัญ เช่น ลายนาคกระโจม ลายนกน้อย ลายเอี้ย (ลายพื้นปลา) ลายกระจับ(ตาไก่) ลายดอกแก้ว ลายขอฉัตร (ลายฉัตรอยู่บนลายขอ) ฯลฯ

ทั้งนี้ในปัจจุบัน การแต่งกายแบบดั้งเดิมเหล่านี้ ได้เลือนหายไปคงเหลือเฉพาะ ตามหมู่บ้านในชนบทหรือผู้สูงอายุสวมใส่เท่านั้น อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่มีการฟื้นฟูประเพณีบุญ ฆะแหวกขึ้นเป็นประจำจังหวัด ทางจังหวัดได้รณรงค์ให้มีการแต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง ร้อยเอ็ด เพื่อแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ภายในงาน กล่าวคือ สตรีสวมเสื้อที่มีสไบทับ นุ่งชั้นไหม มีเชิงหรือชั้นไหมมัดหมี่ บุรุษใส่เสื้อไหมคอพระราชทานแขนยาว มีผ้าไหมคาดเอว จากการ ดังกล่าวทางจังหวัดจึงได้มีการกำหนดให้ผ้าสาเกต เป็นเอกลักษณ์ผ้าพื้นเมืองประจำจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งประกอบด้วยลายโบราณ 5 ลาย แต่ละลายล้วนบ่งบอกวิถีชีวิตชาวร้อยเอ็ด ได้เป็นอย่างดี และจากการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ ทำให้มีผู้สนใจสั่งซื้อผ้าสาเกตเป็นจำนวนมาก เป็นการสร้างงานและสร้างรายได้มาสู่ชุมชนได้อย่างมากอีกด้วย

6.4 ความสัมพันธ์ในชุมชน ชุมชนบ้านห้วยหลิมเป็นชุมชนดั้งเดิมคนส่วนใหญ่รู้จัก มักคุ้นและต้องพึ่งพาอาศัยกันอยู่เสมอ จากการที่ผู้นำชุมชนทั้งผู้ใหญ่บ้านและกำนันมีภาวะผู้นำสูง และดูแลจัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างใกล้ชิดมาตลอดมา ทำให้คนในชุมชนโดย ส่วนรวมมีความสมัครสมานสามัคคีกันจนสามารถส่งประกวดและได้รับรางวัลชุมชนตัวอย่าง

6.5 สภาพการศึกษา และการสาธารณสุข สภาพการศึกษาของผู้ทอผ้า ส่วนใหญ่จะ สำเร็จการศึกษาภาคบังคับ แล้วออกมาเป็นเกษตรกรทำไร่นา และทอผ้าในฤดูแล้งหลังทำนา หรือใช้เวลารว่างในการทอผ้าเป็นอาชีพเสริม ต่อมาการเกษตรมีปัญหาทำให้แม่บ้านหรือผู้หญิงใน

หมู่บ้านหันมาทอผ้ามากขึ้น โดยเรียนการทอผ้าจากมารดาเป็นส่วนใหญ่ มีบางส่วนที่เรียนจากญาติผู้ใหญ่ เริ่มเรียนและสอนโดยการทำไปพร้อมๆ กัน ตั้งแต่เด็กๆ อายุราว 12 – 15 ปี เริ่มจากช่วยทำในส่วนที่ง่ายๆ ก่อน เช่น การแก้หมี การมัดหมี เป็นต้น เป็นการถ่ายทอดภายในครัวเรือน และเฉพาะกลุ่มชนในหมู่บ้านเดียวกัน และเป็นการถ่ายทอดให้เฉพาะลูกหลานผู้หญิงเท่านั้น

จนภายหลังเมื่อได้รวมกลุ่มกันจึงได้มีการส่งสมาชิกออกไปอบรมเรื่องการทอผ้าและย้อมสี ณ กองอุตสาหกรรมสิ่งทอ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กล้วยน้ำไท กรุงเทพฯ จำนวน 4 คน และได้นำความรู้มาถ่ายทอดต่อภายในกลุ่มเพิ่มขึ้น

7. สภาพทางเศรษฐกิจ

7.1 อาชีพหลัก อาชีพเสริม ชุมชนบ้านห้วยหลิมประกอบอาชีพหลักทางการเกษตรกรรมพื้นบ้าน การทำนาทำไร่และเลี้ยงสัตว์ อาชีพรองคือ การขายของในลักษณะหาบเร่ คือซื้อวัตถุดิบพืชผักผลไม้มาแปรรูปแล้วบรรจุลงถุง โดยมีรถประจำทางเข้ามารับพ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้ถึงหมู่บ้านเพื่อไปจำหน่ายหาบเร่ขายตามหมู่บ้านต่างๆ และอาชีพการทอผ้าไหมเพื่อจำหน่ายในร้านค้าของกลุ่มและออกร้านตามงานต่างๆ ในปี พ.ศ.2523 หลังจากสมาชิกจำนวนหนึ่งได้รับการถ่ายทอดเรื่องการทอผ้าและย้อมสีแล้ว ได้มีการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตขึ้นมาครั้งแรก โดยระดมทุนและเงินสัจจะ มีเงินจำนวน 200,000 บาท มีสมาชิก 74 คน (รวมทั้งสมาชิกหมู่ 6 ซึ่งขณะนั้นยังไม่แยกจากหมู่ 3)ในปี พ.ศ.2538 ได้มีหน่วยงานราชการเข้ามาสนับสนุน เช่น การศึกษานอกโรงเรียน สนับสนุนงบประมาณ 10,000 บาท เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน ปัจจุบันมีเงินเพิ่มขึ้น จำนวนประมาณ 30,000 – 40,000 บาท โครงการอีสานเขียวให้งบประมาณจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ เช่น กี่กระตุก เส้นด้ายไหม เป็นจำนวนเงิน 60,000 บาท จนถึงปี พ.ศ.2541 สมาชิกเพิ่มจำนวนมากขึ้นทำให้กรรมการดูแลไม่ทั่วถึง ประกอบกับบ้านห้วยหลิมได้แบ่งการปกครองออกเป็น 3 หมู่บ้าน ได้แก่หมู่ที่ 3 , 6 และ 9 จึงได้แบ่งงบประมาณเป็น 3 ส่วน ส่วนละเท่าๆ กัน จำนวนหมู่บ้านละ 20,000 บาท เพื่อให้แต่ละหมู่บ้านไปบริหารจัดการกันเอง

ปี พ.ศ.2542 - ปัจจุบัน กลุ่มแม่บ้านทอผ้าหมู่ที่ 3 ดำเนินการเรื่อยมาในลักษณะกิ่งเอกชนเมื่อรัฐบาลมีนโยบาย “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” ทำให้มีหน่วยงานราชการเข้ามาสนับสนุนด้านการตลาด และมีร้านค้าเอกชนมาสั่งซื้อและให้วัสดุอุปกรณ์ทำให้กลุ่มมีงานทำตลอดกลุ่มได้มีการแบ่งงานทางการผลิตเป็นลักษณะของการแยกผลิตตามความชำนาญเฉพาะด้าน และจัดจ้างแบบรายวัน

ในส่วนของกลุ่มแม่บ้านทอผ้า หมู่ที่ 6 หลังจากแยกตัวออกมา ทางกลุ่มได้ตั้งชื่อกลุ่มใหม่ตามชื่อของหมู่บ้านว่า “อุดมสุข” โดยมีลักษณะการผลิตที่ต้องผลิตกันทอผ้าครั้งละ 1 ชุด

สลับกันไปเนื่องจากเงินทุนยังไม่เพียงพอ เพราะเพิ่งแยกตัวออกมา และดำเนินการผลิตทุกขั้นตอน โดยคนคนเดียว จึงทำให้การดำเนินการยังไม่ดีพอ

จากการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านและการสังเกตจะพบว่าบ้านเรือนในชุมชนมีความพร้อมมากเนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจในชุมชนค่อนข้างดี รายได้ส่วนหนึ่งมาจากการทอดผ้าของกลุ่มแม่บ้านนั่นเอง

7.2 การถือครองที่ดิน ในตำบลมะบัว มีจำนวนครัวเรือนที่ทำการเกษตร จำนวน 898 ครัวเรือน มีเนื้อที่ทำการเกษตร จำนวน 11,989 ไร่ แบ่งเป็นการปลูกข้าวนาปี จำนวน 809 ครัวเรือน เนื้อที่ปลูก จำนวน 11,365 ไร่ เป็นการปลูกข้าวนาปลัง จำนวน 61 ครัวเรือน เนื้อที่ปลูก จำนวน 583 ไร่ ซึ่งแบ่งออกเป็นเนื้อที่ปลูกข้าวเจ้า จำนวน 6,349 ไร่ และข้าวเหนียว จำนวน 5,640 ไร่ ปลูกหอมแดง จำนวน 50 ครัวเรือน เนื้อที่ปลูก จำนวน 5 ไร่ ปลูกมะม่วง จำนวน 104 ครัวเรือน เนื้อที่ปลูก จำนวน 20 ไร่ และปลูกมะพร้าว จำนวน 15 ครัวเรือน เนื้อที่ปลูก จำนวน 6 ไร่

7.3 เทคโนโลยีการผลิตพืชและสัตว์ นอกเหนือจากการปลูกข้าวและพืชไร่แล้ว ในพื้นที่ตำบลมะบัวยังมีประชากรที่เลี้ยงปศุสัตว์พื้นบ้านเพื่อการบริโภคและจำหน่าย เช่น สุกร โค กระบือ ไก่ เป็ด และมีการทำประมงน้ำจืดเพื่อจำหน่าย จำนวน 5 ครัวเรือน และเพื่อบริโภค จำนวน 5 ครัวเรือน การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืดเพื่อจำหน่าย จำนวน 3 ครัวเรือน และเพื่อบริโภค จำนวน 18 ครัวเรือน ทั้งนี้ จำนวนครัวเรือนที่ร่อนใช้น้ำฝนอย่างเดียวเพื่อทำการเกษตรเฉพาะใน ตำบลมะบัว มีจำนวน 281 ครัวเรือน และจำนวนครัวเรือนที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานหรือ ทฤษฎีใหม่ จำนวน 2 ครัวเรือน

8. สภาพการบริหารและการปกครองในชุมชน

รูปแบบการปกครองของชุมชนบ้านห้วยหลิมอยู่ในเขตตำบลมะบัวขึ้นอยู่กับองค์การบริหารส่วนตำบลมะบัว ผู้นำชุมชนทั้งผู้ใหญ่บ้าน นายบุญเลิศ ทองสุข และกำนัน นายคำมี สี สมอง มีภาวะผู้นำสูง มีวิสัยทัศน์กว้างไกลนำชุมชนให้พัฒนาและประสานการทำงานกับส่วนราชการหรือหน่วยงานภายนอก และนักการเมืองท้องถิ่นในการจัดสรรงบประมาณเข้ามา สนับสนุนการพัฒนาในชุมชนได้เป็นอย่างดี จากพื้นฐานของคนในชุมชนที่มีลักษณะความสัมพันธ์ ในระบบเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัย และช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีความสามัคคีกันทำให้ชุมชนมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ชุมชนมีความเข้มแข็ง และมีความสงบเรียบร้อยดี

การศึกษาชุมชน

1. แนวคิดและความหมายชุมชน

Community มีความหมายในภาษาไทยว่า “ชุมชน” ซึ่งบางครั้งช่วยให้เข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับ “การรวมตัวของคน” เท่านั้น ถ้าพิจารณาในภาษาอังกฤษคำว่า “com” มีความหมายลึกซึ้งที่หมายถึง together คือ การ (เดินทาง) ร่วมกัน และจะเห็นว่ามีคำที่เกี่ยวข้องใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น

- Communal = ของชุมชน เพื่อชุมชน
- Common = ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย
- Commune = ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด

จากคำในภาษาอังกฤษดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ความหมายของชุมชนนั้นไม่จำกัดแน่นอนตายตัวอาจพิจารณาได้หลายแง่มุม อาทิ ปรชญากายภาพ สังคมวิทยา จิตวิทยา ในบางครั้งความหมายของชุมชน ไม่ได้จำกัดอยู่กับความหมายที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หรือบริเวณเล็ก ๆ ที่เรานึกถึงของหมู่บ้านเท่านั้น แต่บางครั้งความหมายของชุมชน อาจจะมีทั้งสิ่งเป็นรูปธรรมและนามธรรม

พจนานุกรม Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (1994 : 233) ได้ให้ความหมายของ ชุมชน ว่า หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีศรัทธา ความเชื่อ เชื้อชาติ การงาน หรือมีความรู้สึกนึกคิด ความสนใจที่คล้ายคลึงกัน มีการเกื้อกูลกันเป็นอยู่ร่วมกัน

Mark S. Homan (1994 : 82) ให้ความหมายของ ชุมชน ว่า คนจำนวนหนึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกื้อกูลกัน

Lofquist. (1993 : 2 อ้างถึงใน Homan, 1994 : 80) ให้ความหมายว่า ชุมชน คือ จิต วิญญาณ หรือความรู้สึก เกิดขึ้นเมื่อคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาทำงานร่วมกัน เพื่อที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการร่วมกัน

Peck (1987, อ้างถึงใน Human p. 81) ให้ความหมายว่า “ชุมชน คือ ปัจเจกชน ซึ่งเรียนรู้ถึงสื่อสัมพันธ์ด้วยความซื่อสัตย์ และเป็นผู้มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันอย่างแน่นอนเฟ้น และมีความสัมพันธ์ร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญ ที่จะร่วมสุข ร่วมทุกข์ และเกื้อกูลกัน โดยมองว่าชุมชนที่ดีนั้นจะต้องมีเป้าหมาย และการที่จะไปสู่เป้าหมายนั้นจะต้องหาหนทางด้วยการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความรักและสันติสุข เพื่อชุมชนนั้น จะสร้างความเป็นชุมชนได้สำเร็จ ความรู้สึก

ของสมาชิกในชุมชนนั้น รู้สึกว่าอบอุ่นและปลอดภัย”

ประเวศ วะสี (2540 : 33) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า “ความเป็นชุมชนอาจหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการ เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน”

พระธรรมปิฎก (2539 : 71-72) ได้ให้ความหมายของชุมชนโดยการเปรียบเทียบกับคำว่า “สังฆะ” ในความหมายของหมู่คณะซึ่งสรุปได้ว่า “สังฆะ คือชุมชนแห่งกัลยาณมิตร คือการที่บุคคลมาอยู่ด้วยกันเริ่มตั้งแต่ผู้นำ (พระศาสดา) เป็นกัลยาณมิตร คือผู้ที่ช่วยเหลือหนุนผู้อื่นในการพัฒนาชีวิตได้ดี ให้เป็นชีวิตที่เจริญงอกงาม และผู้ที่มาอยู่ด้วย (พระภิกษุ) ก็มาช่วยกันเอื้ออาทรต่อกัน ให้แต่ละบุคคลพัฒนาให้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามขึ้น เมื่อแต่ละบุคคลได้รับประโยชน์จากสังฆะ หรือชุมชน แต่ละบุคคลนั้นก็ต้องเป็นประกอบหรือส่วนร่วมที่ดี เพื่อช่วยให้เอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อสังฆะหรือชุมชนด้วยกัน”

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 14) กล่าวถึงชุมชนว่า “ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือข่าย จนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่า มรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา มีการถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย”

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 3) กล่าวถึงชุมชนโดยสรุปว่า “ประกอบไปด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศวิทยา สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีด้านต่างๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์ต่อกันและระหว่างกัน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามีความเชื่อมโยงกับชนิดที่ไม่สามารถแยกจากกันได้”

จากนิยามและความหมายที่นักวิชาการได้กล่าวไว้ จะเห็นได้ว่า “ชุมชน” มีความหมายที่หลากหลาย และถ้ามองโดยรวมจะเห็นว่า มีนัยหรือความหมายที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งในส่วนนี้จะนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน 4 แนวคิด คือ

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological Perspective)
2. แนวคิดทางมนุษยนิยม (Humanistic Perspective)
3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาสังคม (Civil Society)
4. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ (Virtual Community)

2. ความหมายของการศึกษาชุมชน

คำว่า การศึกษาชุมชน มีนักวิชาการและนักบริหารงานพัฒนาให้ความหมายไว้หลายประการ โดยมุ่งเน้นถึงการเข้าไปศึกษา เพื่อทำความเข้าใจในสภาพต่างๆ ของชุมชน ทั้งทางด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนที่แตกต่างกันไป

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 4) ได้กล่าวไว้ในเอกสารเกี่ยวกับ “การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา” ว่า หมายถึง การที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนหรือผู้มีอาชีพอื่นเข้าไปเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า ชุมชนมีองค์ประกอบใดบ้าง มีโครงสร้าง มีคุณลักษณะทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การเรียนรู้ อย่างไร มีสถานการณ์ใดเกิดขึ้นในชุมชนบ้าง มีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีปัญหา ความเดือดร้อนอย่างไร มีความต้องการที่จะแก้ไขปรับปรุงหรือไม่ มีศักยภาพในชุมชนอะไรบ้าง เช่น ผู้นำ กลุ่ม หรือการรวมตัวที่เข้มแข็ง เป็นต้น และได้สรุปถึงการศึกษาชุมชนกับความเข้าใจเรื่องของคนในชุมชนว่า เขามีแบบแผนในการดำเนินชีวิตและการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ อย่างไร เพื่อทำให้สามารถระบุปัญหา และกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหานั้นได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งประเมินศักยภาพต่าง ๆ ของชุมชนได้ อันจะนำมาซึ่งการกำหนดโครงการกิจกรรมเพื่อการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาโดยทั้งที่ชุมชนเสนอเอง และจากกรณีวิเคราะห์ของผู้ศึกษา

ธนพรธ ธานี (2540 : 34) กล่าวถึง ความหมายของการศึกษาชุมชนใน “การศึกษาชุมชน” ว่า หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้นักพัฒนาสามารถวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาได้ ซึ่งการศึกษาชุมชนจะมีความหมายตรงกันนั้น นักพัฒนาจะต้องยอมรับในแง่ที่ชุมชนแต่ละชุมชนนั้น นักพัฒนาจะต้องยอมรับในแง่ที่ชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และขอมเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนอย่างแท้จริง

มงคล พนมมิตร และชาติชาย รัตนศิริ (2450 : 21) กล่าวถึง การศึกษาชุมชนว่า หมายถึง การที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนเข้าไปทำความเข้าใจชุมชนก่อนที่จะลงมือทำงานร่วมกับชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นหัวใจในการเริ่มต้นของงานพัฒนาทุก ๆ ด้าน เพราะถ้าไม่รู้จักไม่เข้าใจชุมชนอย่างเพียงพอ เป้าหมายและทิศทางการทำงานก็จะไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

ส่วนอรพินท์ สฟโซคชัย (2537 : 27) กล่าวถึง การศึกษาชุมชนใน “คู่มือการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาโดยพลังประชาชน” ว่า การศึกษาชุมชน คือ การที่นักพัฒนา ต้องทำความเข้าใจข้อมูล สภาพหมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศ

ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ผู้นำความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม การเมืองระดับหมู่บ้าน ตลอดจนสภาพปัญหาต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเข้าใจชุมชนหรือหมู่บ้านที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานต่อไป

จากความหมายดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชน คือ การที่เข้าไปศึกษาชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ ความเป็นอยู่ระบบวิถีชีวิต การทำงาน ความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนปัญหาและปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมร่วมกันของนักพัฒนาและชุมชน เพื่อที่จะได้กำหนด และวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนร่วมกัน

3. วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน มีวัตถุประสงค์ เพื่อนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการกำหนดปัญหา การประเมินศักยภาพในด้านต่าง ๆ ของชุมชน อันจะนำมาซึ่งโครงการและกิจกรรมเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหา ด้วยความร่วมมือจากทั้งผู้ศึกษา และตัวชุมชนเอง

ธนพรรณ ธานี (2540 : 34 – 35) กล่าวคือ วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนไว้ดังนี้

1. การศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ เป็นการหาความรู้ใหม่ หรือเป็นการเพิ่มความรู้ให้มากยิ่งขึ้น การหาข้อเท็จจริงอาจจะเป็นข้อเท็จจริงในลักษณะกว้างทั่วไป หรือลึกซึ้งที่มีการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ อย่างละเอียดก็ได้ ตามวัตถุประสงค์ของผู้ศึกษา

2. การศึกษาชุมชนเพื่อทดสอบความรู้เดิมให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นการทดสอบความรู้ต่างๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิมนั้นน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นเรื่องของการที่จะสร้างแนวความคิดและทฤษฎีใหม่ขึ้น

3. การศึกษาชุมชนเพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนาซึ่งนับว่ามีประโยชน์และสำคัญต่องานพัฒนาอย่างมาก เพราะจะได้นำไปวางแผนและนำไปปฏิบัติในงานพัฒนา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาชุมชน

และได้สรุป ถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาชุมชนว่า “เพื่อหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนและเพื่อทดสอบความรู้ให้มีความน่าเชื่อถือ ว่ามีประโยชน์ต่อนักวิชาการเพื่อที่จะทำให้เข้าใจชุมชน และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในระดับหนึ่ง แต่ในการศึกษาชุมชนเพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ในการพัฒนานั้น จะเกี่ยวข้องกับการนำความรู้จากการศึกษาชุมชนไปปฏิบัติงานในสนามในด้านการวางหรือการลงมือปฏิบัติงานสนามอย่างแท้จริง”

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 6) กล่าวถึงการศึกษาชุมชนว่า สามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ

1. การศึกษาชุมชนโดยนักพัฒนา ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนนั้นๆ โดยตรง ทำการศึกษาชุมชนเพื่อให้เข้าใจและเห็นช่องทางในการกระตุ้น ส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชน ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของตน ซึ่งนักพัฒนา ต้องเป็นทั้งผู้กำหนดประเด็นศึกษา ผู้รวบรวมข้อมูล ผู้วิเคราะห์ และผู้ใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์ด้วยตนเอง งานศึกษาชุมชนนี้ นักพัฒนาจะขอให้คนอื่นทำแทนมิได้ นักพัฒนาจะต้องมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนเสมอ

2. การศึกษาชุมชนที่หน่วยงานต้นสังกัดของนักพัฒนามอบหมายให้นักพัฒนาเป็นผู้เก็บข้อมูลตามประเด็นและ/หรือแบบสำรวจข้อมูลที่ผู้อื่นสร้างขึ้นมาก่อน ส่วนผลการวิเคราะห์ผลและใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์มักจะเป็นเจ้าหน้าที่ข้อมูลหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนหรือจัดทำข้อมูลพื้นฐานของหน่วยงาน

นอกจากนี้ จิตติ มงคลชัยอรัญญา ยังกล่าวถึงความแตกต่างของการศึกษาชุมชนทั้งสองนี้ว่า การศึกษาชุมชนข้อแรกนั้น ข้อมูลต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับนักพัฒนาในการทำงานในพื้นที่นั้นอาจจะไม่ครอบคลุมทุกด้าน เพราะมีขีดจำกัดเรื่องเวลา ปริมาณภารกิจตลอดจนขีดความสามารถของนักพัฒนา ในเรื่องเกี่ยวกับคนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย พื้นฐานความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์เดิม อุดมการณ์และแนวคิดที่มีต่อชุมชนดีขึ้น เป็นความร่วมมือของทั้งสองฝ่าย ส่วนการศึกษาชุมชนประเภทที่สอง ข้อมูลจากการกำหนดของหน่วยงานต้นสังกัดนั้น มักเป็นข้อมูลเชิงปริมาณทำให้รู้ปัญหาชุมชนในภาพรวม แต่ขาดความลึกซึ้ง การศึกษาชุมชนแบบแรกเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสูงต่อการทำงานพัฒนาในพื้นที่ หรือที่เรียกว่าในระดับจุลภาค การที่นักพัฒนาสามารถเข้าใจเรื่องต่างๆ ของชุมชนได้เป็นอย่างดี ย่อมมีผลต่อการทำงานพัฒนา เหมือนคำกล่าวของนักพัฒนาที่มีประสบการณ์ในการพัฒนาที่ว่า หากศึกษาชุมชนได้ดีก็เท่ากับว่างานพัฒนาสำเร็จไปแล้วครึ่งหนึ่ง ส่วนแบบที่สองเป็นการมองในระดับมหภาคในภาพรวมของนักพัฒนา

4. ประเภทของการศึกษาชุมชน

ประเภทของการศึกษาชุมชนสามารถแบ่งประเภทต่างๆ ซึ่งชนพรรณ ธานี(2540 : 35) กล่าวถึงประเภทของการศึกษาชุมชนไว้ดังนี้

1. การจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้ แบ่งได้ 3 ประเภท คือ
 - 1.1 การศึกษาชุมชนแบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป เป็นการศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงทั่วไปภายในชุมชน
 - 1.2 การศึกษาชุมชนแบบทดสอบความรู้เดิม เป็นการศึกษาชุมชนในลักษณะที่ต้องการทดสอบความรู้ต่างๆ ให้เกิดความรู้ที่น่าเชื่อถือมากขึ้น
 - 1.3 การศึกษาแบบนำไปใช้ในการพัฒนา เพื่อหาข้อเท็จจริงภายในชุมชนในเรื่องต่างๆ ไปใช้ในงานพัฒนาและการวางแผน

2. การจำแนกตามเนื้อหาของข้อมูลที่จะนำไปใช้ ได้แก่

2.1 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลโดยละเอียด เป็นการศึกษา เพื่อต้องการหาข้อมูลรายละเอียดทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง การศึกษาประเภทนี้จะนำข้อมูลไปใช้วางแผนในอนาคต เป็นแนวทางในการพัฒนา และมีระยะเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูลนาน

2.2 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลเฉพาะหรือข้อมูลคร่าวๆ เป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องการข้อมูลบางเรื่องที่จะนำไปใช้ในการวางแผนเกี่ยวกับชุมชน เพื่อนำไปลงมือเกี่ยวกับการปฏิบัติงานพัฒนาทันที

3. การจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล ได้แก่

3.1 การศึกษาชุมชนแบบสำรวจ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม

3.2 การศึกษาชุมชนแบบการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด โดยวิธีการเก็บรวบรวมในเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แนวทางในการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้ง โดยที่ได้เข้าไปศึกษาชุมชนอย่างมีการสังเกตการณ์อย่างต่อเนื่อง และมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด

3.3 การศึกษาชุมชนแบบเอกสาร คือการศึกษาชุมชนจากข้อมูลที่มีการบันทึก

3.4 การศึกษาชุมชนแบบอื่นๆ โดยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลอื่น ๆ

เช่น การใช้แบบประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน การสนทนากลุ่ม เป็นต้น

4. การจำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่

4.1 การศึกษาชุมชนแบบปริมาณ ที่ต้องใช้การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ เป็นการเสนอข้อมูลตั้งแต่พื้นฐานทั่วไปในลักษณะของตัวเลขสถิติต่างๆ จนถึงการวิเคราะห์สถิติขั้นสูง

4.2 การศึกษาชุมชนแบบคุณภาพ ที่มีการเสนอข้อมูลในลักษณะของการอธิบายพรรณานเนื้อหาโดยละเอียด จากข้อมูลที่ได้จากการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชนเป็นระยะเวลานาน

5. การจำแนกของผู้กระทำการศึกษา ได้แก่

5.1 การศึกษาชุมชนแบบกระทำคนเดียว

5.2 การศึกษาชุมชนแบบการกระทำเป็นกลุ่ม

6. การจำแนกตามทัศนคติของผู้ศึกษา ได้แก่

6.1 การศึกษาชุมชนโดยคนภายนอกชุมชน

6.2 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน

จากข้อมูลดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชนสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท แต่ละประเภทก็มีความหมายหลากหลายรูปแบบ อย่างไรก็ตาม แต่ละประเภทของการศึกษาชุมชนก็มีส่วนที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การศึกษาชุมชนที่ดี มีความเหมาะสมนั้น น่าจะมีการศึกษาด้วยวิธีการที่หลากหลาย มีการผสมผสานหลายรูปแบบ เนื่องจากแต่ละแบบมีข้อดีและข้อจำกัดด้วยกัน และถ้าผสมผสานได้หลายรูปแบบ การศึกษาชุมชนก็ย่อมจะมีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือมากขึ้น

5. กรอบแนวคิดการศึกษาชุมชน

ชยันต์ วรรณะภูติ (2536 : 34-36) กล่าวถึงกรอบคิดในการศึกษาชุมชน และการเปลี่ยนแปลง ว่าต้องมีความเข้าใจทางด้านต่างๆ คือ ความคิดพื้นฐานในการศึกษาชุมชน คือ การมีกรอบในการศึกษาเพื่อความรู้เท่าทันสภาพชุมชนที่มีเปลี่ยนแปลง มีความเข้าใจในฐานะและความหมายของชุมชนหมู่บ้าน มีข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชน และการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางชุมชนและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งกรอบแนวคิดเหล่านี้ เป็นหลักฐานพื้นฐาน เป็นเครื่องมือและข้อสังเกตทางทฤษฎี ซึ่งมักจะแบ่งออกเป็น 2 แนวใหญ่ คือ กรอบคิดทางทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ และกรอบแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง นอกจากนี้ยังต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขอื่นอีกในการศึกษาชุมชน คือมีความคิดพื้นฐานว่า ปรัชญาการทางสังคม มีความสลับซับซ้อน หลากหลาย และปรากฏการณ์สังคมที่หลากหลายนี เป็นปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

การศึกษาชุมชน และการมองปรากฏการณ์ทางสังคม ก็คือการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวความคิด ทฤษฎี เป็นเครื่องมือนำทางในการมองหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้ ดังนั้น การศึกษาชุมชนหรือปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อต้องการที่จะอธิบายกระบวนการ เงื่อนไข กลไกในการเปลี่ยนแปลงนั้น ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งนักวิชาการได้พยายามพัฒนาวิธีการศึกษาขึ้นมาศึกษาเพิ่มเติม นอกจากแนวความคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงนักวิชาการ โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยา ได้กำหนดหลักการเบื้องต้นขึ้น ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมไว้ 4 ประการ ดังที่ ชยันต์ วรรณะภูติ (2536 : 23 -27) ได้สรุปว่า

ประการที่หนึ่ง ถือว่าปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมมี 2 ระดับ คือ ปรากฏการณ์ที่อยู่ในระดับผิวหน้า ซึ่งเป็นสิ่งสังเกตเห็น พรรณนาหรือจำแนกปรากฏการณ์เหล่านี้ให้เห็นเป็นหมวดหมู่อย่างมีความหมายได้ โดยหลักการแล้วการพรรณนาปรากฏอย่างละเอียดจะช่วยให้เข้าใจสภาพการดำรงอยู่และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของ

ปรากฏการณ์ ยิ่งอธิบายมากเท่าใด ยิ่งเข้าใจปรากฏการณ์มากขึ้นเท่านั้น ในลักษณะที่สอง ปรากฏการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ผิวหน้า คือ พยายามที่ศึกษาปรากฏการณ์ ค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลัง หรือที่ลึกลงไป เป็นการมองสาเหตุไม่ว่าจะเป็นทางด้านชีวภาพหรือทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์เบื้องหลัง เพื่อหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในเชิงเหตุผลหรือมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์เบื้องหลังที่มา เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาหาความเป็นจริงทางสังคม

ประการที่สอง นักวิชาการมองปรากฏการณ์ทางสังคมว่า เป็นปรากฏการณ์ที่มีความหมายซับซ้อน มีมิติ ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่น หรือเป็นการมองอย่างองค์รวมรอบด้านสัมพันธ์ทั้งด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง เป็นการมองเพื่อทราบและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์นั้นกับปรากฏการณ์อื่น ๆ ว่ามีอยู่อย่างไร

ประการที่สาม โดยเหตุที่ความหมายของปรากฏการณ์ในสังคมหนึ่งถูกกำหนดขึ้น และเข้าใจความหมายรู้กันในกลุ่ม ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้น นักมานุษยวิทยาจึงต้องตั้งคำถามว่า ความจริงที่เห็นเป็นความจริงของใคร ความเป็นจริงในสายตาของคนในสังคมที่ถูกศึกษาย่อมจะแตกต่างกัน จากความเป็นจริงในสายของผู้ศึกษา ดังนั้น การยอมรับความเป็นจริงทางสังคมสร้างและกำหนดโดยคนในสังคม การแสวงหาความเป็นจริงและความหมายของสังคมย่อมจะต้องอาศัยกฎเกณฑ์ หรือรหัสในสังคมนั้น เป็นเครื่องตัดสิน และช่วยอธิบาย ทั้งนี้ เพราะผู้ศึกษาชุมชน หรือนักวิจัยย่อมมีฐานะทางชนชั้นที่แตกต่างออกไป และเป็นคนนอก จากสังคมอื่นที่มีบรรทัดฐานแตกต่างกัน ซึ่งถ้าหากไม่ระวังแล้ว ผู้ศึกษามักจะใช้เกณฑ์ของตนเป็นเครื่องตัดสิน หรืออธิบายปรากฏการณ์นั้น และยอมทำให้การศึกษาแบบนี้ไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงของสังคมนั้นได้ ดังนั้น จึงต้องมีการศึกษาชุมชนในลักษณะของการมีส่วนร่วมมากขึ้น

ประการที่สี่ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม ย่อมต้องอาศัยการเปรียบเทียบ เพื่อเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งๆ แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร มิติของการเปรียบเทียบช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถหาข้อสรุปเชิงสากลเกี่ยวกับปรากฏการณ์นั้นได้โดยการเปรียบเทียบสังคมมากกว่าหนึ่งแห่ง การเปรียบเทียบ ข้อเหมือนหรือข้อแตกต่าง และการศึกษาโดยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับ บริบท หรือเงื่อนไขในสังคมนั้น จะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นอย่างชัดเจนมากขึ้น

นอกจากนี้ ชัยนัต วรรณะภูติ (2536 : 37) ยังเสนอกรอบคิดเพื่อทำความเข้าใจ
 ในชุมชนในมิติต่าง ๆ เช่น

1. ความสัมพันธ์ของสังคมหมู่บ้านที่เชื่อมโยงกับระบบการเมืองการปกครอง
2. ลักษณะของระบบเศรษฐกิจของสังคมหมู่บ้านที่กำลังถูกฉีกเข้ากับระบบ
ตลาดและระบบทุนนิยม
3. ลักษณะโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างอำนาจ องค์กรชาวบ้านที่เป็นลักษณะ
ของสังคมหมู่บ้าน

4. ลักษณะของวัฒนธรรม ความคิด และจิตสำนึกของสมาชิกชุมชน

จากหลักการดังกล่าว การศึกษาชุมชน จะต้องมีความละเอียดรอบคอบ มิใช่เพียง
 แค่การไปเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อจะพรรณนาว่าในชุมชนมีประชากรจำนวนเท่าใด ประกอบอาชีพ
 อะไร มีประเพณีวัฒนธรรมอย่างไร ซึ่งเป็นเหมือนการบรรยายให้เห็นองค์ประกอบด้านต่างๆ
 ในลักษณะเป็นภาพนิ่งเท่านั้น

ธนพรรณ ธานี (2540 : 14) ได้อธิบายความสำคัญของทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนว่า
 เป็นการอธิบายเกี่ยวกับการกำเนิดชุมชน การจัดระเบียบชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและ
 วัฒนธรรมภายในชุมชน เพราะแต่ละชุมชนมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ทำให้นักสังคมวิทยา
 สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ภายในชุมชนได้ นอกจากนี้ ยังมีประโยชน์ต่อนักพัฒนาหรือผู้ที่
 ทำงานในชุมชนได้เป็นแนวทางในการพัฒนา เพราะแต่ละทฤษฎีจะกล่าวถึง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการ
 เปลี่ยนแปลงและพัฒนาในสังคม ทำให้สามารถวางแผนการพัฒนาได้ล่วงหน้า และหาแนวทาง
 เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาได้ทันเวลาที่ จะเห็นได้ว่าทฤษฎีชุมชนมีประโยชน์เพื่อเป็นหลักการ
 ในการนำศึกษาชุมชนของงานได้อย่างเหมาะสม และเข้าใจพฤติกรรมของกลุ่มคนในชุมชนของตน
 ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในงานพัฒนาต่อไป

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 202) ได้เสนอหลักการวิเคราะห์และศึกษาชุมชน
 ที่มีแนวทางเพื่อเป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์ คือ

1. ต้องมีมิติทางด้านประวัติศาสตร์ กล่าวคือ มองดูตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
ว่ามิอะไรเปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาได้อย่างไร และอะไรเป็นปัจจัยกำหนดเปลี่ยนแปลง
2. การวิเคราะห์ในเชิงโครงการ คือการวิเคราะห์ที่อยู่ในพื้นฐานความเข้าใจที่ว่า
เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่หากเกิดขึ้นอย่างมีระบบ ระเบียบโครงการ
ที่แน่นอน มีองค์ประกอบย่อยของเหตุการณ์นั้น มีกลไก และเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้น
3. วิเคราะห์ / ตำรวจปัญหา ความสามารถ และศักยภาพทั้งหมดในการแก้ไข

ปัญหา

4. เครือข่าย กลไกเงื่อนไขที่เสริมสร้างสืบทอดหรือทำลายเหตุการณ์นั้น

6. มิติ / ประเด็นของการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนนั้น ได้มีสำนักคิดต่างๆ เช่น สำนักโครงสร้างและหน้าที่ สำนักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม และสำนักวัฒนธรรมนิเวศวิทยา เป็นต้น ได้มีมุมมอง / ประเด็นในการศึกษาชุมชน หรือสังคม เพื่อเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์นั้น ว่าจำเป็นต้องมีฐานในการมองการวิเคราะห์ซึ่งอาจจะมีหลากหลายประเด็น แต่โดยรวมแล้ว มักจะมีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน ซึ่งอาจเรียกชื่อต่างกันไป ถ้าเป็นการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและหน้าที่ นักคิด เช่น Radcliffe – Brown (1958. อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์ 2536 : 8) จะมองว่าสังคมและชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญในการวิเคราะห์ คือ

1. โครงสร้างสังคม (Social Structure) หรือส่วนประกอบต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบนั้น ๆ อาจจะเป็นระบบเครือญาติหรือ โครงสร้างสังคมรูปแบบอื่น ๆ
2. สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ (Ecology) ซึ่งสังคมจะต้องปรับให้เข้ากันได้ มีการใช้ทรัพยากรจากระบบนิเวศเพื่อยังชีพ
3. กลไกหรือวัฒนธรรม (Culture) ซึ่งทำให้มนุษย์ในสังคมนั้นสามารถอยู่ด้วยกันได้

Julian Steward (อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2540: 34) ได้อธิบายแนวคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ว่าเป็นการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม และมองว่าวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีการผลิต กับพฤติกรรมของมนุษย์

สำหรับกลุ่มวัฒนธรรมวัตถุนิยมโดย Marx (อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2536: 9) ได้แยกองค์ประกอบออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. โครงสร้างสังคมคือ ระบบชนชั้น ซึ่งแบ่งคนออกเป็นระดับ และมีความเหลื่อมล้ำระหว่างระดับต่างๆ
2. ระบบนิเวศและการใช้ทรัพยากรจากระบบนิเวศ คือ การผลิตทางเศรษฐกิจ
3. อุดมการณ์ หรือ Ideology ซึ่งนักวิชาการกลุ่มอื่นเรียกว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่สังคมทุกสังคมมีสิ่งที่มีความสำคัญมากที่สุด สำหรับนักวิชาการกลุ่มวัฒนธรรมวัตถุนิยม ก็คือวิธีการผลิต และวัฒนธรรมจะสอดคล้องกับวิธีการผลิตในแต่ละสังคม

อคิน รพีพัฒนา (2536: 56) กล่าวถึงการศึกษาระบบและวิเคราะห์ชุมชน ว่าต้องศึกษาในมิติของโครงสร้างและหน้าที่ โครงสร้าง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน และความแน่นแฟ้นในการรวมตัว

ของสังคม (Social Integration) และหน้าที่ (Function) ที่เน้นความสัมพันธ์ในเชิงหน้าที่ทางสังคม ชัยนค์ รัตพัฒนา (2536 :35) มีมุมมองในการศึกษาชุมชนโดยมองถึงประเด็นในการศึกษา ว่าสามารถศึกษาได้สองวิธี คือ ศึกษาด้วยวิธีการเชิงปริมาณ และศึกษาด้วยวิธีการเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบกับวิธีการวิจัยในทางสังคมศาสตร์

วิธีการแรก เป็นการศึกษาสำรวจ เพื่อทำความเข้าใจกับองค์ประกอบด้าน เศรษฐกิจสังคม ประชากร สุขภาพอนามัย วัฒนธรรม ประเพณี รวมทั้งระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน โดยอาศัยการสำรวจที่มีแบบสำรวจ – สอบถาม เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงปริมาณ และนำมาสรุปเป็นข้อมูลชุมชน (Village Profile)

วิธีการที่สอง เป็นการศึกษาคุณภาพนั้น มิใช่เป็นการศึกษาเพื่อพรรณนาคุณลักษณะ และสภาพของชุมชนโดยการใช้ตัวอักษรแทนตัวเลขเชิงปริมาณ แต่เป็นการศึกษาวิวัฒนาการ ความเคลื่อนไหว ความสัมพันธ์ ตลอดจนความขัดแย้งในหมู่บ้าน โดยดูถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม รูปแบบการใช้ทรัพยากร โครงสร้างอำนาจทางสังคม รูปแบบการใช้ทรัพยากร โครงสร้างอำนาจในชุมชน ผู้นำ องค์กรชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่อยู่ภายนอกเพื่อดูว่าปัจจัยเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน และช่วยอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยการหลีกเลี่ยงการใช้วิธีการสำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงปริมาณแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องการได้ข้อมูลที่เป็นด้านร่วมด้านต่าง ๆ ของชุมชน ตลอดจนความคิดเห็นของชาวบ้าน ที่เป็นการช่วยอธิบายปรากฏการณ์สังคมในจุลภาค ได้ข้อมูลในเชิงลึก ซึ่งครอบคลุมมิติของเวลา มิติทางสังคม และสะท้อนให้เห็นความเคลื่อนไหวและความสัมพันธ์ในระดับชุมชนหรือเครือข่ายที่ใหญ่ขึ้นไป

มิติ/ประเด็นในการศึกษาชุมชนเหล่านี้ ช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจโครงสร้างทางสังคมของชุมชน และความสัมพันธ์ของชุมชนในลักษณะต่างๆ ได้ดีขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้การศึกษาชุมชนได้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

7. ข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนประเภทต่างๆ ที่มีความหลากหลายนั้น ควรนำแนวคิดต่างๆ มาเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถนำมาใช้ทำความเข้าใจ กับสภาพความเป็นจริงของชุมชนและสังคมให้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชุมชนมีความสัมพันธ์กับรัฐในกระบวนการพัฒนามากขึ้น และในขณะที่มีการขยายตัวของความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทำให้ชุมชนกลายเป็นเวทีของการแย่งชิงทรัพยากร ดังนั้น แนวคิดที่จะนำมาใช้ในการศึกษาชุมชน จึงจำเป็นต้องขยายให้ เป็นประโยชน์ในการอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย ซึ่ง ชัยนค์ วรรณภูติ (2536 : 40-48) ให้แนวทางหรือข้อเสนอแนะในการศึกษาชุมชนไว้ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์หมู่บ้านและรูปแบบการใช้ทรัพยากร คือการศึกษาหมู่บ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากรตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงการใช้ทรัพยากรในการผลิตในปัจจุบัน เป็นการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านเป็นช่วงต่าง ๆ เพื่อจำแนกให้เห็นปัจจัยที่เข้ามากระทบในลักษณะการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ

2. ผู้นำ และบทบาทของผู้นำในฐานะของ “คนกลาง” การศึกษาผู้นำของชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อความเข้าใจหมู่บ้าน เป็นการศึกษารูปร่างหน้าตาในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับระบบภายนอก การตัดสินใจของหมู่บ้านในการเลือกผู้นำ และการได้มาซึ่งอำนาจ เพื่อเข้าใจภาวะผู้นำในชุมชน ซึ่งกลุ่มผู้นำมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับรัฐการกระจายผลประโยชน์ในชุมชน และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3. การศึกษาชุมชนเป็นการศึกษาทั้งในด้านความสัมพันธ์ และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อให้เข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

4. การสร้างแบบจำลอง (Model) เพื่อเป็นเครื่องมือนำทางในการศึกษา และอธิบาย เช่น potter (อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์. 2536 : 58) ได้ศึกษาสังคมไทยว่า มีลักษณะสำคัญที่เป็นองค์ประกอบหรือกลไกในการรวมกลุ่มของสังคมชนบทไทย เช่น ลักษณะครอบครัวขยายที่อาศัยอยู่รวมกันในบริเวณบ้านเดียวกัน ระบบเครือญาติที่นับญาติทั้งสองฝ่าย การให้ความสำคัญต่อกลุ่มที่เป็นเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อย การจัดแบ่งชนชั้นและสถานภาพ ผู้นำและบริวาร กลุ่มการเมือง หมู่บ้านและฐานะเป็นองค์กรบริหารและปกครอง สังคมหมู่บ้าน และวัดของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งข้อสังเกตดังกล่าว เป็นเครื่องมือหรือแนวทางในการศึกษาชุมชนชนบทไทย

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 10) กล่าวถึงข้อปฏิบัติในการศึกษาชุมชนว่า การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา นักพัฒนาต้องศึกษาเรียนรู้ชุมชนด้วยตนเอง เพราะหากใช้ผลการศึกษาของผู้อื่น อาจไม่เข้าใจเรื่องชุมชนอย่างแท้จริง และอาจไม่สามารถริเริ่มกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง และนอกจากนี้ ในการเรียนรู้ชุมชนยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างนักพัฒนากับคนในชุมชน ไม่ว่าจะใช้เทคนิคใดในการศึกษาชุมชน ผู้ศึกษาชุมชนพึงตระหนักถึงหลักปฏิบัติที่สำคัญ คือ

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนให้ชัดเจนว่าต้องการรู้อะไรเพื่ออะไร
2. การใช้ประโยชน์จากข้อมูลทุกข้อมุม เพื่อการเข้าใจชุมชนในเบื้องต้น
3. การกำหนดประเด็นคำถามที่จะนำมาซึ่งคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์
4. การเก็บข้อมูลที่หลากหลายในชุมชนโดยการสัมภาษณ์ ทั้งจากผู้นำชุมชน

ผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชน และจากผู้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติแตกต่างกัน

5. การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การสนทนากลุ่มการประชุม
เป็นต้น

6. การไม่มีอคติในการศึกษาชุมชน และการจัดเก็บข้อมูล

7. การใช้หลักการในการเก็บข้อมูลที่ถูกต้อง

8. ระหว่างที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน ผู้ศึกษาควรปฏิบัติตามหลักการ
แสวงหาและรวบรวมข้อมูล คือ ใช้ ตาหู ฟัง ปากถาม สมองคิด และมือเขียน เป็นต้น

8. เทคนิคการศึกษาชุมชน

เทคนิคในการศึกษาชุมชนมีหลายชนิด เทคนิคส่วนใหญ่ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในการงาน
พัฒนาการเกษตรและ / หรืองานพัฒนาชุมชนชนบท เทคนิคบางชนิดเป็นวิธีการที่ให้โอกาส
ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และค้นหาปัญหา เพื่อสร้างเป้าหมายในการพัฒนา เทคนิค
วิธีศึกษาชุมชนต่าง ๆ ได้มีการปรับปรุงเพื่อใช้ในการศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูล และสามารถนำมา
ประยุกต์เพื่อให้เกิดการพัฒนาได้มากขึ้น ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงเทคนิคต่าง ๆ ได้แก่

8.1 การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA)

RRA เป็นเทคนิคที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในหมู่นักวิชาการ และผู้ปฏิบัติงาน
โครงการพัฒนาชนบทและการเกษตรในช่วงกว่าหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา โดยโครงการวิจัยการทำ
ฟาร์มของมหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งเป็นหน่วยงานแรกที่นำเข้ามาใช้เมื่อ พ.ศ. 2526 และได้
เผยแพร่ไปสู่หน่วยงานต่าง ๆ ทั่วประเทศ RRA เป็นผลของความพยายามในการค้นพบทางสาย
กลางระหว่างงานวิจัยแบบประเพณีนิยมที่ยุ่งยาก ใช้เวลานานกว่าจะรู้ผล กับการศึกษาอย่างลวก ๆ
ซึ่งแม้จะให้ผลเร็วแต่ยังขาดความถูกต้อง RRA จึงเป็นเทคนิคที่สามารถช่วยให้เรียนรู้สภาพชนบท
อย่างถูกต้องในระยะเวลาอันสั้น มีการใช้เครื่องมือ และวิธีการศึกษาหลาย ๆ อย่างประกอบกัน
(สุจินต์ สิมารักษ์ และ สุเกสินี สุภธีระ, 2530 : 14 - 15) และเพื่อช่วยให้เข้าใจสภาพชนบทดี
ยิ่งขึ้น โดยใช้ข้อมูลมือหนึ่งเป็นสำคัญ เน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสพการณ์ระหว่างผู้วิจัยจาก
สาขาวิชาต่าง ๆ และเรียนรู้จากความรู้ประสพการณ์ของชาวบ้าน เพื่อพัฒนาวิธีการศึกษาแบบ
กลาง ๆ ซึ่งสามารถทำการศึกษาในระยะสั้น แต่ต้องทำการศึกษาอย่างเป็นระบบ ทำให้ได้ข้อมูล
ที่ถูกต้องที่จะนำไปใช้ได้ทันเวลา ประหยัดเงินและเวลา มีการวางแผนล่วงหน้าเป็นอย่างดี
และผู้วิจัยต้องมีความตั้งใจสูงในการทำงาน และทำการศึกษาคด้วยตนเอง (จิตติ มงคลชัยอรัญญา,
2540 : 17-21)

ลักษณะที่สำคัญของเทคนิค RRA คือ

1. ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interviewing - SSI) เป็นวิธีกลาง ๆ ระหว่างการศึกษาที่มีรูปแบบตายตัว คือการใช้แบบสอบถาม กับการศึกษาที่มีอิสระเต็มที่แบบวิธีการของผู้สื่อข่าว ในการรวบรวมข้อมูลในสนาม กล่าวคือ ในขณะที่มีการสัมภาษณ์นั้นจะไม่มีแบบสอบถาม แต่ใช้ “กรอบคำถาม” หรือ “แนวคำถาม” ที่เตรียมไว้ เช่น ประวัติหมู่บ้าน การประกอบอาชีพ การถือครองที่ดิน การตลาด ระบบการปลูกพืช ฯลฯ ลักษณะการสัมภาษณ์จะพยายามจัดให้เหมือนกับการพูดคุยตามปกติ เพียงแต่จะควบคุมไม่ให้หลุดจากกรอบที่ตั้งไว้ โดยไม่สนใจว่าจะเริ่มประเด็นใดก่อนหลัง ขึ้นกับบรรยากาศของการสนทนาแต่ละครั้งเมื่อต้องการข้อมูลเรื่องใดเป็นพิเศษ นักวิจัยหรือผู้สัมภาษณ์ก็จะถามเจาะลึก (Probing) ไปเรื่อย ๆ จนเป็นที่เพียงพอ (สุจินต์ สิมาร์ภัย และสุกสิณี สุภธีระ. 2530 : 15 - 16)

2. เน้นการใช้เทคนิคต่าง ๆ เสริมการสัมภาษณ์แบบ SSI โดยเฉพาะการสังเกต การใช้ตัวบ่งชี้ การวัดต่าง ๆ และการถ่ายภาพ เป็นต้น โดยที่การสัมภาษณ์จะเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีบรรยากาศเป็นกันเอง ดังนั้น นักวิจัยจึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือช่วยจำ (Conceptual Tools) ที่ไม่อยู่ในรูปแบบของแบบสอบถาม เครื่องมือดังกล่าวนี้ ได้แก่

2.1 การเขียนผังกิจกรรม (Activity Chart) กิจกรรมนี้จะทำให้นักวิจัยทราบว่าเกษตรกรที่ให้ข้อมูลนั้นมีกิจกรรมการผลิตอะไรบ้าง มากน้อยเพียงใดได้ผลดีแค่ไหน เป็นต้น

2.2 การเขียนพจนานุกรมครอบครัว (Family Tree) ทำให้ทราบว่าสมาชิกและแรงงานในครัวเรือนกี่คน อาชีพนอกภาคเกษตร ความรู้ ความสามารถของสมาชิกในครอบครัว

2.3 การเขียนปฏิทินแรงงาน (Labor Calendar) จะช่วยให้นักวิจัยทราบถึงการจัดสรรแรงงาน และการกระจายแรงงานทำกิจกรรมต่าง ๆ ในรอบปี สำหรับการวางแผนทำกิจกรรมเสริมกับชาวบ้าน

2.4 การใช้ภาพอื่น ๆ ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถบอกข้อมูลเรื่องต่าง ๆ ที่จำเป็น และนักวิจัยสามารถบันทึกลงไปได้ ตามแต่จินตนาการ และทักษะที่มี เช่น การวาดภาพชุมชน การวาดภาพตัดขวางของพื้นที่ (Cross section) เป็นต้น

3. เน้นการศึกษาที่ใช้ผู้วิจัยมาจากสาขาวิชาต่าง ๆ หรือที่มีลักษณะเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary Team) คือแต่ละทีมจะมีนักวิชาการทั้งทางด้านสังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติทำงานร่วมกัน สมาชิกในทีมจะต้องมีการประชุมทำความเข้าใจเรื่องวัตถุประสงค์ ประเด็นคำถามเทคนิคการถามประเภทและแหล่งของข้อมูลที่ต้องการ เครื่องมือที่จะใช้การแบ่งบทบาทหน้าที่ระหว่างกัน ก่อนที่จะลงปฏิบัติการในชุมชน นอกจากนี้ แล้วยังต้อง

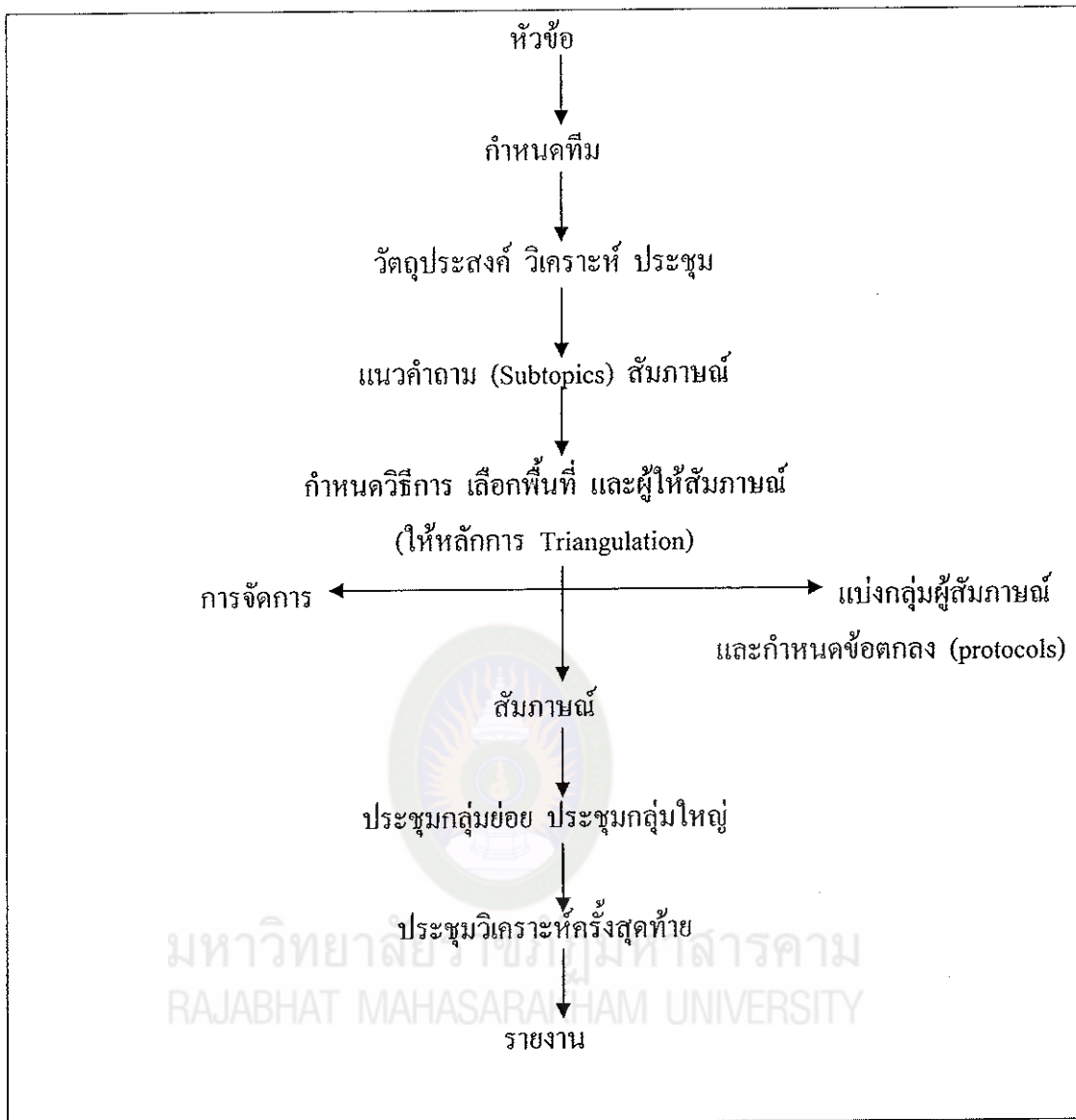
ร่วมกันศึกษาชุมชน ช่วยกันบันทึกข้อมูล รวมทั้งหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน และร่วมกันทำรายงานผลการศึกษา

4. เน้นการเรียนรู้ของนักวิจัยที่รวดเร็วและต่อเนื่อง (Rapid and Progressive Learning) กล่าวคือ ทีมนักวิจัยจะต้องมาร่วมสรุปผลการศึกษาเป็นระยะ เช่น ทุกคืนหรือทุกสองคืน เพื่อประเมินว่าได้ข้อสรุปหรือเรียนรู้ตรงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้แล้วหรือไม่ หากยังได้ข้อมูลไม่ครบ หรือเกิดความคิดใหม่ หรือเกิดความสงสัยในข้อมูลหรือการตีความของทีม ก็สามารถไปตรวจสอบความถูกต้องหรือไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมได้ในวันถัดไป แทนที่จะรอมาทบทวนหลังจากที่ถอนทีมออกจากชุมชนแล้ว กระบวนการดังกล่าวนี้ จะไม่เพียงให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเท่านั้น หากแต่ยังก่อให้เกิดการเรียนรู้ หรือความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนดีขึ้น

5. ใช้แนวคิดเรื่องสามมิติ (Triangulation) สำหรับการพิจารณาข้อมูลแต่ละชนิด โดยใช้ทีมวิจัยจากหลายสาขาวิชา รวมทั้งใช้เป็นหลักในการเลือกพื้นที่ หรือครัวเรือนที่จะศึกษา เช่น เลือกศึกษาระบบการปลูกข้าวในแปลงขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก เลือกผู้ให้ข้อมูลทั้งจากคนที่ฐานะดี ปานกลาง และยากจน เป็นต้น และพยายามเลือกคนที่น่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลได้ดี ได้ถูกต้อง (Key Informant) ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา และตามหลักสามมิติที่กล่าวมาแล้ว

6. RRA ถูกพัฒนามาเพื่อใช้สำรวจความรู้ในเบื้องต้น และมีใช้ทำเสร็จภายในครั้งเดียว (Exploratory and highly Interactive Research) โดยปกติแล้ว การศึกษาในรอบแรกจะไม่ได้ข้อมูลที่ต้องการทั้งหมด ต้องมีการทำซ้ำรอบที่สอง สาม หรือสี่ หรือจนกว่าจะได้ข้อมูลที่ต้องการในระดับที่พึงพอใจ โดยไม่กำหนดปริมาณผู้ให้ข้อมูลล่วงหน้า แต่การศึกษาแต่ละรอบ รวมทั้งช่วงระยะเวลาระหว่างการศึกษแต่ละรอบจะไม่เสียเวลานานนัก อีกทั้งนักวิจัยยังสามารถใช้วิจารณญาณของตนปรับปรุง เพิ่ม ลด เปลี่ยนแปลงสมมติฐาน หรือแผนการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับความเป็นจริงได้ตลอดเวลา

ขั้นตอนในการศึกษา โดยเทคนิควิธี RRA มีขั้นตอนที่สามารถปรับได้ตามความเหมาะสมในสถานการณ์ต่าง ๆ แต่ก็มีขั้นตอนต่าง ๆ ที่ควรยึดเป็นหลักปฏิบัติ ดังนี้

ที่มา: สุจินต์ สิมารักษ์ และ สุเกศินี สุภธีระ, ขั้นตอนในการศึกษาวิธี RRA (2530 : 63)

การใช้ประโยชน์ของเทคนิค RRA

การประชุมนานาชาติว่าด้วยเรื่อง RRA ที่จัดขึ้น ณ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในปี 2528 สรุปถึงลักษณะการใช้ประโยชน์จากเทคนิค RRA ดังนี้

1. เพื่อค้นหา ระบุ และวิเคราะห์สถานการณ์ และปัญหา
2. เพื่อวางแผนดำเนินการ ติดตาม และประเมินผลโครงการ
3. เพื่อพัฒนา ส่งเสริม และถ่ายทอดเทคโนโลยี
4. เพื่อช่วยในการตัดสินใจ และกำหนดนโยบาย

5. เพื่อช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถกำหนดความช่วยเหลือได้เหมาะสม
ในกรณีที่เกิดเหตุการณ์ฉุกเฉิน หรือมีภัยพิบัติ

6. เพื่อใช้เสริม หรือปรับปรุงวิธีการวิจัยอื่น ๆ

ข้อดีของเทคนิค RRA

สุจินต์ สิมารักษ์และสุเกศิน สุภธีระ(2530 : 16 - 17) ได้สรุปข้อดีของ
เทคนิค RRA ว่า

1. เป็นเทคนิคที่ประหยัดเวลา สามารถสรุปผลการศึกษาได้เร็ว
ทันเหตุการณ์
2. ช่วยให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจในเรื่องที่ศึกษาลึกซึ้งมากขึ้น มากกว่า
วิธีการวิจัยแบบสำรวจ หรือวิจัยแบบประเพณีนิยม เพราะเป็นผู้ทำการศึกษาเอง และรู้วัตถุประสงค์
ของการศึกษาเป็นอย่างดี มีโอกาสซักถามเพิ่มเติมข้อมูลอย่างต่อเนื่อง
3. ช่วยเสริมสร้างการทำงาน และเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการสาขา
ต่าง ๆ ทำให้ค้นหาข้อเท็จจริงได้ดีกว่า ถูกต้องกว่า และลึกซึ้งกว่า เพราะสิ่งต่าง ๆ ในโลกย่อมมี
ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน และไม่มีศาสตร์สาขาใดสาขาหนึ่งจะสามารถเข้าใจสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น
ในสังคมได้ทุกด้าน
4. เป็นเทคนิคที่มีความคล่องตัวสูง สามารถปรับปรุงหัวข้อ
รายละเอียด และคำถาม รวมตลอดถึงวิธีการ ตารางเวลา ในการปฏิบัติงานให้เหมาะสม
สอดคล้องกับเงื่อนไขที่เป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น
5. เสียค่าใช้จ่ายน้อย เพราะเครื่องมือที่สำคัญในการศึกษาในการศึกษา
คือ ตัวของนักวิจัยเอง และใช้เพียงอุปกรณ์เครื่องเขียนสำหรับบันทึกเนื้อหาจากการสัมภาษณ์
เท่านั้น ข้อมูลมือสองที่ต้องการมักจะหาได้ หรือขอยืมจากหน่วยงานต่าง ๆ ในระดับอำเภอ
หรือตำบล

ข้อจำกัดของเทคนิค RRA

ประโยชน์ของเทคนิค RRA มีมากมาย แต่ก็ยังมีจุดอ่อนในตัวเอง
กล่าวคือ

1. แม้เทคนิคนี้จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจเรื่องราวได้ลึกซึ้งกว่าการใช้
แบบสอบถามแต่ก็ไม่ลึกซึ้งเท่ากับการศึกษาแบบมานุษยวิทยา และข้อมูลที่ได้จาก ๆ RRA
มักจะเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นส่วนใหญ่มักจะขาดข้อมูลเชิงปริมาณไปบ้าง
2. โดยเหตุที่ RRA ไม่ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบงานวิจัยอื่น ๆ
แต่ใช้การเลือก Key Informant ตามหลักการพิจารณาแบบสามมิติ (Triangulation) ซึ่งมักจะมี

จำนวนผู้ให้ข้อมูลไม่มากนัก จึงไม่สามารถใช้วิธีการทางสถิติได้

3. ผู้ศึกษาต้องมีความเข้าใจ และประสบการณ์ในการทำ RRA ดีพอ และต้องมีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะเรียนรู้เรื่องของชุมชน มิฉะนั้นแล้ว อาจเกิดข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะใช้เวลาลงชุมชนไม่นาน สามารถเลือกพื้นที่ กลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งประเด็นศึกษาได้ด้วยตนเอง เทคนิคนี้เปิดช่องให้มีการยืดหยุ่นได้มาก หากผู้ศึกษายังไม่มีความชำนาญควรหานักวิจัยที่เกี่ยวข้องมาช่วยการใช้ RRA เข้าร่วมทีมด้วย

กล่าวโดยสรุป เทคนิค RRA เป็นทางเลือกที่ดีอีกทางหนึ่งสำหรับผู้ที่ต้องการจะเรียนรู้เรื่องของชุมชนอย่างได้อย่างพอสมควร ในเวลาที่ไม่ยาวนานจนเกินไป และเสียค่าใช้จ่ายต่ำ เทคนิคนี้ได้มีการนำไปประยุกต์ใช้ในงานวิจัยพัฒนาในด้านต่าง ๆ และมีความพยายามในการพัฒนา ปรับปรุงเทคนิคนี้ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

8.2 การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA)

PRA เป็นเทคนิคที่พัฒนาต่อมาจาก RRA โดยมีหลักคิดว่า แม้เทคนิค RRA จะช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชนดีขึ้นกว่าเทคนิคอื่น ๆ ที่ใช้กันมา แต่ก็ยังคงเป็นคณาภายนอกที่ได้ความรู้ คนในชุมชนมีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล ผลการศึกษาจะเป็นมุมมองและการวิเคราะห์ด้วยสายตาของคนนอก ซึ่งอาจจะประเมินถูกหรือผิดก็ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประเมินคุณค่าเรื่องของชีวิต ความเชื่อ คุณธรรม ความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ ระบบอื่น ๆ ที่ยึดถือในชุมชนอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดวางหรือสนับสนุนงานพัฒนา ซึ่งเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งที่ยากต่อการทำความเข้าใจในระยะเวลาสั้น ๆ และที่สำคัญ คือ การคิดแบบแยกส่วนว่า คนในชุมชนน่าจะรู้เรื่องราวของชุมชนเป็นอย่างดีแล้ว ดังนั้น เขาจึงไม่ต้องมาศึกษาชุมชนอีก มีเพียงคณาภายนอก (นักพัฒนา) เท่านั้น ที่ต้องศึกษาชุมชน เพราะไม่รู้สถานการณ์ ปัญหาและศักยภาพของชุมชน PRA กำเนิดจากแนวคิดที่ว่า การศึกษาชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนควรกระทำ เพราะยังมีเรื่องราวอีกหลายอย่างที่ชุมชนเดียวกันไม่รู้ ไม่ได้นึกคิด มองข้าม หรือยังมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง เช่น ไม่ได้ตระหนักถึงปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ ปัญหาบางอย่างที่เผชิญอยู่ หรือบางครั้งอาจจะสัมผัส รับรู้ปัญหา แต่ไม่รู้ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ทำให้ไม่สามารถหาช่องทางป้องกัน หรือแก้ไขปัญหานั้น ๆ ได้

ลักษณะสำคัญของเทคนิค PRA

1. เป็นการศึกษาร่วมกันที่คณาภายในชุมชนเป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์เอง โดยผ่านกระบวนการเสวนากลุ่ม

2. นักพัฒนาจะมีบทบาทเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเสวนา เรียนรู้ (Facilitator) มากกว่าเป็นประธาน หรือผู้นำ และต้องอยู่ร่วมกระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบ

3. วัตถุประสงค์ของการศึกษาจะเน้นที่ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และตัวคนที่เข้าร่วมกระบวนการ ให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ การตัดสินใจ และศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากยิ่งขึ้น

4. การทำเทคนิค PRA จะไม่ตั้งต้นที่ความรู้สาขาใดสาขาหนึ่ง หากแต่จะเริ่มจาก สิ่งที่ชาวบ้านรู้ ชาวบ้านคิด รู้สึก และเชื่อเช่นนั้น แล้วค่อยๆ จัดกระบวนการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน เพื่อให้เกิดความรู้ด้วยตนเอง

การใช้ประโยชน์ของเทคนิค PRA

Natpracha P and Stephens A. (อ้างอิงในจิตติ มงคลชัยอรัญญา, 2540:25) ได้สรุปขั้นตอนการทำ PRA ไว้ดังนี้

1. นักพัฒนาต้องกระตุ้นให้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมมาร่วมประชุม เพื่อหาปัญหา
2. ช่วยกันกำหนดเนื้อเรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้น ๆ และวิธีการที่จะใช้ในการวิจัย อาทิเช่น การเก็บตัวอย่าง ภาพถ่าย การใช้สื่อพื้นบ้านการแสดง การอบรม เป็นต้น และมอบหมายหน้าที่ให้ผู้เกี่ยวข้องไปดำเนินการ
3. ดำเนินการรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลต่อคนในชุมชน โดยทีมผู้ร่วมศึกษา ซึ่งอาจใช้การนำเสนออย่างง่ายแต่มีประสิทธิภาพ เช่น ใช้แผนภูมิ การชี้แจงต่อที่ประชุม การใช้เสียงตามสาย
5. เมื่อได้รับข้อคิดเห็นจากชาวบ้านที่เหลือแล้ว ให้ทีมมาร่วมสรุป และให้ข้อเสนอแนะสำหรับการแก้ไขปัญหา

ส่วนปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จของการใช้เทคนิค PRA มีหลายประการ คือ

1. คนที่เข้าร่วมในกระบวนการ ควรเป็นคนจากทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกฐานะ และทุกวัยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสตรี คนจน คนด้อยการศึกษา
2. นักพัฒนาต้องปรับเปลี่ยนแนวคิด ทักษะ และพฤติกรรมของตนเองใหม่ให้สอดคล้องกับภารกิจ บทบาท หน้าที่ใหม่ และต้องพัฒนาความรู้ทักษะที่จำเป็นให้แก่ตนเองมิเช่นนั้นก็ไม่อาจช่วยคนในชุมชนเกิดการเกิดการเรียนรู้ได้เท่าที่ควร

3. นักพัฒนาต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ต้องสร้างความไว้วางใจ และความมั่นใจว่า การเข้าร่วมกระบวนการนี้ มิได้มีเจตนาอื่นแอบแฝง หรือตกเป็นเครื่องมือของนักพัฒนาที่ต้องการอะไรบางอย่างจากชุมชนหรือตัวชาวบ้านเอง

4. ควรมีการจัดเตรียมความพร้อมของชาวบ้าน สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ที่ต้องการใช้ให้พร้อมก่อน หรือบางในกรณี อาจจัดเวทีพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการได้ แต่ต้องมีการนัดหมายกับชาวบ้านล่วงหน้า และหากมีการมอบหมายหน้าที่ให้แต่ละคนเตรียมข้อมูลของตนมาก่อนได้ก็ยิ่งดี

5. ระหว่างที่มีการเสวนา ควรมีบรรยากาศของการประชุมให้เป็นไปเรียบง่าย เป็นกันเอง ถ้าเป็นไปได้ควรเลือกสถานที่ที่มีความสะดวกในการนั่งประชุม ปรึกษาหารือกันตามสมควร

6. แนวทางแก้ไขปัญหา หรือแผนงานที่คิดได้จะมีโอกาสลุล่วงไปได้มากหากมีการประสานความร่วมมือจากองค์กรต่างๆ ในท้องถิ่น เป็นต้น PRA ไม่เน้นการศึกษา หรือการมอบหน้าที่การสำรวจชุมชนให้แก่ผู้นำหรือผู้นำในชุมชนบางคนที่จะทำงานได้ ไปเก็บรวบรวมข้อมูล หรือแม้แต่จะไปร่วมกันสรุปข้อมูลเพื่อนำเสนอต่อองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น หรือ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งยังไม่ใช่ PRA สมบูรณ์

ข้อดีของเทคนิค PRA

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540:22) กล่าวถึงข้อดีของเทคนิค PRA ว่า ไม่ได้เป็นแต่เพียงเทคนิคในการศึกษาชุมชนเท่านั้น หากเป็นกระบวนการเปิดโลกทัศน์ของคนในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของการปลุกจิตสำนึก (Concretization หรือ Consciousness Raising) เป็นกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน (Community Learning Process) โดยการร่วมศึกษา รวบรวม แลกเปลี่ยน และวิเคราะห์ข้อมูล ข่าวสารต่าง ๆ อันจะนำมาซึ่งความคิดริเริ่มใหม่ๆ และค้นพบแนวทางป้องกันแก้ไขปัญหา (Participatory Problem Solving) เป็นการเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชน และรวมถึง การพัฒนาคนและชุมชนในที่สุด ซึ่งเป็นข้อดีของเทคนิค PRA ดังกล่าว

กระบวนการดังกล่าวนี้ ยังเป็นสิ่งใหม่ต่อชุมชน (รวมทั้งต่อนักพัฒนาด้วย) ดังนั้น นักพัฒนาจึงต้องมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้กระตุ้น เร่งเร้า (Stimulator/ Catalyst) เป็นผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนหรือกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มเสวนาของคนในชุมชน ไปพร้อมกับคนในชุมชนด้วย การที่จะทำให้ชุมชนมามีส่วนร่วมในการศึกษาสถานการณ์ปัญหาของตนเองนั้น นักพัฒนาต้องเปลี่ยนบทบาทของตนจากการเป็นผู้นำในการพัฒนา (Leader) หรือผู้ให้คำแนะนำ (Advisor) มาเป็นเพื่อนร่วมงานพัฒนา (Partner in

Development) โดยที่นักพัฒนาเองจะต้องเริ่มต้นจากการเปลี่ยนความเชื่อ ค่านิยม แนวคิด ทักษะที่ติดต่อกับชุมชนมีต่อคนในชุมชนและตัวเองก่อน กล่าวคือ นักพัฒนาต้องมีความเชื่อมั่นว่า คนในชุมชนมีความรู้ความสามารถ มีพลัง มีเหตุผล และต้องการจะพัฒนาตนเอง และนักพัฒนาจะต้องมีค่านิยมเกี่ยวกับระบบ ประชาธิปไตย ความเสมอภาค เสรีภาพ ความยุติธรรม การแบ่งหน้าที่ของคนในสังคม

เครื่องมือที่ใช้ในการทำ PRA ที่สำคัญที่สุด คือ ตัวของนักพัฒนาเอง ความสามารถในการจินตนาการ และทักษะใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น แผนที่ วัสดุอุปกรณ์การเขียน รูปภาพ สัญลักษณ์ หรือแม้แต่การใช้สิ่งของที่มืออยู่ในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น หิน ดิน เป็นต้น

ข้อจำกัดของเทคนิค PRA

1. ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมศึกษาของชาวบ้านอาจจะไม่ถูกต้องเป็นจริงเสมอไป แม้ว่าข้อมูลบางอย่างจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวของเขาเองก็ตาม
2. การทุ่มเทเพื่อจัดกระบวนการเสวนาเช่นนี้ อาจสร้างความคาดหวังให้กับชุมชนว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก
3. การจัดประชุมกลุ่มใหญ่ ในบางครั้งอาจมีปัญหาเรื่องอิทธิพลของผู้นำ หรือความเกรงใจที่ทำให้ผู้ประชุมหลายรายไม่กล้าแสดงความคิดเห็น หรือวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุอย่างตรงไปตรงมา
4. ปัญหาบางอย่างมีความยุ่งยาก สลับซับซ้อนทำให้ชุมชนไม่สามารถวิเคราะห์ได้ชัดเจน หรือไม่สามารรถดำเนินการแก้ปัญหาได้
5. กระบวนการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา ในบางครั้งอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งของคนภายในชุมชนได้
6. ชีตความสามารถของเจ้าหน้าที่จากภายนอกในการนำอภิปรายกระตุ้นให้คนคิดอย่างเป็นระบบ การใช้สื่อฉายภาพปัญหาและชุมชน จะมีผลต่อความสำเร็จของการใช้เทคนิค PRA อย่างมาก

สรุป เทคนิค PRA เป็นเทคนิคที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยการร่วมศึกษารวบรวม แลกเปลี่ยน วิเคราะห์ข้อมูลในชุมชน ของคนในชุมชนและนักพัฒนาและที่สำคัญนักพัฒนาต้องมีทักษะในการดำเนินการประชุมสัมมนา และการวางแผนร่วมกัน

8.3 การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR)

เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยประชาชนมีส่วนร่วม (PAR) เป็นยุทธวิธีที่จะช่วยให้ประชาชนสามารถรวมตัวกันขึ้นมาในรูปแบบขององค์กรประชาชน และสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเข้มแข็ง ทั้งโครงสร้างและการดำเนินงานโดยอาศัยเงื่อนไขของการ

เพิ่มขีดความสามารถของประชาชนด้วยระบบข้อมูลทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของข้อมูล เพราะข้อมูลจะช่วยให้ประชาชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และทำการพัฒนาต่อไปได้ ประชาชนจะเกิดความสามารถในการวิเคราะห์ระบบข้อมูลได้ ต้องอาศัยการฝึกฝนประชาชนให้ทำวิจัยเป็น โดยการสร้างทีมงานวิจัยท้องถิ่น หรือนักวิจัยท้องถิ่นขึ้นมา (ธนพรรณ ธานี, 2540: 56)

เทคนิค PAR มีความคล้ายคลึงเทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในเชิงมานุษยวิทยา ซึ่งนักวิจัยต้องเข้าอาศัยอยู่ในชุมชน มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน และเน้นการศึกษาชุมชนโดยมองคนในฐานะสมาชิกชุมชน และพฤติกรรมของคนจะถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง เป็นต้น เน้นการสังเกต การสัมภาษณ์ รวมถึงการใช้ในชีวิตชุมชน เพื่อได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างลึกซึ้ง มีการประยุกต์ความรู้ ทางมานุษยวิทยา มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนา (อมรา พงศาพิชญ์, 2536 : 10)

หัวใจของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม คือ การจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะฉะนั้น การจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วม จะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่ต้องทำควบคู่กันกันไป โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การส่งเสริมให้บุคลากร และทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนมาใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาให้ได้มากที่สุด ในรูปของการรวมตัวเป็นองค์กร โดยมีนักวิจัยภายนอกชุมชน ทำหน้าที่เป็นนักจัดองค์กร ช่วยอบรมความรู้และทักษะของการทำวิจัยให้แก่ชุมชน และระดมในการครอบงำความคิด และการตัดสินใจของชุมชนและส่งเสริมให้ชาวบ้านเป็นผู้มีบทบาทในทุกขั้นตอนของกระบวนการ PAR โดยการช่วยประสานงาน การให้ความรู้ทางวิชาการ และเทคนิคต่าง ๆ เป็นต้น

ขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สุชาติ ทวีสิทธิ์ (อ้างถึงใน ธนพรรณ ธานี, 2540 :57-65) ได้อธิบายเกี่ยวกับขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า มี 5 ขั้นตอนซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผสมผสานแนวคิดของการจัดการชุมชน และการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนเข้าด้วยกัน (Community organization VS Problem base learning) คือ

1. ระยะก่อนการทำวิจัย (Pre- Research Phase) มีขั้นตอน ได้แก่
 - 1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน
 - 1.2 การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน
 - 1.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
 - 1.4 การแพร่แนวคิด PAR แก่ชุมชน
2. ระยะของการทำวิจัย (Research Phase)
 - 2.1 การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน

- กำหนดแนวทางแก้ไข
- 2.2 การฝึกอบรมทีมวิจัยท้องถิ่น
 - 2.3 การวิเคราะห์ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการ PAR และ
 - 2.4 การออกแบบการวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูล
 - 2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.6 การเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมหมู่บ้าน
 3. ระยะการจัดทำแผน (Planing Phase)
 - 3.1 การอบรมทีมงานวางแผนท้องถิ่น
 - 3.2 การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม
 - 3.3 การศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน
 - 3.4 การแสวงหางบประมาณและหน่วยงานที่สนับสนุน
 - 3.5 การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล
 4. ระยะนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)
 - 4.1 การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
 - 4.2 การอบรมทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
 5. ระยะการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase)

สรุป เทคนิค PAR เป็นเทคนิคที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเข้าศึกษาหาสาเหตุปัญหาของชุมชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ วางแผน ดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชนให้เบาบางลง ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานร่วมกันของชุมชนและนักวิจัย นักศึกษาชุมชน PAR เป็นเทคนิคที่เหมาะสมต่อในสมัยปัจจุบันที่ต้องการการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย

8.4 การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis - RSA)

RSA เป็นอีกเทคนิคที่พัฒนามาจาก RRA และได้มีการปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลบางประการเพื่อให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุด คือ การเปลี่ยนกรอบในการวิเคราะห์ เพื่อให้ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของโครงการ SEPP ที่เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรรายย่อยโดยเฉพาะ (จิตติ มงคลชัย อรัญญา. 2540 : 28)

RSA เป็นทั้ง “การวิจัย” (หาความรู้ใหม่) และ “การศึกษา” (เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่) ซึ่งเน้นระดับหมู่บ้าน และครัวเรือนเท่านั้น ใช้วิธีการเก็บข้อมูลของ RRA เป็นหลักและเสริม

ด้วยการเก็บข้อมูลวิธีอื่น ๆ เพื่อให้ได้ภาพของชุมชนทั้งทางด้านการเกษตร เศรษฐกิจ และสังคมที่สมบูรณ์พอที่จะนำไปใช้ในการสร้างกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน ได้เพราะ RSA ถูกกำหนดไว้ให้เป็นขั้นตอนแรกในการทำงานพัฒนาเกษตรกรรายย่อยในชุมชน ซึ่งจะต้องตามด้วยกิจกรรมพัฒนาอื่น เช่น การกระตุ้นให้เกิดกลุ่ม การให้การศึกษแก่กลุ่ม การเสริมสร้างขีดความสามารถในการบริหารจัดการกลุ่ม การเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และเชื่อมโยงกับแหล่งทรัพยากรหรือสถาบันพัฒนาภายนอกชุมชน

วัตถุประสงค์ของการทำเทคนิค RSA คือ เพื่อให้ให้นักพัฒนาในสนามที่ทำการศึกษารายย่อยได้เข้าใจสภาพของชุมชนโดยทั่วไป และรู้จักกับเกษตรกรรายย่อย (Small Farmers - SF) ว่าเป็นใคร มีวิถีชีวิตเป็นอย่างไร ประสบปัญหาไต่บ้าง มีผู้ใดสนใจที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเองหรือไม่ และมีช่องทางในการพัฒนา SF เหล่านั้นอย่างไรได้บ้าง

กรอบสำหรับการวิเคราะห์ (Analytical หรือ Conceptual Framework) จึงถูกพัฒนาขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์เป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลระดับชุมชน จะเน้นถึงความสัมพันธ์ของคนในแต่ละกลุ่มฐานะ กับทรัพยากรทั้งเป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น อาทิเช่น ระบบชลประทาน บ่อน้ำ โรงเรียน วัด ฯลฯ นอกจากนี้ คำว่า “ทรัพยากร” ยังหมายรวมถึง กลุ่ม ผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในสาขาต่าง ๆ ด้วย เพราะสามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ และการได้มา การเข้าถึง การมีโอกาสควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ นั้น เกิดจากพื้นฐานปัจจัยทางด้านสังคมประเภทใด เกิดโดยความร่วมมือ (Cooperation) การแข่งขัน (Competition) หรือความขัดแย้ง (Conflict)

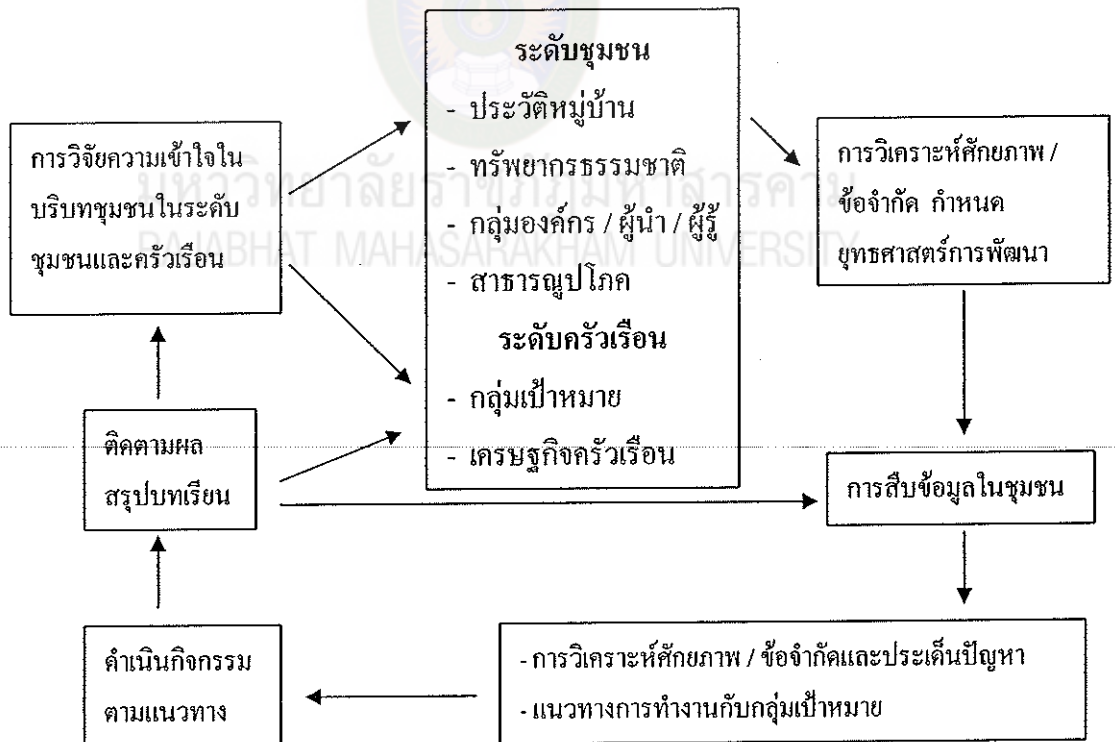
วิธีการของเทคนิค RSA

1. การสร้างทีมงาน โดยการรวมตัวของบุคลากรที่มีในระดับอำเภอมาเป็นทีมงานในการศึกษาวิเคราะห์
2. การใช้ประโยชน์จากข้อมูลทุติยภูมิ เช่น กชช.2ก จปฐ. มาเป็นข้อมูลในการศึกษา
3. การศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิ ในระดับต่าง ๆ โดยเริ่มจากครัวเรือนเพื่อการวางแผน
4. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยการใช้ประโยชน์จากแผนที่ และตารางวิเคราะห์
5. การกำหนดระยะเวลาในการศึกษาข้อมูลเป็นระยะเวลาสั้น และศึกษาเพียงครั้งเดียว

มงคล พนมมิตร และชาติชาย รัตนศิริ (2540:22) กล่าวถึงกระบวนการและขั้นตอนของการวิเคราะห์ระบบชนบทไว้ คือ

- 1) ทบทวนทำความเข้าใจกรอบแนวคิด วัตถุประสงค์ ตลอดจนประเด็นที่จะศึกษาตามกระบวนการและเทคนิคการวิเคราะห์ชนบท
- 2) นำเอาข้อมูลมาศึกษาและสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม
- 3) ตรวจสอบและนำข้อมูลที่ได้ข้อมูลมือสองไปบันทึกตามกรอบการศึกษาที่กำหนด
- 4) พบปะผู้นำ ผู้อาวุโส และการสัมภาษณ์พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ
- 5) จัดประชุมแบบเป็นทางการกับชาวบ้านเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน
- 6) จัดทำแผนที่
- 7) เก็บข้อมูลรายครัวเรือน
- 8) นำข้อมูลทั้งระดับชุมชนและครัวเรือนมารวบรวมวิเคราะห์โดยมี

ขั้นตอนดังนี้

ภาพประกอบ 1 กระบวนการและขั้นตอนการวิเคราะห์ระบบชุมชน

ที่มา : มงคล พนมมิตร และ ชาติชาย รัตนศิริ (2540 : 22)

สรุปเทคนิค RSA เป็นเทคนิคที่เน้นการศึกษาในระบบย่อยของชุมชน เพื่อให้เข้าใจองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ของชุมชน และเพื่อให้ นักพัฒนาได้รู้ถึงสภาพปัญหา การพัฒนาของชุมชน โดยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคน ทรัพยากรต่าง ๆ กลุ่ม ผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มีอยู่ในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีข้อดี คือ ทำให้ชุมชนเข้าสถานการณ์ต่าง ๆ ในชุมชนได้ดีขึ้น ชาวบ้านเกิดความตระหนักในปัญหาและมีความคิดริเริ่มแก้ปัญหาชุมชน สามารถวิเคราะห์ วางแผนการทำงานอย่างเป็นระบบ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ ทั้งของชุมชนและเจ้าหน้าที่ เป็นเทคนิคที่สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างแท้จริง

8.5 การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร (Agro – ecosystem Analysis - AA)

เทคนิค AA นี้ใช้สำหรับการวิเคราะห์พื้นที่ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านขึ้นไปจนถึงระดับจังหวัด นักวิชาการบางท่านเรียกเทคนิคนี้ว่า “เทคนิคการวิเคราะห์พื้นที่” เทคนิคนี้จะใช้ข้อมูลทุติยภูมิเป็นหลัก ดังนั้น จึงไม่สามารถบอกรายละเอียดได้มากนัก แต่ทำให้ทราบข้อมูลในภาพรวม โดยมากใช้ประกอบกับเทคนิค RRA เพราะ RRA จะมีการเก็บข้อมูลปฐมภูมิ ซึ่งจะช่วยให้สามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้ และยังทำให้ทราบการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ด้วย ส่วนคำว่า “วิเคราะห์” ในที่นี้หมายถึง “การแยกย่อยระบบใหญ่สู่องค์ประกอบที่เล็กกว่า แล้วประเมินว่าองค์ประกอบไหนสำคัญต่อระบบ และมีโอกาสปรับปรุงกระบวนการภายในองค์ประกอบนั้น ๆ เพื่อให้องค์ประกอบนั้น รวมทั้งระบบใหญ่กว่า ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น” (วิริยะ ลิ้มปิ่นนท์, อ้างถึงใน จิตติ มงคลชัยอรัญญา, 2540 : 12)

กรอบที่ใช้ในการวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร ได้แก่ ทฤษฎี และแนวคิดเชิงระบบ โดยจะวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น ๆ มีลักษณะตามคุณสมบัติของระบบ (System Properties) 6 ประการหรือไม่ คุณสมบัติดังกล่าวได้แก่

1. ผลิตภาพ หรือระดับการผลิต (Productivity)
2. เสถียรภาพ หรือ ความสม่ำเสมอ (Stability)
3. ถาวรภาพ หรือ ความยั่งยืน (Sustainability)
4. ความสามัคคี (Solidarity)
5. ความเสมอภาค (Equity)
6. การพึ่งตนเอง (Autonomy)

คุณสมบัติสามประการแรก มักจะนำมาวิเคราะห์เรื่องการเกษตร เช่น วิเคราะห์กิจกรรม การปลูกพืชในพื้นที่นั้น ๆ ให้ผลผลิตดี เพียงพอหรือไม่ หากได้ผลต่ำกว่ามาตรฐานที่ควรเป็น ก็สรุปเกิดปัญหาขึ้น ซึ่งนำไปสู่การวิเคราะห์สาเหตุ และการนำเสนอแนวทางในการปรับปรุง เช่น อาจเปลี่ยนพืชที่ปลูก เพื่อให้ผลผลิตดีขึ้น และให้มีการรักษาความสม่ำเสมอ

ของน้ำเพื่อการเกษตร รวมถึงให้พิจารณาถึงความยั่งยืนของการผลิต เป็นต้น โดยเป็นการเปรียบเทียบกับคุณสมบัติที่กำหนดไว้ และถ้าผลิตผลต่ำกว่ามาตรฐาน ที่กำหนดไว้ ต้องมีการวิเคราะห์เพื่อแก้ไขปรับปรุงต่อไป

ส่วนคุณสมบัติสามประการหลังมักใช้ในการวิเคราะห์เรื่องของคนและเรื่องของทางสังคม เช่น การปลูกข้าวส่งผลต่อความสามัคคีอย่างไร มีความเสมอภาคทางการผลิต การตลาด และผลประโยชน์ของกลุ่มชุมชนหรือไม่อย่างไร และสุดท้ายชุมชนมีการพึ่งตนเองได้มากน้อยเพียงใด และเมื่อผลการวิเคราะห์ในเรื่องทางสังคมดังกล่าว ออกมาในเชิงลบ ผู้ศึกษาต้องเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหานั้น ๆ โดยพิจารณาทางเลือกต่าง ๆ ที่พอเป็นไปได้ หรือเป็นแนวทางในการพัฒนาต่อไป

ในการวิเคราะห์คุณสมบัติทั้งหกดังกล่าว สามารถประยุกต์ใช้กับงานอื่น ๆ ได้เพราะผลิตภาพ มิใช่เกิดกับงานด้านเกษตรอย่างเดียว แต่ยังเป็นเรื่องของอุตสาหกรรม หรือหัตถกรรมหรืออาชีพอื่น ๆ ได้ ทำนองเดียวกับคุณสมบัติของระบบของระบบตัวอื่นก็สามารถขยายหรือเปลี่ยนมุมมองมาเป็นแนวเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การศึกษา การแพทย์ และอนามัย การเมือง เป็นต้น ถ้าผู้ศึกษาวิจัยชุมชน มีความรู้ความเข้าใจ และมีข้อมูลของชุมชนที่ถูกต้อง

การวิเคราะห์ตามเทคนิค AA นี้ เริ่มจากการกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษา หรือวิเคราะห์พื้นที่ การกำหนดขอบเขตของพื้นที่ การรวบรวมข้อมูลมือสองด้านต่างๆ ทั้งที่เป็นข้อมูลเชิงพรรณนา ตัวเลข แผนที่ แล้วนำมาจัดเป็นหมวดหมู่ เช่น ทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม เป็นต้น และหากจำเป็นต้องเก็บข้อมูลมือหนึ่ง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ มีรายละเอียดครบถ้วนมากขึ้นแล้วเริ่มการวิเคราะห์โดยเริ่มการวิเคราะห์รูปแบบ (Pattern Analysis) ด้าน

1) การกระจายตัวของปัจจัยต่าง ๆ เช่น ถนน บ่อน้ำ ป่าไม้ โรงเรียน ฯลฯ ในพื้นที่ (Space / Structure)

2) การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยต่าง ๆ ในช่วงเวลาต่าง ๆ เช่น เริ่มปลูกมันสำปะหลัง เมื่อใด สร้างโรงสีเมื่อไหร่ ในแต่ละช่วงเวลามีใครเป็นผู้นำบ้าง ชาวบ้านมีการกระจายแรงงานในแต่ละเดือนเพื่อทำอะไรบ้าง (Time)

3) การเคลื่อนย้ายไหลเวียนของแรงงาน ข้อมูลข่าวสาร สินค้า เงิน ฯลฯ จากไหนไปไหน จากใครถึงใคร (Flow)

4) การตัดสินใจของคนในชุมชนว่าจะทำหรือไม่ทำอะไร ในเงื่อนไขสถานการณ์ต่างๆ ถ้าจะทำเขาจะทำกับใคร เพราะเหตุใด (Decision making) รูปแบบของการใช้ AA ที่เห็นได้ชัดเจนในพื้นที่ต่าง ๆ ได้แก่ การพัฒนาระบบการเกษตร รวมถึงการรายงาน

การวิเคราะห์พื้นที่เป้าหมายว่ามีปัญหา และสภาพอย่างไร มีแนวทางแก้ไขหรือข้อเสนอแนะปรับปรุงอย่างไร เป็นต้น

สรุป เทคนิค AA ถึงแม้จะพัฒนาเพื่อใช้ในการวิเคราะห์เพื่อพัฒนาการเกษตรในระดับตำบล / อำเภอ โดยคำนึงถึงคุณสมบัติทั้ง 6 ประการดังกล่าว แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาชุมชน โดยพิจารณาถึงคุณสมบัติ เช่น ความสามัคคี ความเสมอภาค การพึ่งตนเอง เป็นต้น ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจสภาพชุมชนได้ดีขึ้น และจะได้ทราบข้อมูลข้อเสนอแนะ แนวทางแก้ปัญหาชุมชนได้ตรงจุด ซึ่งเทคนิคโดยส่วนใหญ่มีการประยุกต์ใช้ร่วมกับเทคนิคอื่น ๆ

8.6 การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis - SSA)

เทคนิค SSA เป็นเทคนิคที่เกิดขึ้นด้วยความคิดที่ว่า การที่นักพัฒนากิจกรรมและโครงการหรือเป้าหมายจากส่วนกลาง และเข้าไปทำงานร่วมกับคนในชุมชน ซึ่งบางครั้งดูเหมือนเป็นการเร่งเร้าให้คนในชุมชนเกิดการพัฒนา เป็นการเร่งเร้าจากคนภายนอกชุมชน ผลของกิจกรรมโครงการ แม้ว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์ ก็เป็นเพียงระยะสั้น และไม่อาจมีประโยชน์ต่อประชาชนเลย นอกจากนั้น ยังจะเป็นผลเสียต่อระบบการแก้ไขปัญหาของระบบการแก้ไขปัญหาของประชาชนในระยะยาว การทำงาน ในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนัก ต้องอาศัยเวลาไม่ฉาบฉวย และถ้าเริ่มต้นการพัฒนาหรือแก้ไขจากสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่ จากสิ่งที่ต้องการได้ ก็เท่ากับว่าขั้นตอนการพัฒนา แก้ไขปัญหาสำเร็จไปแล้วส่วนหนึ่ง เพราะนั่น คือ ความต้องการของชุมชนโดยแท้จริง ซึ่งคนนอกชุมชนจะต้องเชื่อมั่น เคารพในความคิดของประชาชนและระลึกเสมอว่า (ชนพรพรณ ธานี. 2540 : 82-87)

1. บุคคลแต่ละคนย่อมมีศักดิ์ศรีและเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ดังนั้น นอกจากมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง ยังมีสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตในทิศทางที่ตนต้องการ

2. หากได้รับโอกาสบุคคลแต่ละคนย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้ปรับเปลี่ยนทัศนคติการประพฤติปฏิบัติ และพัฒนาขีดความสามารถในการรับผิดชอบต่อสังคมที่สูงขึ้น

3. บุคคลแต่ละคนมีพลังในความคิดริเริ่ม มีความเป็นผู้นำและมีความคิดใหม่ ๆ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ หากได้รับการกระตุ้นและพัฒนา พลังความสามารถเหล่านี้จะเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้

สิ่งเหล่านี้ นักวิชาการและนักพัฒนา ต้องคำนึงถึงอยู่เสมอว่าตนเองยอมรับกับแนวคิดดังกล่าวมาน้อยเพียงใด และพึงระลึกว่า ทุกคนมีความสามารถ เพียงแต่ไม่นำออกมาใช้

ดังนั้น คนนอกที่จะเข้าไปพัฒนาชุมชนต้องเข้าใจสภาพของชุมชนอย่างลึกซึ้ง จึงจะสามารถร่วมคิด ร่วมทำ และเอื้อประโยชน์ให้ชุมชนในการพึ่งพาตนเอง การเข้าไปพัฒนาแก้ไขปัญหาและดึงศักยภาพพร้อมกับพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนมาก่อให้เกิดประโยชน์ในกระบวนการพัฒนานั้น คนนอกชุมชนจำเป็นต้องเข้าไปวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชนที่เป็นอยู่จริง ร่วมกันคนในชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis) ทั้งนี้เพื่อภาพของผลการวิเคราะห์จะเป็นที่ยอมรับ และสามารถดำเนินงานแก้ไข หรือพัฒนางานได้ตรงตามความต้องการของทั้งสองฝ่าย และในที่สุดความรู้สึกของประชาชนที่มีต่องานของรัฐ ทำเพื่อรัฐ กลับมาเป็นความรู้สึกเป็นเจ้าของที่ตนเองจะรับผิดชอบเพื่อตัวเอง และเพื่อชุมชน

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน SSA

1. การหาปัญหาในสถานการณ์ที่เป็นจริง

1.1 การหาปัญหา จะต้องเข้าหาชุมชน พูดคุย ซักถามและเรียนรู้ถึงสถานการณ์ ความเป็นอยู่ของชุมชนทั้งระบบ เพื่อนำข้อมูลชุดหนึ่งมาวิเคราะห์ จะทำให้ทราบบริบทและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และรู้ถึงสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชน เช่น กลุ่ม ผู้นำ เป็นต้น

1.2 เข้าสู่สถานการณ์ เป็นการนำเสนอสถานการณ์ที่มีอยู่มาพูดคุยอภิปรายแลกเปลี่ยนในประเด็นต่างๆ ตามกระบวนการ ทั้งนี้ต้องเคารพความคิดเห็นของแต่ละฝ่าย

2. การรู้สถานการณ์ที่เป็นจริงจะต้องค้นหาคำตอบให้ได้ผลว่า สรุปจากการพูดคุยอภิปราย ได้แย้งในขั้นตอนที่หนึ่ง และประชาชนเห็นด้วยและพึงพอใจกับสภาพปัญหานั้นหรือไม่และนำมาอภิปรายในรายละเอียดทำความเข้าใจด้วยเหตุผล และจึงหามิติในสถานการณ์ที่เป็นจริงอยู่ในขณะนั้น

3. การสร้างภาพที่พึงประสงค์ เป็นการวาดภาพโดยจินตนาการความคาดหวังสิ่งที่จะเป็นโดยการอภิปราย วิพากษ์วิจารณ์ระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนด้วยกันเอง เพื่อหาคำตอบว่า ประชาชนต้องการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์จริงหรือสภาพปัญหาที่เผชิญ

อยู่อย่างไร และเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการนั้น

4. การหาช่องทาง เป็นการหาช่องว่างหรือแนวทางในการดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุถึงภาพที่พึงประสงค์

5. หาข้อตกลงเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ ตามโครงการหรือกิจกรรมนั้น

6. การวางแผนคือการวางแผนร่วมกัน โดยเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชน

โดยตอบคำถามนี้ What When Where Who How หมายถึง ทำอะไร ทำไม่ เมื่อไร ที่ไหน ใครเป็น ผู้ทำ และจะอย่างไร เป็นต้น

7. กาปฏิบัติตามแผน

8. การประเมินผล โดยเป็นการประเมินผลที่ได้มาเปรียบเทียบกับ

วัตถุประสงค์ที่วางไว้ว่าเป็นไปตามที่ตั้งไว้หรือไม่ มีผลกระทบอย่างไร ประชาชนมีความพึงพอใจหรือไม่ เป็นต้น

สรุป เทคนิค SSA เป็นกระบวนการที่ได้เสริมสร้างและดึงศักยภาพและขีดความสามารถในการพัฒนาของชุมชนให้สูงขึ้น เป็นกระบวนการที่ได้เสริมสร้างและดึงศักยภาพและขีดความสามารถในการพัฒนาของชุมชนให้สูงขึ้น เป็นการสร้างความรู้สึกที่ดีต่อชุมชนในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ได้ร่วมคิดร่วมสร้าง ได้พัฒนาในทิศทางและความเปลี่ยนแปลงที่ตนต้องการ

8.7 แผนที่ความคิด (Mind Mapping)

แผนที่ความคิด เป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดเพื่อให้เห็นภาพความคิดที่หลากหลายในมุมมองที่กว้างและชัดเจนกว่าการบันทึกที่เราคุ้นเคยโดยยังไม่จัดระบบระเบียบความคิดใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นวิธีการสอดคล้องกับ โครงสร้างการคิดของมนุษย์โดยเลียนแบบการทำงานของเซลล์สมอง ที่บางช่วงสมองจะกระโดดนอกทางขณะกำลังคิดถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างสุ่มสี่สุ่ม

การประชุมหรือการระดมความคิดเห็นแบบมีส่วนร่วมนั้นพบว่า การประชุมที่มีการถกเถียงกันและการนำเสนอความคิดที่หลากหลายที่หลากหลายนักมีปัญหาต่าง ๆ เช่น การจำเรื่องราว การพูดคนละเรื่องเดียวกัน หรือประเด็นที่ใกล้เคียงกัน การอภิปรายต่าง ๆ ที่จะขาดความเกี่ยวข้องหรือต่อเนื่องจนไม่สามารถปะติดปะต่อข้อมูลต่าง ๆ ในการเชื่อมโยงเข้าด้วยกันหรือแม้แต่การมองภาพรวมของข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอในที่ประชุมอย่างชัดเจน ดังนั้น การระดมสมองอย่างได้ผลก็คือ การปล่อยให้บุคคลได้แสดงความคิดเห็นและนำเสนอความคิดดังกล่าวต่อที่ประชุมในขณะเดียวกัน ก็ทำการจดบันทึกข้อคิดในการประชุมเหล่านั้นด้วยแผนที่ทางความคิด เพื่อให้บุคคลสามารถเห็นรวมของข้อมูลต่าง ๆ ที่นำเสนอในที่ประชุมและยังสามารถเสริมต่อประเด็นในการอภิปรายได้อย่างเหมาะสมชัดเจน

การทำแผนที่ความคิด

1. เริ่มกึ่งกลางกระดาษ อาจวาดเป็นรูปหัวใจหรือสัญลักษณ์อื่น ๆ เช่น ดาว บ้าน ลูกเงิน ฯลฯ

2. จากกลางภาพวาดเส้นหลักออกไปรอบภาพ โดยเน้นน้ำหนักเส้น

ที่โคนเส้น ดังกล่าวให้หนักกว่าส่วนปลายคล้ายกิ่งต้นไม้

3. เขียนข้อความที่เป็นความคิดหลักที่โคนเส้นติดกับกลางภาพ การเขียนคำสั้น ๆ ในประเด็นที่เราต้องการ (Key Word) ไว้กลางกระดาษแผ่นใหญ่ที่ไม่มีเส้นบรรทัดซึ่งวางไว้ในแนวนอนแล้วลากเส้นสิ่งที่สัมพันธ์กับประเด็นปากกาหลากสีออกไป

4. เขียนข้อความที่เป็นรายละเอียดลงไปบนเส้นที่แตกแขนงของเส้นหลักคล้ายก้านไม้ที่งอกจากกิ่งต้นไม้ออกไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะสิ้นสุดการระดมความคิดตัวอย่างการสรุปสถานการณ์ของชุมชน การเขียนข้อมูลนั้นต้องคำนึงถึง

4.1 ประโยคสั้น ๆ ที่มีคำหลักมีใจความสำคัญ (Key Word)

4.2 ประเด็นย่อยจากประเด็นหลักให้ใช้ปากกาเมจิกปลายแหลมลากเส้นจากประเด็นหลักโดยให้เส้นเล็กแทนประเด็นย่อยแต่ละประเด็น โดยเขียนอักษรบนเส้นย่อยนั้น ๆ

5. ผู้บันทึกอาจวาดรูปภาพเป็นสัญลักษณ์แทนข้อความต่าง ๆ ก็ได้ หรืออาจใช้ปากกาสีที่แตกต่างกันตามประเด็นหลัก ประเด็นย่อย และประเด็นเสริม อันจะช่วยเพิ่มสีสันให้กับข้อมูลและดูน่าสนใจมากขึ้น จดจำได้ง่ายและนาน

6. ในกรณีจัดความสำคัญของประเด็นหลักต่าง ๆ หรือมีข้อตกลงกันในที่ประชุมโดยการนับคะแนน ผู้ดำเนินการสามารถแจกกระดาษสติ๊กเกอร์สีให้แก่ผู้เข้าร่วมประชุมเพื่อติดในประเด็นที่ต้องการตัดสินใจ

ประโยชน์ของแผนที่ทางความคิดในการระดมการมีส่วนร่วม

1. ช่วยในการเก็บบันทึกข้อมูลหรือเรื่องราวที่คนนำเสนอต่อที่ประชุมบนเอกสารอย่างชัดเจน

2. ช่วยให้ผู้เข้าร่วมประชุมเห็นการบันทึกข้อมูล หรือเรื่องราวที่คนนำเสนอที่ประชุมลงบนเอกสารอย่างชัดเจน

3. ช่วยให้ผู้เข้าร่วมประชุมจดจำเรื่องราวต่าง ๆ ในการประชุมได้ง่ายและนานขึ้น ตลอดจนสอดคล้องกับวิธีการเรียนรู้ของบุคคลที่ชอบภาพสีสันต่าง ๆ

4. ช่วยให้ผู้ฟังการนำเสนอผลงานสามารถเห็นภาพรวม และปะติดปะต่อรายละเอียดต่าง ๆ เข้าด้วยกันง่ายขึ้น

8.8 เทคนิค A-I-C (Appreciation Influence)

AIC เป็นเทคนิคที่พัฒนามาจากแนวคิดของสถาบันเอกชนชื่อ Organization for Development : an International Institute (ODII) ตั้งขึ้นโดย ทูริค ซาโต้ และวิลเลียม

อี สมิธ (Ms. Turid Sado and Dr. William E. Smith) กระบวนการนี้ได้นำมาทดลองและเผยแพร่ในประเทศไทยโดยสถาบัน (ODDI) ร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) และสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA)

กระบวนการเทคนิค AIC เป็นเทคนิคที่ง่าย และสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสำหรับการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและการกำหนดแผนปฏิบัติ และยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการระดมความคิดเห็นและขั้นตอนที่จะรวบรวมความคิดและความต้องการไว้ในแผนได้ เพราะในส่วนรายละเอียดของเทคนิค AIC มีเทคนิคในการประชุมระดมความคิดที่เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมระดมความคิดมีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ข้อมูล ข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่ระดมความคิด ทุกคน (ชนพรพรรณ ธานี. 2540 : 91)

เทคนิค AIC เป็นวิธีการที่รวมพลังปัญญา และพลังสร้างสรรค์ของแต่ละคนเข้ามาเป็นพลังในการพัฒนาซึ่งมีขั้นตอน 3 ขั้นตอน ดังนี้ (อรพินท์ สพ โชคชัย, 2537 : 13)

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation หรือ A)

เป็นขั้นตอนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นตอนนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงข้อคิดเห็นรับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงข้อคิดเห็นแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ

1) การวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านในปัจจุบัน (A)

2) การกำหนดอนาคตของหมู่บ้านว่าต้องการให้เกิดการพัฒนา

ในทิศทางใด (A2)

2. ขั้นตอนการสร้างแนวทางในการพัฒนา (Influence หรือ I)

คือ ขั้นตอนการหาวิธีการที่จะทำให้เกิดการพัฒนาหมู่บ้านตามเป้าหมายที่จะตั้งไว้ในช่วง (A2)

และเป็นช่วงการหามาตรการและวิธีการในการพัฒนาและการค้นหาเหตุผลเพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นของกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมแบ่งออกเป็น 2 ช่วงคือ

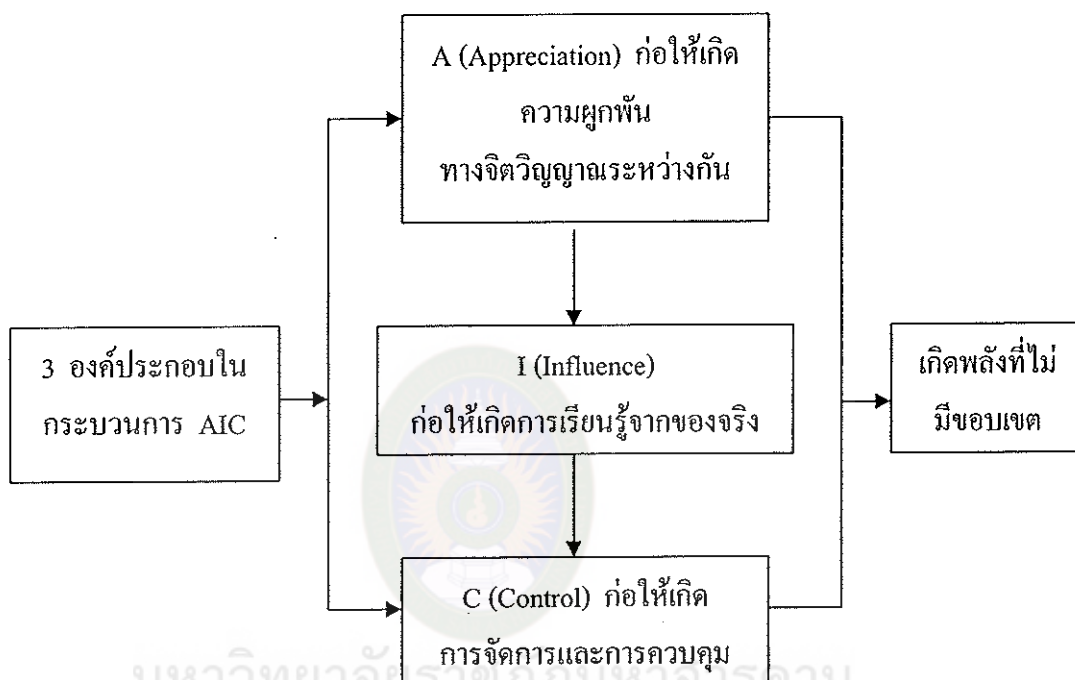
1) การคิดโครงการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์

2) การจัดลำดับความสำคัญของโครงการ โดยแบ่งเป็น 3 ประเภท

คือกิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเอง กิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเองบางส่วน

และขอความช่วยเหลือจากแหล่งทุนภายนอก และกิจกรรมหรือโครงการที่สามารถขอทุนอุดหนุนจากภาครัฐ โดยผ่านตำบล

3. ขั้นตอนการสร้างแนวปฏิบัติ (control หรือ C) คือ การนำเอาโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่ม ผู้ดำเนินงาน ซึ่งจะรับผิดชอบต่อโครงการหรือกิจกรรมขั้นตอนนี้ โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงได้แก่ 1) การแบ่งกลุ่มรับผิดชอบ 2) การตกลงในรายละเอียดในการดำเนินงาน

ภาพประกอบ 2 โครงสร้างเทคนิคการระดมพลังสมองเชิงสร้างสรรค์ AIC

ที่มา: ฉลาด จันทรมบัติ, 2541: 51

สรุปเทคนิค AIC เป็นเทคนิคที่ระดมความคิดเห็นของประชาชนในชุมชนเพื่อช่วยกันวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นเทคนิคที่มีศักยภาพในการสร้างพลัง และกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้มีส่วนร่วมในการคิด และการวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเอง

8.9 เทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อแสวงหาอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference)

กระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน FSC (Future Search Conference) คล้ายกับการประชุมเพื่อแสวงหาข้อตกลงในการปฏิบัติการทางทหาร โดยมี การรวบรวมข้อมูลข่าวสารการประมาณการ ประเมินสถานการณ์ และข้อตกลงใจว่าจะทำอะไร

อย่างไร ต่อการยุทธครั้งนี้ แต่กระบวนการ FSC นี้เราจะนำไปใช้ในการจัดการประชุมให้กับชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมาย โดยมีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วนคือ

- 1) การวิเคราะห์เหตุการณ์ในอดีต เพื่อเชื่อมโยงกับสภาพการณ์และแนวโน้มในปัจจุบัน
- 2) การวิเคราะห์และสังเคราะห์สภาพการณ์ปัจจุบันเพื่อความเข้าใจในทิศทาง และปัจจัยที่มีอิทธิพลในประเด็นหลักของการประชุม
- 3) การจินตนาการถึงอนาคตที่พึงปรารถนา ในประเด็นหลักของการประชุมเพื่อร่วมกันกำหนดความคิดเห็นร่วม และสร้างแผนปฏิบัติการไปสู่อนาคตร่วมกัน

วัตถุประสงค์

เพื่อให้กลุ่มเฉพาะ หลายประเภท มาร่วมกันสร้างวิสัยทัศน์และการทำงานร่วมกันโดยใช้ประสบการณ์ของแต่ละคน เพื่อให้ได้แผนหรือแนวทางการปฏิบัติ สำหรับนำไปปฏิบัติจนบรรลุวัตถุประสงค์ตามวิสัยทัศน์ที่เกิดจากกลุ่ม เป็นการใช้อนาคตเป็นจุดประสงค์ของการทำงาน (ไม่นำปัญหาเป็นตัวตั้งเพราะจะรู้สึกสิ้นหวัง)

ข้อตกลงเบื้องต้น ชี้แจงให้ผู้สัมมนาเข้าใจ โดยเขียนให้ทุกคนได้อ่าน

- 1) ถือว่าทุกความคิดมีคุณค่า สามารถอธิบายให้สมาชิกในกลุ่มฟังได้ โดยไม่ส่งเสริมให้มีการถกเถียง
- 2) เขียนข้อมูลทั้งหมดในแผ่นพับ เพื่อให้ทุกคนได้รับทราบทั่วกัน
- 3) กลุ่มต้องควบคุมเวลาอย่างเคร่งครัด
- 4) การทำงานต้องอยู่ในพื้นฐานเฉพาะของข้อตกลง และมีแนวทางร่วมกัน

(Common Idea) เท่านั้น

- 5) ข้อคิดเห็นที่แตกต่าง (Promising Idea) รับทราบในกลุ่มเท่านั้น
- 6) ความคิดเห็นที่แตกต่างต้องอภิปรายเพิ่มเติมเพื่อหาข้อยุติ เพื่อให้กลุ่มรับทราบว่าเป็น Common Idea หรือ Promising Idea

ประโยชน์ของการเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ

- 1) ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ได้ดี เพราะการช่วยเหลือร่วมมือซึ่งกันและกัน สมาชิกกล้าที่จะตั้งคำถามหรือวิพากษ์สิ่งที่กำลังเรียนรู้ ทำให้เกิดการเรียนรู้แบบไร้พรมแดน
- 2) เกิดกระบวนการที่มีส่วนร่วมได้เป็นอย่างดี เพราะทุกคนต้องยอมรับความแตกต่างความสามารถของกันและกัน ทำให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้

3) เกิดผลสัมฤทธิ์ในการเรียนรู้ ผู้ที่สร้างความคิดรวบยอดได้เร็วและเรียนรู้ได้เร็วก็จะสามารถช่วยเหลือเพื่อนซึ่งสามารถใช้ภาษาใกล้เคียงกันได้ง่ายขึ้นกว่าการเรียนรู้จากครู ซึ่งอาจใช้ภาษาทางวิชาการชั้นสูงและเข้าใจยาก

4) เทคนิคการเรียนทำให้ได้พัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ ได้ศึกษาค้นคว้าทำงานแก้ปัญหาด้วยตัวเอง

5) ทำให้เกิดทักษะการบริหารจัดการ มีความเป็นผู้นำ มีการแก้ปัญหา มีมนุษย์สัมพันธ์จากการทำงานซักถามช่วยเหลือแลกเปลี่ยนและได้รับความร่วมมือซึ่งกันและกัน

กระบวนการเรียนรู้

1. ความหมายการเรียนรู้

ลักขณา สรวิวัฒน์ (2539 : 73) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือการแสดงออก ซึ่งมีผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกหัด การเรียนรู้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการปรับตัวของมนุษย์ ดังนั้น การเรียนรู้จึงเป็นเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการพัฒนาขึ้น

นารีรัตน์ รักวิจิตรกุล (2540 : 1) กล่าวถึง ความหมายของการเรียนรู้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง การที่บุคคลมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ ด้านทักษะ และด้านเจตคติอันเป็นผลเนื่องมาจากการที่บุคคลนั้น ๆ ได้รับความประสบการณ์ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้นมีทั้งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ดีและไม่ดี

ทรงพล ภูมิพัฒน์ (2540 : 77) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง ขบวนการที่ทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ และการปฏิบัติฝึกฝนพฤติกรรมดังกล่าวจะต้องมีความคงทนถาวรพอสมควร ไม่ใช่พฤติกรรมที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากภาวะพิชยา หรืออุบัติเหตุต่าง ๆ หรือการเรียนรู้เป็นเรื่องที่สำคัญมากของคนเรา เพราะคนเรามีการเรียนรู้นับแต่เกิดจนกระทั่งตาย

สุชา จันทน์เอม (2541: 151) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง ขบวนการเจริญงอกงามของอินทรีย์ หรือพัฒนาการของอินทรีย์ ทำให้อินทรีย์สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ดีขึ้นหรือปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้ผลดี

กันยา สุวรรณแสง (2542 : 155) กล่าวว่า การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ประสบการณ์ตรง และหรือประสบการณ์ทางอ้อม กระทำให้อินทรีย์เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ที่ค่อนข้างถาวร แต่ไม่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากสาเหตุอื่น เช่น ภาวะ ความเจ็บป่วย อุทริยา สารเคมี ฯลฯ

สรุปได้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมก่อนข้างถาวรทั้งภายในและภายนอก เป็นผลจากประสบการณ์ และการกระทำ ผิดแผก ปฏิบัติของบุคคล อันเนื่อง มาจากแรงจูงใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือการแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง

2. กระบวนการเรียนรู้

สุโท เจริญสุข (ม.ป.ป. : 90-91) อธิบายว่า การเรียนรู้ถือว่าเป็นกรรมวิธีหรือกระบวนการ (Process) อย่างหนึ่ง เกิดขึ้นระหว่างตัวผู้เรียนกับสิ่งแวดล้อม กระบวนการของการเรียนรู้ เป็นการดำเนินไปตามขั้น คือ

1. ตัวผู้เรียนที่มีแรงจูงใจ (Motive) หมายถึง พลังงานอย่างหนึ่งของชีวิตที่เป็นแรงให้เกิดพฤติกรรมของบุคคลออกมา ชนิดต่าง ๆ ของแรงจูงใจ แบ่งออกได้เป็น 3 อย่าง คือ

1.1 แรงจูงใจทางร่างกาย (Physiological motives) เป็นแรงจูงใจที่ทำให้คนมีชีวิตไม่ตาย เช่น ความหิว การหลีกเลี่ยงอันตรายความเจ็บปวด ความปรารถนาในการรักษาชีวิต อยู่ในอุณหภูมิพอเหมาะ เป็นต้น

1.2 แรงจูงใจทางจิต (Psychological) บางทีก็เรียกว่า “Ego Motives” อำนาจต่อมนุษย์มาก เช่น ความต้องการความปลอดภัย ต้องการชื่อเสียง ให้คนอื่นยกย่อง แรงจูงใจทางจิตนี้มนุษย์ทำให้สามารถทำได้ยากมาก มันจึงมีบทบาทต่อชีวิตมากยิ่งขึ้น

1.3 แรงจูงใจทางนิสัย (Habit Motives) นิสัยให้ประโยชน์มากกับมนุษย์ เช่น การหิวผม การแปร่งฟัน สูบบุหรี่ การรักษาความสะอาด การวางรูปทรงร่างกายให้สง่างาม การปรับระดับเสียงพูด เป็นต้น

2. ผู้เรียนบังเกิดความมุ่งหมายในการเรียน (Goal) ทุกคนถ้ารู้ว่า ตนเองจะทำอะไรทำไปเพื่ออะไร (คือจุดประสงค์) แน่ใจจะทำให้คน ๆ นั้นสามารถแก้ไขปัญหายุ่งยากต่าง ๆ อันจะขัดขวางต่อชีวิตให้ลุล่วงไปด้วยความมานะ อดทนขยันขันแข็ง และเกิดผลเต็มที่ ดังนั้น นักเรียน จึงต้องมีความมุ่งหมายในการเรียนเป็นของตนเองก่อนแล้ว และอาศัยครูช่วยพัฒนาไปสู่เป้าหมาย ที่มีคุณค่าเหมาะสมจริง ๆ ต่อชีวิตและสังคม ข้อคิดเกี่ยวกับความมุ่งหมายในการเรียน

3. ผู้เรียนประสบอุปสรรคขัดขวางมิให้ไปถึงจุดหมายนั้นได้ง่าย ๆ จำแนกออกได้ 3 อย่าง คือ

3.1 ความขัดแย้งกันของแรงจูงใจ

3.2 ความไม่พร้อมไม่บริบูรณ์ทางส่วนตัว

3.3 สิ่งแวดล้อมไม่อำนวย

มาลินี จุฑะรพ (2537 : 56-57) อ้างอิงมาจาก Benjamin S. Bloom) ได้กล่าวถึง

กระบวนการเรียนรู้ ว่ามี 6 ขั้นดังนี้

1. ความรู้ (Knowledge) หลังจากที่บุคคลได้เรียนรู้ไปแล้วจะเกิดเป็นความรู้ คิดตัวผู้เรียน โดยวัดได้จากการจำได้หรือท่องจำได้ เป็นต้น
2. ความเข้าใจ (Comprehension) ต่อจากขั้นที่ 1 บุคคลจะแปลความหมาย หรืออธิบายสิ่งที่ได้เรียนรู้มาแล้วในขั้นที่ 1 เกิดเป็นความเข้าใจขึ้น
3. การนำไปใช้ (Application) เมื่อบุคคลได้เรียนรู้มีความรู้ความเข้าใจแล้วจะสามารถนำความรู้และความเข้าใจไปใช้ได้ เช่น เรียนรู้การหาพื้นที่ของรูปสี่เหลี่ยม ใช้สูตรด้านกว้างคูณด้านยาว ผู้เรียนสามารถอธิบายได้ต่อจากนั้นผู้เรียนสามารถนำไปคำนวณหาพื้นที่ของห้องเรียนได้ เป็นต้น
4. การวิเคราะห์ (Analysis) เมื่อบุคคลได้เรียนรู้ถึงขั้นที่ 3 แล้ว บุคคลจะมีความสามารถในการวิเคราะห์ถึงที่มาของสูตร การคำนวณพื้นที่ของรูปสี่เหลี่ยม ว่ามาจากผลรวมของพื้นที่ของหน่วยย่อย ๆ เป็นต้น
5. การสังเคราะห์ (Synthesis) เมื่อบุคคลได้เรียนรู้ถึงขั้นที่ 4 แล้ว บุคคลจะมีความสามารถในการสังเคราะห์หรือสร้างสูตรขึ้นมาใหม่ เช่น การนำผลรวมของพื้นที่ในหน่วยย่อย ๆ มารวมกัน จะได้เป็นพื้นที่ของสี่เหลี่ยมใหญ่ จึงได้สูตรว่า พื้นที่สี่เหลี่ยมเป็นผลคูณของด้านกว้างและด้านยาว
6. การประเมินผล (Evaluation) เมื่อบุคคลได้เรียนรู้ถึงขั้นที่ 5 แล้วบุคคลจะมีความสามารถในการตัดสินใจหรือตีค่า หรือประเมินค่าของสิ่งที่พบเห็นว่าถูกต้องและดีงามหรือไม่

อารี พันธุ์ณี (2534 : 96-97; อ้างอิงมาจาก Klausmier and Goodwin) ได้แบ่งกระบวนการเรียนรู้ออกเป็นลำดับดังนี้

1. การจูงใจ หมายถึง ผู้เรียนได้รับการจูงใจให้เรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายที่กำหนด
2. การพิจารณาสถานการณ์ หมายถึง เป็นการพิจารณาถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเรียนรู้ เพื่อช่วยให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย
3. ผลจากการกระทำ หมายถึง การนำผลจากการกระทำมาพิจารณา ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ
 - 3.1 ถ้าผลที่รับเป็นไปตามจุดมุ่งหมาย ผู้เรียนได้รับความพอใจก็จะเลือกทำซ้ำอีก
 - 3.2 ถ้าผลที่ได้รับไม่เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย ไม่เป็นที่พอใจก็จะเลิกไม่ทำอีก
4. การประเมินผล หมายถึง การรับรู้ผลจากการประเมินผล ซึ่งแบ่งเป็น

2 ลักษณะ คือ

4.1 ได้รับความพอใจ เพราะบรรลุจุดมุ่งหมาย

4.2 ได้รับความไม่พอใจหรือความผิดหวัง เพราะไม่เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย

ที่กำหนด

5. การสรุปผล หมายถึง การสรุปผลของการเรียน ซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ

5.1 ความสำเร็จในการเรียน เมื่อสรุปว่ามีความสำเร็จก็จะเลือกและนำไปใช้

ในคราวต่อไป

5.2 ความล้มเหลวในการเรียนรู้ เมื่อสรุปว่า มีความล้มเหลวก็จะต้องหา

ทางแก้ไขปรับวิธีใหม่

อารี พันธุ์มณี (2534 : 98-99; อ้างอิงมาจาก Gagne) ได้จัดกระบวนการเรียนรู้ ออกเป็นขั้นต่างๆ ดังนี้

1. การจูงใจ หมายถึง การสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนสนใจ อยากเรียนรู้ให้บรรลุ เป้าหมายที่วางไว้ โดยเน้นว่าการที่ผู้เรียนตั้งเป้าหมายหรือมีความคาดหวังนั้นจะเป็นแรงจูงใจ สำคัญยิ่งในการเรียนรู้ของบุคคล

2. ความสัมพันธ์ของการรับรู้กับการคาดหวัง หมายถึง การรับรู้เรื่องต่างๆ ที่สัมพันธ์กับความคาดหวังของผู้เรียน เช่น ความตั้งใจ ซึ่งผู้เรียนจะเลือกการรับรู้ในสิ่งที่สอดคล้อง กับความตั้งใจของตน ซึ่งความตั้งใจเป็นรากฐานที่สำคัญๆ ในการเลือกการรับรู้

3. การปรับขยายการรับรู้ หมายถึง การพยายามจัดสรรปรับแต่งขยายการรับรู้ไว้ เป็นความจำ ซึ่งมีทั้งการจำระยะสั้น ซึ่งอาจลืมได้ง่าย และความจำระยะยาว ซึ่งจำได้แม่นยำและ ยาวนาน

4. การสะสมสิ่งที่เรียนรู้ หมายถึง ความสามารถในการเก็บรักษาหรือสะสม สิ่งที่ได้เรียนรู้ให้คงอยู่ หรือกลายเป็นความจำระยะยาว ซึ่งสิ่งที่ได้เรียนรู้อาจเป็นความจำถาวร หรือบางอย่างอาจเลือนหายไปตามกาลเวลาหรือความรู้บางอย่างอาจสับสน เพราะได้รับการ รบกวน เป็นต้น

5. การระลึกได้ หมายถึง ความสามารถในการระลึกถึงสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปแล้ว เช่น กฎของการขยายตัวของวัตถุเมื่อได้รับความร้อน เป็นต้น

6. การประยุกต์ใช้ความรู้ หมายถึง ความสามารถในการนำความรู้หรือกฎเกณฑ์ ที่ได้จากการเรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เช่น การเรียนเรื่องสี่เหลี่ยม ก็สามารถนำไปใช้ในการ แต่งภาพให้เหมาะสมได้

7. การแสดงพฤติกรรมตอบสนองการเรียนรู้อ หมายถึง การเรียนรู้ที่ผู้เรียนรู้

ได้แสดงออก ซึ่งการเรียนรู้ความรู้ความสามารถที่ได้เรียนรู้มา เช่น ผู้เรียนภาษาอังกฤษ ก็สามารถพูดเขียนภาษาอังกฤษได้

8. การแสดงผลย้อนตอบกลับ หมายถึง การแจ้งผลการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้ทราบ ทั้งนี้เพื่อผู้เรียนจะได้เกิดกำลังใจหรือปรับปรุงตนให้ดีขึ้น การแจ้งผลย้อนกลับแก่ผู้เรียนพบว่า หากผู้เรียนได้ทราบผลการเรียนรู้เร็วขึ้นเท่าไร ก็จะทำให้การเรียนรู้มีผลดีมากขึ้น

กฤษณา ศักดิ์ศรี (2530 : 486-489) อธิบายกระบวนการเรียนรู้ จากการไม่รู้ไปสู่การเรียนรู้ 5 ขั้นตอนดังนี้ คือ การเรียนรู้เกิดขึ้น เมื่อสิ่งเร้า (Stimulus) มาเร้าอินทรีย์ (Organism) ประสาทที่ตื่นตัวเกิดการรับสัมผัส หรือพัฒนาการ (Sensation) ด้วยประสาททั้ง 5 แล้วส่งกระแสสัมผัสไปยังระบบประสาทส่วนกลาง ทำให้เกิดการแปลความหมายแล้วก็จะมีการสรุปผลของการรับรู้ เป็นความคิดรวบยอด เรียกว่าเกิดสังกะป (Conception) แล้วมีปฏิกิริยาตอบสนอง (Response) อย่างหนึ่งอย่างใดต่อสิ่งเร้าตามที่รับรู้ เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม แสดงว่าการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นแล้ว ประเมินผลที่เกิดจากการตอบสนองสิ่งเร้าได้แล้ว

3. หลักการเรียนรู้

หลักการเรียนรู้หรือวิธีการของแต่ละบุคคลย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเขาวนัปัญหา รูปแบบการคิด และรูปแบบการเรียนด้วย ผลที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้อย่อมแตกต่างกัน เช่น เกิดการรับรู้ (รู้จักสิ่งต่าง ๆ) เกิดความเข้าใจ เกิดทักษะ เกิดทัศนคติ เกิดค่านิยม เกิดความนึกคิด เกิดการแก้ปัญหา เกิดความสามารถ และเกิดความรู้ทั่ว ๆ ไป มีหลักการเรียนรู้ ดังนี้ (ทรงพล ภูมิพัฒน์, 2540 : 77-78)

1. การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางเพิ่มพูนงอกงามขึ้น
2. การสร้างสถานการณ์แห่งการเรียนรู้ควรคล้อยตามเจตนาของสังคม เพื่อเกิดทัศนคติที่ดีในชีวิต
3. ประสบการณ์การเรียนควรจัดจากง่าย ๆ ไล่ลำดับ เรียนแล้วค่อยขยายไปยาก และไกลตัวผู้เรียน
4. กิจกรรมในการเรียนควรให้เป็นที่พอใจของผู้เรียน
5. ชนิดของการเรียนรู้อย่อมแตกต่างกันไปตามชนิดของเรื่องและวิชาที่เรียน
6. การเรียนที่ดีควรใช้หลักการเรียนจากส่วนรวมไปส่วนย่อยแล้วพิจารณาจากส่วนย่อยมาประกอบเป็นส่วนรวม
7. การเรียนรู้ที่มีจุดมุ่งหมาย มีความหมาย ความต้องการ ความสนใจของผู้เรียนนับว่าดีที่สุด
8. พึงระลึกไว้ว่า อินทรีย์มีการพัฒนาสัมพันธ์กันทุกๆ ด้านอย่างแยกไม่ออก

การเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อชีวิตที่อุดม ค้ำรงชีวิตอย่างมีความสุข สร้างสรรค์และพัฒนาตนเอง สังคม การกระทำของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ในโลกจึงมิได้เกิดขึ้นบนความว่างเปล่า หากแต่ผูกพันอยู่กับความคิด ความเชื่อ ค่านิยม รวมถึงเทคนิควิธีการต่าง ๆ ที่ประมวลขึ้นจากระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของมนุษย์มาเป็นความรู้ บางคนเรียนรู้เพื่อคนอื่น เช่น เรียนรู้ยาสมุนไพรเพื่อบำบัดรักษาและฟื้นฟูสมรรถภาพผู้ติดยาเสพติด ทั้งนี้เพราะมีเหตุจูงใจทำให้ต้องเรียนรู้เพื่อเป้าหมายที่ตั้งไว้ตามแรงจูงใจ ปัจจุบันคนหันมาให้ความสำคัญสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อที่จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เติบโตและก้าวหน้าอย่างมั่นคง ดังนั้นการเรียนรู้ (Learning) มีความลึกซึ้งมากกว่า การสั่งสอน บอกเล่าให้เข้าใจและจำได้เท่านั้น ไม่ใช่เรื่องของการทำตามแบบ ไม่ได้มีความหมายแต่เพียงการเรียนรู้วิชาต่าง ๆ เท่านั้น แต่หมายครอบคลุมไปถึง การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมอันเป็นผลมาจากการสังเกตพิจารณาไตร่ตรองแก้ปัญหาทั้งปวง และไม่ชี้ชัดว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในทางที่สังคมยอมรับเท่านั้น เด็กโคธแล้วใช้คำว่า เกลียคครูแล้วหนีโรงเรียน ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเช่นกัน (กันยา สุวรรณแสง, 2542: 133) การเรียนรู้จึงเกิดขึ้นทุกขณะของชีวิต

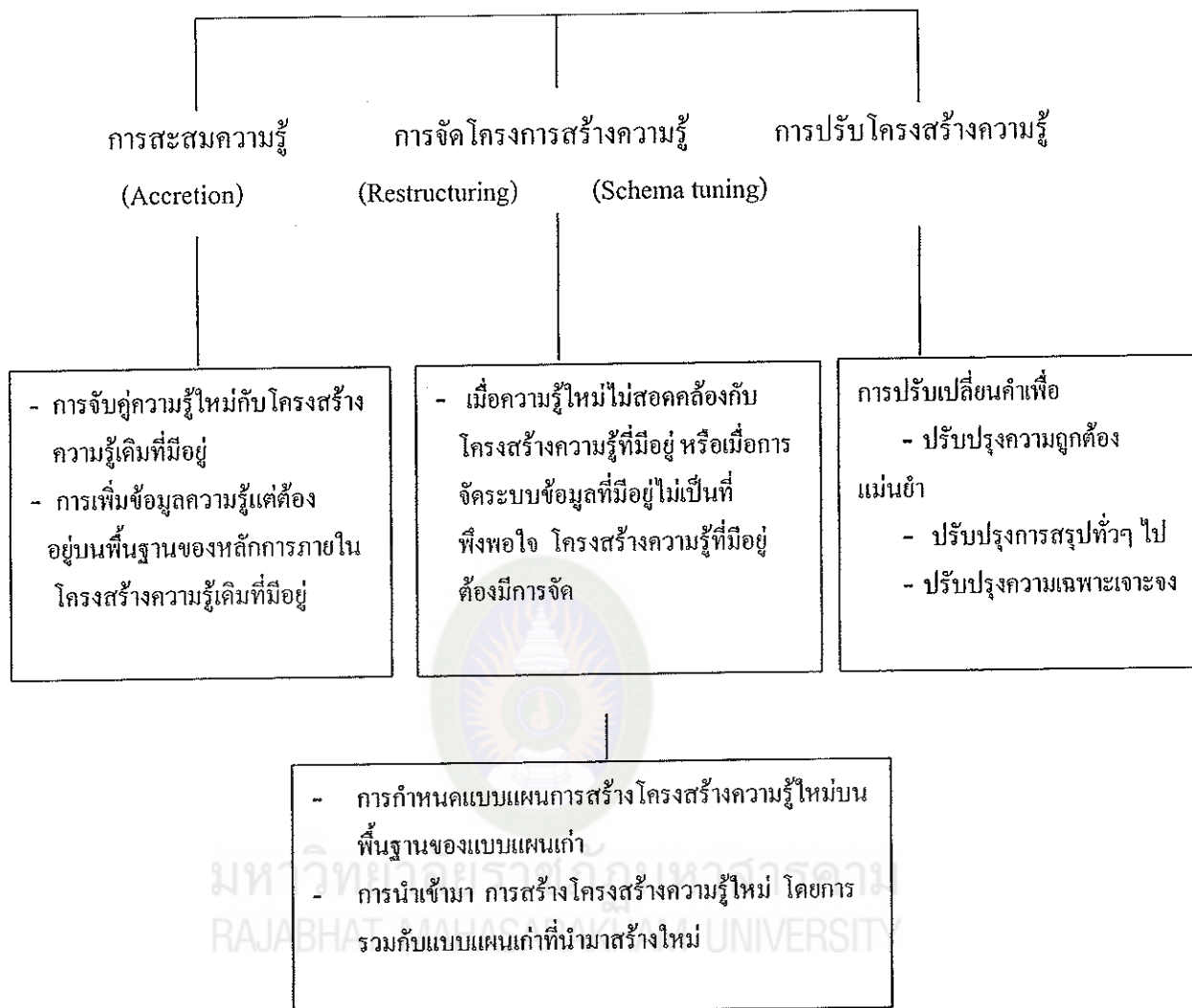
4. วิธีปฏิบัติการเรียนรู้

นารีรัตน์ รักษ์จิตรกุล (2544 : 56-57 ; อ้างอิงมาจาก Rumelhart และ Norman.

1978) เสนอแนะวิธีปฏิบัติการเรียนรู้ 3 แบบที่สอดคล้องกับกรอบแนวคิดเรื่องโครงสร้างความรู้ ซึ่งได้แก่

1. การสะสม (Accretion) หมายถึง การสะสมความรู้ประจำวันซึ่งเท่ากับการเรียนรู้ข้อเท็จจริง
2. การปรับ (Tuning) ที่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความรู้อย่างช้า ๆ และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงทีละเล็กทีละน้อย
3. การจัดโครงสร้างใหม่ ๆ (Restructuring) เกี่ยวข้องทั้งการจัด โครงสร้างใหม่และการจัดระบบความรู้ที่เคยถูกจัดเก็บแล้วใหม่ ซึ่งกลไก 3 วิธีที่การเรียนรู้อาจจะเกิดขึ้นตามภาพประกอบ ดังนี้

การเรียนรู้ (Learning)

ภาพประกอบ 3 วิธีปฏิบัติการเรียนรู้

จะเห็นว่าข้อที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นเรื่อยๆ อย่างไม่มีการสิ้นสุด คือ การปรับ (Tuning) ความรู้เปลี่ยนแปลงตามกระบวนการที่เกิดขึ้น หากไม่มีการปรับแล้วก็ไม่มีการเรียนรู้ แต่รากฐานที่สำคัญของการเรียนรู้ที่มีบทบาทมากในการสร้างกระบวนการเรียนรู้คือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญ มี 3 อย่าง ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร

5. องค์ประกอบการเรียนรู้

คน ประกอบด้วยผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กร และผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการ หรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชน และองค์กรได้สะสมพัฒนาขึ้น ทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

องค์ประกอบทั้งสามนี้ จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบกระบวนการ ตลอดจนเนื้อหาสาระและกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน การศึกษาที่เกิดขึ้นจึงสอดคล้องกับวิถีชีวิตใช้ประโยชน์ได้จริงและเป็นกระบวนการเดียวกันกับการพัฒนาชุมชน (วิชิต นันทสุวรรณและจันทน์ แรกพิณี. 2541: 115) แต่สิ่งที่ขาดไปคือสังคมควรจะเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะทำให้การเรียนรู้สมบูรณ์

อารี พันธุ์ณี (2534: 89; อ้างอิงมาจาก ชูชีพ อ่อนโคกสูง, 2518) กล่าวว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบพื้นฐานอย่างน้อยที่สุด 4 ประการด้วยกัน ดังนี้

1. แรงจูงใจ (Motive) ในขณะที่มีชีวิตอยู่ ร่างกายย่อมมีความต้องการต่าง ๆ เมื่อใดร่างกายที่มีความต้องการหรือความไม่สมดุลขึ้น จะมีแรงขับ (Drive) หรือแรงจูงใจ (Motive) เกิดภายในอินทรีย์ผลักดันให้สิ่งที่หายไปนั้นมาให้อวัยวะอยู่ภาวะพอดี แรงจูงใจเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการเรียนรู้ เพราะเป็นตัวจักรสำคัญหรือเป็นต้นตอที่แท้จริงของพฤติกรรม

2. สิ่งจูงใจ (Incentive) สิ่งจูงใจเป็นสิ่งลดความเครียดและนำไปสู่ความพอใจ นักจิตวิทยาเชื่อว่า สิ่งจูงใจจะเป็นศูนย์กลางหรือหัวใจของการเรียนรู้ถือว่าแรงจูงใจ เป็นภาวะภายในของอินทรีย์และกิจกรรมต่าง ๆ ล้วนเกิดขึ้นจากสิ่งจูงใจทั้งสิ้น

3. อุปสรรค (A Barrier or Block) นับเป็นพื้นฐานสำคัญอีกประการหนึ่งของการเรียนรู้ เพราะอุปสรรคและสิ่งกีดขวางย่อมทำให้เกิดปัญหา การที่ผู้เรียนเกิดปัญหาจะทำให้ผู้เรียนพยายามทำซ้ำ ๆ หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เพื่อจะฟันฝ่าอุปสรรคนั้นไปสู่เป้าหมายให้ได้

4. กิจกรรม (Activity) กิจกรรมหรือการตอบสนองของอินทรีย์ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เราทราบว่าใครเกิดการเรียนรู้หรือไม่เพียงใด ช้าหรือเร็วอย่างไร และเป็นสิ่งที่ใช้อ้างอิง (Infer) ไปถึงความรู้สำนึกคิดทางจิตใจที่ซ่อนเร้นอยู่ เราจะสังเกตเห็นว่าคนเรามักจะชอบประกอบกิจกรรมที่มีความสำเร็จหรือความพอใจมาให้ซ้ำ ๆ อยู่เสมอ แม้ว่าจะไม่เจอปัญหาใหม่ ๆ ส่วนกิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ไม่เคยนำความสำเร็จมาให้ นั่นมักจะหลีกเลี่ยง

สุชา จันทน์เอม (ม.ป.ป.: 12-16) กล่าวถึงองค์ประกอบของขบวนการเรียนรู้ จะเกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. แรงจูงใจ
2. เป้าหมาย
3. ความตั้งใจแน่วแน่
4. การเลือกหาการกระทำที่เหมาะสม
5. การยึดถือการกระทำที่เหมาะสมไว้เป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

กฤษณา สักคีศรี (2530: 482 ; อ้างอิงมาจาก Monroe กล่าวถึง องค์ประกอบ ที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ไว้ 6 ประการ

1. ความต้องการ (Needs) บุคคลย่อมต้องตอบสนองความต้องการ จึงเป็น ต้นเหตุสำคัญของพฤติกรรม นั่นคือ การเรียนรู้เกิดขึ้นเนื่องจากความต้องการ
2. เครื่องล่อ (Incentives) และสิ่งจูงใจ เป็นสิ่งสำคัญของการเรียนรู้ ทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างมีจุดมุ่งหมาย
3. สัทธิภาพในการตอบสนอง และพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลง การเรียนรู้ จำต้องมีสัทธิภาพในการตอบสนอง ซึ่งจะทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไป สัตว์ชั้นต่ำสัทธิภาพต่ำ ไม่สามารถเรียนรู้ได้กว้างขวาง
4. อุปสรรคที่จะไปสู่เป้าหมาย (Barriers of Goals) พฤติกรรมของผู้เรียน จะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง ถ้าไม่มีการสร้างเงื่อนไขที่ดีที่จะไปสู่เป้าหมายนั้น เราจะฝ่าฟันอุปสรรค ไปได้ดีเพียงใด จะต้องวางแนวทางที่จะแก้ไขอุปสรรคเหล่านั้นไว้ดีพอ เพื่อให้การเรียนสัมฤทธิ์ผล ครุต้องชี้แนวทางดังนี้
5. ทำให้นักเรียนมองเห็นว่า อุปสรรคเป็นตัวท้าทายให้เกิดสมรรถภาพ
6. แนะนำ ช่วยเหลือ ให้เกิดแรงจูงใจที่จะกระทำต่อไป
7. ให้นักเรียนรู้และเข้าใจความก้าวหน้าของเขา

เกี่ยวกับการฝ่าฟันอุปสรรค

8. การเลือกและการกำจัดการตอบสนอง ในกระบวนการเรียนรู้ นั้น การตอบสนองของแต่ละคนไม่เหมือนกัน แต่ละคนเลือกใช้การตอบสนองที่เหมาะสมกับตัวเอง
9. ผลของการตอบสนอง พฤติกรรมทุกอย่างที่เป็นผลมาจากการเรียนรู้ จะยังไม่สมบูรณ์จนกว่าแต่ละบุคคลจะเกิดความพอใจ “รางวัล ความพอใจ ความสำเร็จ” มีผลให้ อยากเรียนอยากรู้ มีกำลังใจ มีความประทับใจ จดจำไปนาน และมากกว่า “อุปสรรค ความตั้งใจ เครียด ความผิดพลาด”

ทรงพล ภูมิพัฒน์ (2540: 77) กล่าวถึงองค์ประกอบ 3 อย่างในการเรียนรู้ที่เป็นรากฐานของการเรียนรู้ทั้งหลาย คือ

1. อินทรีย์ (ตัวผู้เรียน) O-Organism
2. สิ่งเร้า S-Stimulus
3. ปฏิกริยาตอบสนองสิ่งเร้า R-Response

สุโท เจริญสุข (ม.ป.ป. : 94-97) กล่าวถึงส่วนประกอบทำให้การเรียนรู้ได้ผลดี ดังนี้

1. จุดหมายในการเรียน
2. การรู้ความก้าวหน้าในการเรียน
3. การรู้จักตัวเอง
4. อบรมของผู้เรียน
5. ทรัพยากรในชุมชน

จากองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ที่กล่าวมาประการหนึ่งที่เป็นตัวร่วมที่สำคัญ คือ อุปสรรค ก่อให้การเรียนรู้ไม่ประสบความสำเร็จก็ได้ และบางครั้งยังเป็นการเพิ่มแรงจูงใจเพื่อจะไปสู่จุดหมายที่ตั้งไว้ แต่ยอมไม่มากเกินไปจนถึงภาวะสุดขีดที่จะผ่านพ้นไปได้ตามปรกตินั้น เมื่อผู้เรียนบังเกิดมีสภาวะบางอย่างกระตุ้นให้มีความต้องการที่จะกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว ถ้าการกระทำบรรลุถึงเป้าหมายที่คิดไว้ได้ ผู้เรียนย่อมจะเกิดความพึงพอใจ แต่ถ้ามีอุปสรรคมาขัดขวางมิให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายได้ในทันทีทันใด ผู้เรียนมักจะมีอาการกระวนกระวาย ก่อให้เกิดสภาวะตึงเครียดขึ้น ความตึงเครียดนี้จะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความแรงกล้าของแรงจูงใจ และชนิดของอุปสรรคที่เกิดขึ้น (สุชา จันทน์เอม. ม.ป.ป. : 14) อุปสรรคย่อมส่งผลถึงผลลัพธ์ของการเรียนรู้ ก่อให้เกิดวิสัยทัศน์และวิถีคิดอย่างเชื่อมโยงของบุคคลลดลงด้วย

6. อุปสรรคขัดขวางการเรียนรู้

อุปสรรคขัดขวางการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ (นาริรัตน์ รักษ์จิตรกุล, 2544: 88-89; อ้างอิงมาจาก Cross, 1981)

1. อุปสรรคเกี่ยวกับสถานการณ์ (Situational Barriers) หมายถึง ผู้ใหญ่ต้องรับผิดชอบในงานอาชีพ ครบครัน ทำให้ไม่มีเวลาและเงินเพียงพอที่จะใช้จ่ายในการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้

2. อุปสรรคเกี่ยวกับสถานศึกษา (Institutional Barriers) ซึ่งได้แก่ การออกแบบโครงการการศึกษาของสถานศึกษาเป็นอุปสรรค ไม่ว่าจะป็นตารางการเข้าร่วม

กิจกรรม สถานที่ของโครงการ ช่วงระยะเวลาที่จัดโครงการหรือรายวิชา ไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน

3. อุปสรรคเกี่ยวกับเจตคติของผู้เรียน (Dispositional Barriers) หมายถึง เจตคติของตนเองในฐานะที่เป็นผู้เรียนเป็นผู้อุปสรรคต่อการเรียนรู้ เช่น เจตคติว่าแก่เกินที่จะเรียนแล้วตนเองไม่มีความสามารถพอที่จะเรียน เรียนสู้คนอื่นไม่ได้ เรียนไปแล้วก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร รู้สึกท้อแท้หรือรู้สึกขี้เกียจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมการเรียน

สุโท เจริญสุข (ม.ป.ป. : 93-94) กล่าวถึง อุปสรรคของกระบวนการเรียนไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. ความขัดแย้งกันของแรงจูงใจ โดยที่เรามีแรงจูงใจหลายอย่าง

แต่เราจำเป็นต้องแก้ปัญหาที่ละประการ

2. ความไม่พร้อมไม่บริบูรณ์ทางส่วนตัว

3. สิ่งแวดล้อมไม่อำนวย

7. ผลที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้

ผลที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ย่อมแตกต่างกัน (ทรงพล ภูมิพัฒน์, 2540 : 78) ดังนี้
เกิดการรับรู้ (รู้จากสิ่งต่าง ๆ) เกิดความเข้าใจ เกิดทักษะ เกิดทัศนคติ เกิดค่านิยม เกิดความนึกคิด
เกิดการแก้ปัญหา เกิดความสามารถและเกิดความรู้ทั่ว ๆ ไป

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2539: 63) กล่าวถึงผลดีของการเรียนรู้ไว้ว่า ดังนี้

1. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “การพัฒนา”
2. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “ความปลอดภัย”
3. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “ความสุข”
4. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “ความเข้าใจ”
5. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “สติปัญญา”
6. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “การยอมรับ”
7. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “ความสำเร็จ”
8. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “กำลังและอำนาจ”
9. การเรียนรู้ก่อให้เกิด “ความยินดี”

การเรียนรู้ทำให้มนุษย์บรรลุอะไรก็ได้ คือ บรรลุความจริง บรรลุความงาม บรรลุความดี และหากมีความรู้เดิมจะทำให้เรียนรู้ได้เร็วและดีขึ้น ช่วยสร้างจากสิ่งที่ผู้เรียนมีความรู้แล้ว และดำเนินการจากสิ่งที่รู้แล้ว และดำเนินการจากสิ่งที่รู้ไปยังสิ่งที่ไม่รู้ แต่ความรู้เดิมอาจมีความขัดแย้งกับการเรียนรู้ใหม่ก็ได้ เรียกว่าการถ่ายโยงการเรียนรู้

การพัฒนาทีมอาชีพ

1. ความหมายของกลุ่ม

บิวพันซ์ พรคกระทิง และคนอื่น ๆ (2535 : 11) ให้ความหมายของกลุ่มว่า หมายถึง องค์กรเอกชนที่เป็นสหกรณ์ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มลูกค้าธนาคาร กลุ่มสตรีในหมู่บ้าน กลุ่มพัฒนาอาชีพต่าง ๆ

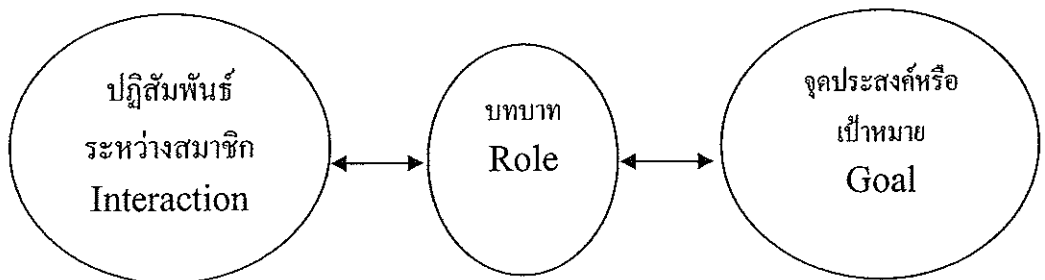
พงศ์ศักดิ์ ไชยวงศ์วัฒน์ (2540: 23) ให้ความหมายว่า กลุ่ม หมายถึง กลุ่มในหมู่บ้านที่มีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มของประชาชนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ โดยยึดหลักการ อุดมการณ์เหมือนกัน เพื่อให้ความช่วยเหลือหรือแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของสมาชิกในการครองชีพ นำไปสู่การลงทุนทางเศรษฐกิจ และมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้าน

กล่าวโดยสรุป สำหรับผู้ให้ความหมายดังนี้ กลุ่ม หมายถึง กลุ่มในหมู่บ้านที่มีลักษณะการรวมตัวของประชาชนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาทำงานร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของตนที่นำไปสู่การพัฒนาคน และชุมชน

2. กระบวนการกลุ่ม (Group Process)

วินิจ เกตุขำ (2522: 14 ข) กล่าวถึงกระบวนการกลุ่มว่า หมายถึง ที่รวมแห่งประสบการณ์ของบุคคลหลายฝ่ายที่มาพบปะสังสรรค์ หรือมารวมกันด้วยความรู้สึกร่วมใจในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทำให้แต่ละคนเป็นแรงจูงใจให้แกกันและกันและเอื้ออารีต่อกัน ผลรวมของประสบการณ์เป็นพลังของกลุ่มที่มีทิศทาง

ฉลอง ภิมรัตน์ (2522: 8) กล่าวว่า กระบวนการกลุ่ม หมายถึง เรื่องราวของสัมพันธ์กิริยา (interaction) ระหว่างสมาชิกกลุ่ม ซึ่งเป็นไปอย่างเสรีตามธรรมชาติภายใต้อิทธิพลทางจิตวิทยาและทางสังคม ต่อไปนี้

ภาพประกอบ 4 กระบวนการกลุ่ม

สรุปได้ว่า กระบวนการกลุ่ม หมายถึง การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกลุ่ม ซึ่งเป็นไปอย่างเสรีตามธรรมชาติ ภายใต้บทบาทของสมาชิก และจุดประสงค์หรือเป้าหมายของกลุ่ม

1. มุลเหตุสำคัญในการรวมกลุ่ม ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กล่าวว่ามูลเหตุสำคัญในการรวมกลุ่มชุมชน คือ

- 1.1 ต้องการรายได้เพิ่มขึ้น เพราะรายได้ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ
- 1.2 คนในชุมชนมีปัญหาด้านสุขภาพ
- 1.3 ผู้นำชุมชนและคนในชุมชน
- 1.4 ได้รับคำแนะนำส่งเสริมและการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก
- 1.5 ต้องการเงินทุนและความรู้เพื่อประกอบอาชีพ
- 1.6 สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 1.7 ต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
- 1.8 กระแสเปลี่ยนแปลงทางสังคม

และหากจำแนกลักษณะการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาดหรือร้านค้าชุมชน ธนาคารข้าว โรงสีข้าว ศูนย์สาธิตการเกษตรหรือศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี

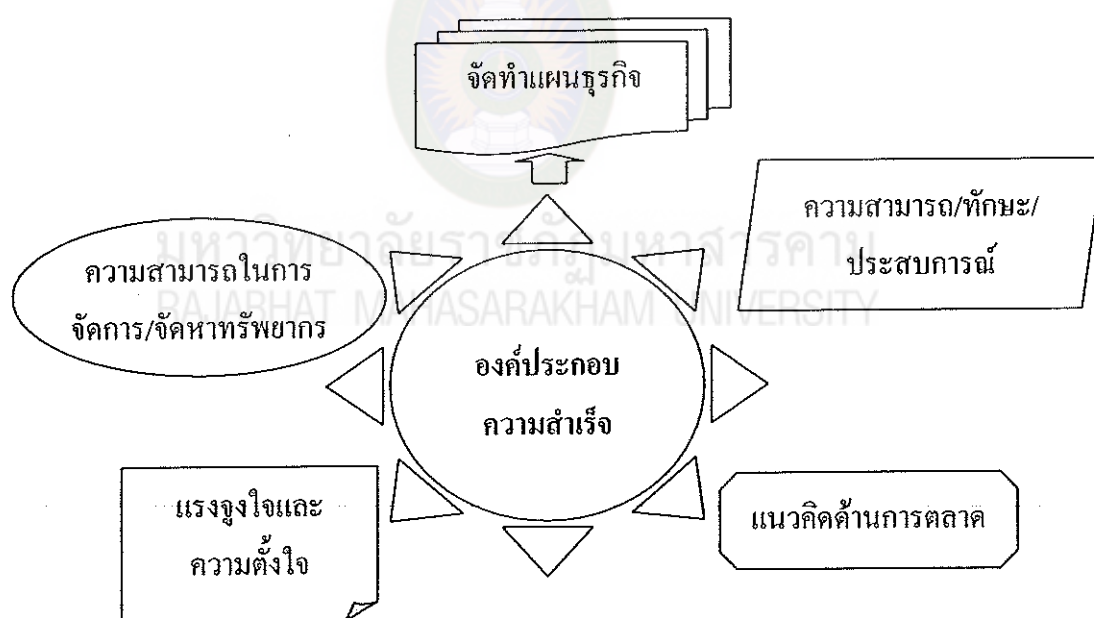
2. การรวมกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มจักสาน กลุ่มแปรรูปสมุนไพร กลุ่มเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพดั้งเดิมของท้องถิ่นให้ดีขึ้น เช่น กลุ่มผลิตเซรามิก จังหวัดลำปาง กลุ่มผลิตข้าวซ้อมมือ บ้านเลิงคา อำเภอจันทน์ จังหวัดร้อยเอ็ด กลุ่มผลิตน้ำตาลโดนด ของกลุ่มพัฒนาอาชีพตาลโดนดและออมทรัพย์ ตำบลชิงโค อำเภอสิงนคร จังหวัดสงขลา และการปลูกผักปลอดสารพิษของชุมชน ส่วนใหญ่ในภาคกลาง เป็นต้น

3. การรวมกลุ่มเพื่อส่วนรวม เช่น การอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำลำธารและป่าไม้ที่จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดนครสวรรค์ การอนุรักษ์แหล่งน้ำและทรัพยากรทางทะเล ที่ชุมชนบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี การอนุรักษ์แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544: 30-35)

วิสาหกิจชุมชน

1. แนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนเป็นการประกอบเพื่อจัดการทุนของชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง ทุนชุมชน ไม่ได้หมายถึงเพียงเงิน แต่หมายถึงทรัพยากร โภคทรัพย์และทุนของสังคม ได้แก่ความรู้ ภูมิปัญญา ระบบคุณค่า กฎเกณฑ์ทางสังคม ซึ่งร้อยรัดให้คนอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เมื่อคิดจะเป็นนักธุรกิจ จะต้องมีใจเป็นนักสู้ เพราะการทำมาค้าขายใช้ว่า จะทำแล้วประสบความสำเร็จและร่ำรวยทุกคน นักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จในปัจจุบัน เคยผ่านความล้มเหลวมาแล้วทั้งสิ้น แต่กลับมาประสบความสำเร็จเช่นทุกวันนี้ก็เพราะว่า ใจสู้และไม่ยอมท้อถอย เพราะฉะนั้น การที่กลุ่มวิสาหกิจชุมชน หรือกลุ่มผู้ผลิต จะดำเนินธุรกิจแล้วประสบความสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับหัวใจนักสู้ และการเรียนรู้จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคที่ง่ปวง ซึ่งแสดงไว้ดังภาพประกอบ 5 (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2547: 32)

ภาพประกอบ 5 แบบจำลอง MAIR ในการพัฒนาธุรกิจชุมชนหรือวิสาหกิจชุมชน

2. แผนธุรกิจ

แผนธุรกิจ คือ แผนที่บอกเส้นทางของการทำธุรกิจ อีกทั้งเปรียบเสมือนพิมพ์เขียวของแนวคิดที่จะนำไปสู่การปฏิบัติจริง แผนธุรกิจช่วยลดความเสี่ยงในการทำธุรกิจ

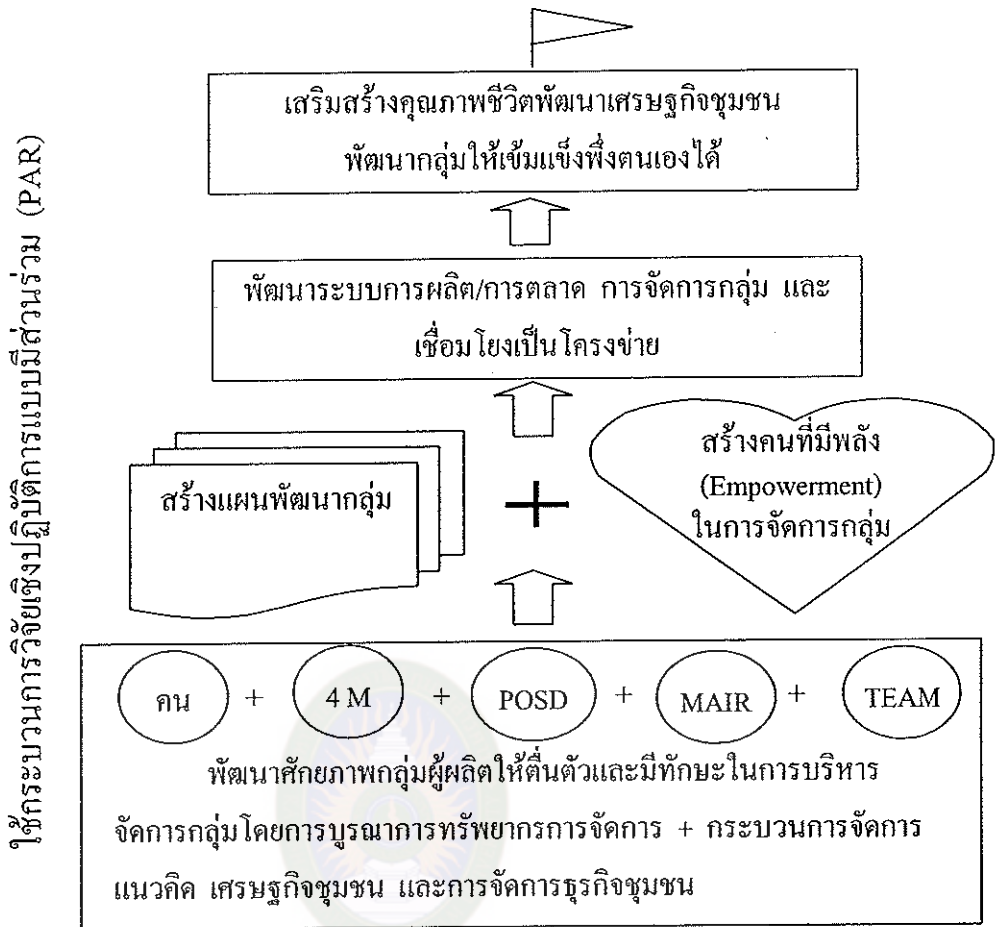
(กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2547 : 32-33)

แผนธุรกิจเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ประกอบด้วยข้อมูลทั้งหมดของกิจกรรมทางธุรกิจ เช่น กระบวนการผลิต วัตถุดิบ รายละเอียดทางการเงิน การบริการที่ให้การสนับสนุน การตลาด เป็นต้น ทั้งหมดนี้จะอ้างถึงในระหว่างการดำเนินธุรกิจ ในการจัดทำแผนธุรกิจจะเกี่ยวข้องกับคำถาม 3 ข้อ คือ 1) ปัจจุบันธุรกิจของเราเป็นอย่างไร 2) ในอนาคตอยากให้ธุรกิจเราเป็นอย่างไร และ 3) ทำอย่างไรจะไปถึงอนาคตที่ต้องการ ควรมีการจัดทำแผนธุรกิจในทุกระดับกิจกรรม ยกตัวอย่างเช่น ในธุรกิจโรงแรม ถ้าหากพวกเขาต้องการจัดงานเลี้ยงสำหรับแขกจำนวน 50 คน พวกเขาต้องวางแผนล่วงหน้าว่ามีรายการอาหารอะไรบ้าง ต้องซื้ออะไรบ้าง ต้องใช้แรงงานกี่คน เป็นต้น

แผนธุรกิจเป็นเครื่องมือในการที่จะพัฒนาประสิทธิภาพระบบการบริหารจัดการกลุ่ม แต่เรียกว่าแผนพัฒนากลุ่มแทนเพราะใช้กระบวนการแบบง่าย ๆ ในการทำแผนพัฒนากลุ่ม โดยเน้นที่กระบวนการคิดและกำหนดแผนร่วมกันของกลุ่มว่าต้องการทำอะไร ก็คิดเป็นแผนงาน โครงการที่จะพัฒนาและกระตุ้นสนับสนุนให้แต่ละกลุ่มได้เริ่มดำเนินการตามแผนที่วางไว้ เพราะในความเป็นจริงความสำเร็จของแผนขึ้นอยู่กับว่าแผนการที่วางไว้ ถูกกระทำมากน้อยเพียงใด แผนที่ดีถ้าไม่ถูกปฏิบัติก็ไม่เกิดประโยชน์อันใดกลายเป็น “แพลนนิ่ง” ดังที่ชอบพูดกัน และเมื่อกลุ่มใดได้คิดและได้ทดลองทำตามแผนพวกเขาก็จะเริ่มเรียนรู้จากการทำงาน ถ้าประสบความสำเร็จก็จะเป็นความภาคภูมิใจว่าพวกเขาได้ดำเนินการเอง และสามารถทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ ความเชื่อมั่นก็จะเกิดขึ้นกับกลุ่ม และเมื่อเขาเชื่อมั่นว่าเขาทำได้ มีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะสามารถบริหารกลุ่มได้จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการพัฒนากลุ่มให้เข้มแข็งต่อไป แต่ถ้าทำแล้วไม่ประสบความสำเร็จก็นำมาทบทวน ถึงปัญหาอุปสรรค และปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้ไม่สำเร็จและนำมาปรับปรุงแผนงานและวิธีการทำงานแบบใหม่เพื่อให้สำเร็จต่อไป

สรุปกรอบแนวคิดในการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการกลุ่มผู้ผลิต

ดังภาพประกอบ 6 (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2547: 34)

ภาพประกอบ 6 แบบจำลองแนวคิด ทฤษฎีการวิจัยใน โครงการพัฒนาประสิทธิภาพการจัดการกลุ่ม

3. การบริหารจัดการวิสาหกิจชุมชน

การบริหารจัดการกลุ่มองค์กรชุมชนด้านอาชีพ ซึ่งได้มีการวิจัยเชิงลึกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 - 2545 ตามโครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม อาชีพอุตสาหกรรมชุมชน กรณีศึกษากลุ่มประชาคมผลิตภัณฑ์แปรรูปจากหม่อน บ้านน้ำเกลี้ยงเวียงชัย ตำบลนาข่า อำเภอลำปาง จังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่า (ฉลาด จันทรสมบัติ, 2545 : บทคัดย่อ)

1. ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชนประเภทเครื่องคั้นและอาหาร พบว่า ทั้งกลุ่มองค์กรชุมชนและองค์กรประชาสังคมที่ปรึกษา จะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และพยายามกระตุ้นติดตามผลการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง โดยผ่านสื่อการประชุมประจำเดือน การประชุมครึ่งปี และการประชุมสิ้นปี โดยกระบวนการเสริมประสบการณ์ ในลักษณะการพัฒนาศักยภาพให้กับกลุ่มองค์กรชุมชน ให้เป็นไปตามความ

ต้องการและแผนธุรกิจ อุดมการณ์ และเป้าหมายร่วม ซึ่งกลุ่มอาชีพด้านอุตสาหกรรมชุมชนที่ดี และมีประสิทธิภาพก็มี 2 องค์ประกอบ คือ องค์ประกอบภายในและองค์ประกอบ ภายนอกกลุ่ม ที่จะเชื่อมโยงให้เกิดการทำงานอย่างเป็นระบบ มีเครือข่ายรวมพลังเชิงสร้างสรรค์ องค์ประกอบ ภายในกลุ่มที่สำคัญ คือ 1) การบริหารจัดการที่โปร่งใส 2) การทำงานเป็นทีม 3) การวางแผน แบบมีส่วนร่วม องค์ประกอบภายนอกกลุ่มที่สำคัญ คือ 1) การประชาสัมพันธ์ สื่อสารและการ ถ่ายทอด 2) การพัฒนาชุมชนและเครือข่าย 3) เทคนิคการผลิต คุณภาพการผลิต การตลาด 4) การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม 5) เศรษฐกิจพึ่งตนเอง 6) เทคนิคเฉพาะเรื่อง การเขียน โครงการ

2. ผลการศึกษาจากการพัฒนาองค์ความรู้สู่การเป็นหลักสูตรสำหรับศูนย์การเรียนรู้ พบว่า การส่งเสริมสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรชุมชนได้วิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา รู้จักตนเอง นำไปสู่การจัดทำแผนงาน ปฏิบัติงาน ปรับปรุงพัฒนา ติดตามตรวจสอบ สรุปบทเรียน อย่างต่อเนื่องนำไปสู่การรู้จริง การเกิดปัญญา ส่งผลให้มีความมั่นใจในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ แก่ผู้สนใจ ถือเป็นศูนย์การเรียนรู้หรือ โรงเรียนของประชาชนในรูปแบบหนึ่ง ที่เน้นการศึกษาตาม อรรถาศัย ซึ่งเป็นองค์ความรู้จริงของสภาพสังคมไทยชุมชนชนบท มีการถอดองค์ความรู้ ความสามารถเป็นขั้นตอนวิธีการที่จะบริการสังคมได้ทั้งในระบบ นอกกระบบและตามอรรถาศัยใน กิจกรรมการเรียนรู้การผลิตชาใบหม่อน ข้าวเกรียบ กะหรี่ปั๊บ น้ำผลไม้และไวน์ผลไม้ มีการ พัฒนาองค์ความรู้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับชาใบหม่อน น้ำผลไม้และไวน์ผลไม้ไว้สืบทอดแก่ บุคคลที่สนใจทั่วไป

3. ผลการศึกษาด้านองค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ องค์กรอุตสาหกรรมสู่วงกว้าง พบว่า กลุ่มองค์กรชุมชนมีบทเรียนจากการพัฒนาที่ภาครัฐ ภาคเอกชน เป็นผู้จัดการให้เป็นส่วนใหญ่ แต่โครงการนี้ได้ปรับแนวคิดใหม่ให้กับองค์กรชุมชน เป็นศูนย์กลางในการพัฒนา จำเป็นต้องกำหนดความต้องการปฏิบัติงานตามที่ตนสนใจ และ นำไปสู่การพัฒนางานให้เป็นไปตามเกณฑ์ ตัวชี้วัด ทั้งในส่วนของกลุ่มองค์กรชุมชนและองค์กร ประชาสังคมที่ปรึกษา เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่ต้องเรียนรู้ ลองผิดลองถูก ดังนั้น บทบาทของ องค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาจำเป็นเรียนรู้ เสนอแนะ กระตุ้น และแสวงหาทางเลือกให้กลุ่ม องค์กรชุมชนได้คิดวางแผน ปฏิบัติ ตรวจสอบ รับผิดชอบ และรับผลประโยชน์ เกิดเป็นการ ทำงานที่เชื่อมโยงโดยอัตโนมัติ หากที่ปรึกษา เจ้าหน้าที่ภาคสนาม และกลุ่มองค์กรชุมชน มีเป้าหมายที่ท้าทาย จับมือกัน ให้นำไปสู่การถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้อุตสาหกรรมชุมชนที่เป็น รูปธรรม โดยใช้ยุทธศาสตร์พลังของแผ่นดิน คือ 1) การรวมกลุ่มประชาสังคมให้เกิดการทำงาน

ร่วมกันตามประเด็นการเรียนรู้ที่ตนสนใจ 2) การเรียนรู้ร่วมกันทั้งในส่วนกลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรที่ปรึกษา และผู้เข้าร่วมกิจกรรม 3) ส่งเสริมให้เกิดการวิจัยในกลุ่มองค์กรชุมชน ได้ทดลอง ค้นหาความรู้ ความจริง นำไปสู่การสรุปบทเรียนที่เป็นรากเหง้าของชุมชน 4) การดำเนินงานตามแผนงานและนโยบาย การเสริมสร้างชุมชนที่เข้มแข็งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ทุกส่วน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อังศิกา นพภาลี (2547: บทคัดย่อ) ศึกษากำหนดความสำเร็จของธุรกิจกลุ่มทอผ้าชุมชน ในภาคอีสานตอนกลาง พบว่า กลุ่มที่ประสบความสำเร็จมีการปฏิบัติในปัจจัยกำหนดความสำเร็จ โดยรวม ปัจจัยเกี่ยวกับด้านบริหารธุรกิจ ปัจจัยเกี่ยวกับบุคคล และปัจจัยเกี่ยวกับชุมชนอยู่ในระดับมาก และมีการปฏิบัติด้านการบริหารและจัดการ ด้านผู้นำ และด้านระเบียบข้อบังคับของชุมชนอยู่ในระดับมากที่สุด ด้านการบริหารการผลิต ด้านการบริหารการผลิต ด้านการบริหารการเงินและทุน ด้านแรงงาน และด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก อยู่ในระดับมาก และด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนกลุ่มที่ไม่ประสบความสำเร็จมีการปฏิบัติในปัจจัยดังกล่าว ทั้งโดยรวมและเป็นรายปัจจัยอยู่ในระดับปานกลาง และมีการปฏิบัติในด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก อยู่ในระดับน้อยกลุ่มที่ประสบความสำเร็จมีระดับการปฏิบัติในทุกปัจจัย และทุกด้านมากกว่ากลุ่มที่ไม่ประสบความสำเร็จอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 กลุ่มที่ประสบความสำเร็จ บ้านโคกสะอาด มีปัจจัยกำหนดความสำเร็จและเป็นรายด้านมากกว่าบ้านคอนหัน บ้านหนองแคนและบ้านบึงเลิศ ส่วนกลุ่มที่ไม่ประสบความสำเร็จ บ้านบักคู้มีปัจจัยกำหนดความสำเร็จและเป็นรายด้านทุกด้านมากกว่าบ้านดงยางน้อย บ้านคำอุดม และบ้านหนองปลาหมอ ในทุกปัจจัยอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ธนิยา วงศ์ไฟ (2546 : บทคัดย่อ) ได้ทำการค้นคว้าอิสระ : กรณีศึกษา เครือข่ายหน่วยงานบริการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมภาคเหนือ : พบว่าเครือข่ายมีปัญหาและอุปสรรคในหลาย ๆ ด้านที่ทำให้เครือข่ายไม่พัฒนา เช่น เป้าหมาย ภารกิจหลัก และกลยุทธ์ในการดำเนินงานที่ไม่ชัดเจน การบริการที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของ (SMEs) ได้ การขาดงบประมาณในการดำเนินงานและขัดแย้งของวัฒนธรรมย่อยเป็นต้น ดังนั้น เครือข่ายควรจะมีการประเมินผลการดำเนินงานที่ผ่านมา เพื่อนำมาวิเคราะห์ ปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้เครือข่ายคงอยู่และพัฒนาก้าวหน้าต่อไป

พรศรี ยงค์ประพันธ์ (2546 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยวิสาหกิจชุมชนกับการพึ่งพาตนเอง : กรณีศึกษาการแปรรูปผลผลิตจากต้นตาล ชุมชนบ้านเหล่าขวัญ ตำบลท้อแท้ อำเภอดงบัง จังหวัดพิษณุโลก : พบว่ากระบวนการจัดการองค์ความรู้ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรกระบวนการจัดการองค์ความรู้ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรขวัญใจพัฒนา เกิดจากการผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิม กับองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาจากภายนอกผ่านการอบรม การดูแล และการทดลองด้วยการฝึกปฏิบัติ โดยผู้นำกลุ่มเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการคิดริเริ่ม และเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านการแปรรูปผลผลิตจากต้นตาล โดยอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ด้านการผลิต และการบริหารจัดการ ที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชนทั้งด้านความรู้ เงินทุน และการส่งเสริมด้านการตลาด ก่อให้เกิดกิจกรรมการผลิตที่มีประสิทธิภาพของกลุ่ม และการมีส่วนร่วมของสมาชิกที่อยู่ในชุมชน และภายนอกชุมชน ผลของการประกอบกิจกรรมก่อให้เกิดรายได้แก่สมาชิกโดยตรง และส่งผลถึงคนในชุมชนที่เกี่ยวข้อง อาทิ เจ้าของต้นตาล คนที่มีอาชีพจักสาน แม่ค้าขายน้ำตาลที่มารับซื้อไปจำหน่ายภายในและภายนอกชุมชน ตลอดจนการส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ต้นตาลซึ่งเป็นทุนทางธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนบ้านเหล่าขวัญ จึงกล่าวได้ว่ากลุ่มฯ ได้มีการพัฒนาระบบการตลาด โดยใช้แนวคิดด้านการตลาดเพื่อสังคม (Social Marketing) ความสัมพันธ์ของการดำเนินงาน วิสาหกิจชุมชนด้านการแปรรูปผลผลิตจากต้นตาลกับการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจและสังคมพบว่าในระดับบุคคล การเกิดวิสาหกิจชุมชนก่อให้เกิดประโยชน์โดยตรงต่อเกษตรกรผู้ที่มีอาชีพทำตาล โดยทำให้เกิดมีรายได้เพิ่มขึ้น และเกิดระบบความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว กล่าวคือ ทำให้ชาวชุมชนมีงานทำทั้งปี โดยไม่ต้องไปหางานทำที่อื่นพ่อแม่ลูกได้อยู่ร่วมกันและต้องช่วยกันประกอบอาชีพ จึงส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัวในระดับกลุ่ม ก่อให้เกิดการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันภายใต้ความสัมพันธ์แบบไว้วางใจซึ่งกันและกันและภายใต้ระบบเครือข่ายและระบบอุปถัมภ์ ส่งผลให้เกิดความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของวิสาหกิจชุมชนบ้านเหล่าขวัญ ในระดับชุมชนพบว่า วิสาหกิจชุมชนก่อให้เกิดเครือข่ายทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งภายในและภายนอกชุมชนตลอดจนเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มกับภาครัฐและเอกชน แต่อยู่ในลักษณะการอุปถัมภ์และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ฉลาด จันทร์สมบัติและคณะ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาองค์กรทางสังคมและ พัฒนาการความเป็นประชาคม : กรณีศึกษา ประชาคมตำบลนาข่า อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดประชาคม คือ มีประวัติศาสตร์การตั้งชุมชนที่ยาวนานร่วมกันเป็นเมืองและความเป็นเครือญาติที่เหนียวแน่น วัฒนธรรมประเพณีเป็นพลังสำคัญของชุมชนที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชน ผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในการรวบรวมสมาชิกมาร่วมกิจกรรมในชุมชนได้ดี การมีช่องทางสื่อสารในชุมชน เช่น

การประชุม การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน จากหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน มีกิจกรรม ทบทวนภายในกลุ่ม เกิดการก่อตั้งในกิจกรรมใหม่ ๆ ที่มีประโยชน์และตอบสนองความต้องการ ของกลุ่ม กระบวนการทำงานของกลุ่มที่มีการบริหารจัดการในรูปแบบของคณะกรรมการแต่ละฝ่าย ชัดเจน มีการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกัน

ฉลาด จันทรมสมบัติ (2547 : 144-161) ศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชน : กรณีศึกษา กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนวังจันทน์ ตำบลนาข่า อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม พบว่า (1) ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาตนเองของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชนประเภทหัตถกรรม พบว่า ทั้งกลุ่มองค์กร ชุมชน และองค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาจะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และพยายาม กระตุ้นติดตามผลการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง โดยผ่านสื่อการประชุมประจำเดือน การประชุมครึ่ง ปี และการประชุมสิ้นปี โดยการเสริมประสบการณ์ในการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มองค์กรชุมชน ให้เป็นไปตามความต้องการและแผนธุรกิจอุดมการณ์ และเป้าหมายร่วม ซึ่งกลุ่มอาชีพด้าน อุตสาหกรรมชุมชนที่ดีและมีประสิทธิภาพมักมีองค์ประกอบภายในและองค์ประกอบภายนอกกลุ่ม ที่จะเชื่อมโยงให้เกิดการทำงานอย่างเป็นระบบ มีเครือข่ายรวมพลังเชิงสร้างสรรค์ องค์กรประกอบ ภายในกลุ่มที่สำคัญ คือ 1) การบริหารจัดการที่โปร่งใส 2) การทำงานเป็นทีม 3) การวางแผน แบบมีส่วนร่วม องค์กรประกอบภายนอกกลุ่มที่สำคัญ คือ 4) การประชาสัมพันธ์ สื่อสาร และการ ถ่ายทอด 5) การพัฒนาชุมชนและเครือข่าย 6) เทคนิคการผลิต คุณภาพการผลิต การตลาด 7) การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม 8) เศรษฐกิจพึ่งตนเอง 9) เทคนิคเฉพาะเรื่อง การเขียน โครงการ (2) พัฒนาองค์ความรู้สู่การเป็นหลักสูตรสำหรับศูนย์การเรียนรู้ พบว่า การส่งเสริม สนับสนุนให้กลุ่มองค์กรชุมชน ได้วิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหา รู้จักตนเอง นำไปสู่การจัดทำ แผนปฏิบัติตามผล ติดตามตรวจสอบ สรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่องนำไปสู่การรู้จริง การเกิดปัญหา ส่งผลให้มีความมั่นใจในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แก่ผู้สนใจ ถือเป็นศูนย์การเรียนรู้หรือ โรงเรียน ของประชาชน ซึ่งเป็นสภาพความเป็นจริงของสภาพสังคมไทยชุมชนชนบท มีการถอดองค์ความรู้ ความสามารถเป็นขั้นตอนวิธีการที่จะบริการสังคมได้ทั้งระบบ นอกกรอบ และตามอรรถศาสตร์ ใน กิจกรรมการเรียนรู้การทอผ้าไหมทอผ้าพื้นเมือง แก่บุคคลที่สนใจทั่วไป (3) องค์กรประชาสังคมที่ ปรึกษาสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้องค์กรอุตสาหกรรมสู่วงกว้าง พบว่า กลุ่มองค์กรชุมชนมี บทเรียนจากการพัฒนาที่ภาครัฐ ภาคเอกชน เป็นผู้จัดการให้เป็นส่วนใหญ่ แต่โครงการนี้ได้ปรับ แนวคิดใหม่ให้กับองค์กรชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา จำเป็นต้องกำหนดความต้องการ ปฏิบัติงานตามที่ตนสนใจ และนำไปสู่การพัฒนางานให้เป็นไปตามเกณฑ์ ตัวชี้วัด ทั้งในส่วนของ กลุ่มองค์กรชุมชนและองค์กรประชาสังคมที่ปรึกษา เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่ต้องเรียนรู้ ลองผิด

ลองถูก ดังนั้นบทบาทขององค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาจำเป็นเรียนรู้ เสนอแนะ กระตุ้น และ แสวงหาทางเลือกให้กลุ่มองค์กรชุมชนได้คิดวางแผน ปฏิบัติ ตรวจสอบ รับผิดชอบและรับ ผลประโยชน์ เกิดเป็นการทำงานที่เชื่อมโยงอัตโนมัติ หากที่ปรึกษา เจ้าหน้าที่ภาคสนาม และกลุ่ม องค์กรชุมชน มีเป้าหมายที่ท้าทายจับมือกันให้นำไปสู่การถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ อุดสาหกรรมชุมชนที่เป็นรูปธรรม โดยใช้ยุทธศาสตร์พลังของแผ่นดิน คือ 1) การรวมกลุ่ม ประชาสังคมให้เกิดการทำงานร่วมกันตามประเด็นการเรียนรู้ที่ต้นสนใจ 2) การเรียนรู้ร่วมกันทั้ง ในส่วนกลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรที่ปรึกษา และผู้เข้าร่วมกิจกรรม 3) ส่งเสริมให้เกิดการวิจัยใน กลุ่มองค์กรชุมชน ได้ทดลอง ค้นหาคำความรู้ ความจริง นำไปสู่การสรุปทบทเรียนที่เป็นรากเหง้า ของชุมชน 4) การดำเนินงานตามแผนงานและนโยบายการเสริมสร้างชุมชน ที่เข้มแข็งจะนำไปสู่ การแก้ไขปัญหาได้ทุกส่วนของสังคมไทย

บุญทวรรณ วิงวอน และคณะ(บทคัดย่อ: 2545) การศึกษากลยุทธ์ความเป็นไปได้และ แนวทางพัฒนาธุรกิจชุมชนให้ประสบความสำเร็จ: กรณีจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยมีดังนี้ 1) ศึกษาสถานการณ์และสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านห้วยหลิม ส่วนใหญ่ยัง ยึดถือประเพณีโบราณที่คล้ายๆ กันซึ่งต่างก็มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มีความรัก ถิ่นฐานตนเอง ชุมชนส่วนใหญ่มีนิสัยรักความสงบ มีความสามัคคีพร้อมเพรียง เชื่อฟังผู้นำอย่างมีเหตุมีผล อหยาศัยดี มีความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ภาษาที่ใช้ สื่อสารส่วนใหญ่ จะใช้ภาษาไทย อีสาน เขมร เยอ ส่วย ชาวบ้านส่วนใหญ่ ทั้ง 2 พื้นที่ (ศรีสะเกษ ละร้อยเอ็ด) นับถือศาสนา พุทธและมีวัฒนธรรมประเพณีที่ร่วมปฏิบัติสืบทอดกันมานาน เช่น การทำบุญมหาสังฆทานใน ระดับตำบลชาวบ้านจะไปร่วมทำบุญในเทศกาลสำคัญ ๆ ประจำปีและ มีการใช้ความสามัคคี/ ส่วนร่วมของชุมชนเป็นที่ตั้งส่วนสถานการณ์องค์กรของชุมชนสังเม็จะมีมากถึง 162 องค์กร และจัดแบ่งได้ 3 ประเภท คือ 1) กลุ่มเงินทุน 2) กลุ่มอาชีพ 3) กลุ่มองค์กรอาสาสมัคร วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกลุ่มเพื่อรองรับเงินทุนจากภายใน (ภาครัฐ) ภายนอกชุมชน (ภาครัฐและ เอกชน) ซึ่งแต่ละกลุ่มองค์กรจะไม่มี ความเข้มแข็ง ไม่มีตัวอย่างของความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมให้ เห็นอย่างชัดเจนสาเหตุเนื่องจากสมาชิกเห็นประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม มีความแตกแยกกัน ในด้านความคิด ตลอดจนมีความเชื่อมั่นในตนเองสูงเกินไปจนไม่ยอมรับความคิดเห็นของคนอื่นๆ ซึ่งกลุ่มจะมีโครงสร้าง บทบาท หน้าที่ ความรับผิดชอบ กฎระเบียบของกลุ่มที่ชัดเจน โดยเฉพาะ กลุ่มอาชีพที่มีความเข้มแข็งมาก มีการทำงานอย่างเป็นระบบ มีการวางแผนในการทำงาน สมาชิก ทุกคนจะมีส่วนร่วมในการทำงานสูง ผู้นำมีบารมีได้รับการยอมรับจากสังคมและสมาชิกทุกคน 2) ด้านประสิทธิภาพความเหมือนของ 2 พื้นที่ คือ ปัจจัยด้านแรงบันดาลใจของคนในชุมชนด้าน การเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้รับจากบรรพบุรุษ ด้านความคาดหวังต่ออาชีพที่จะเสริมสร้าง

รายได้ให้กับครอบครัว และสร้างงานในท้องถิ่น ด้านการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก โดยเฉพาะภาครัฐ เป็นต้น 3) ประสิทธิภาพของความสำเร็จของธุรกิจชุมชนบ้านห้วยหลึม คือ

- 1) ด้านการผลิตที่มีมาตรฐาน ทักษะ ฝีมือประณีต มีการควบคุมคุณภาพตลอดจนพัฒนาตลาดยลีสันอย่างสม่ำเสมอ
- 2) มีจำนวนผลิตภัณฑ์หลากหลาย
- 3) มีช่องทางการจัดจำหน่ายหลายช่องทาง มีการประชาสัมพันธ์ด้วยแผ่นพับ / ป้าย Cutout นิตยสารใหม่ไทย หนังสือพิมพ์ เผยแพร่ทางโทรทัศน์ ช่อง 9, 3, 11 บรรจุภัณฑ์ที่สวยงาม มีการพิมพ์นามบัตรของกลุ่ม และโซว์จัดจำหน่ายตามเทศกาลต่างๆ ในระดับประเทศ
- 4) มีแรงงานที่มีทักษะ
- 5) มีการระดมเงินทุนที่เข้มแข็ง
- 6) มีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิผล โดยเน้นความเสมอภาคของสมาชิกและระบบการตรวจสอบที่ดี โดยมีการใช้กลยุทธ์การผลิต กลยุทธ์การตลาดและกลยุทธ์ความโปร่งใสในการทำงาน
- 7) มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก มีการรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และมีการตัดสินใจโดยใช้มติในที่ประชุม
- 8) ผู้นำมีบารมีได้รับการยอมรับจากสังคมและสมาชิกทุกคน ตลอดจนมีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน และ
- 9) มีการประกอบการโดยมุ่งหวังกำไร การแปรรูปส่วนใหญ่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน วัตถุดิบ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคโนโลยีพื้นบ้านมาดำเนินการผลิต

เป็นต้น 4) ด้านประสิทธิภาพความแตกต่างของธุรกิจชุมชนที่ชุมชนบ้านสังเม็ก / โนนคำแก้วมี คือพื้นที่ส่วนใหญ่ที่มีความสมบูรณ์ มีวัตถุดิบจำนวนมาก คือ ใบเตย พริก หอม กระเทียม และพื้นที่สามารถปลูกหอมเลียงใหม่ได้เป็นจำนวนมาก ราคาเส้นไหมจะถูกกว่าพื้นที่อื่น ซึ่งบ้านห้วยหลึมจะขาดแคลน แต่มีการจัดการวัตถุดิบด้วยการซื้อจากจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดศรีสะเกษ และไร่กำนันจุน จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น